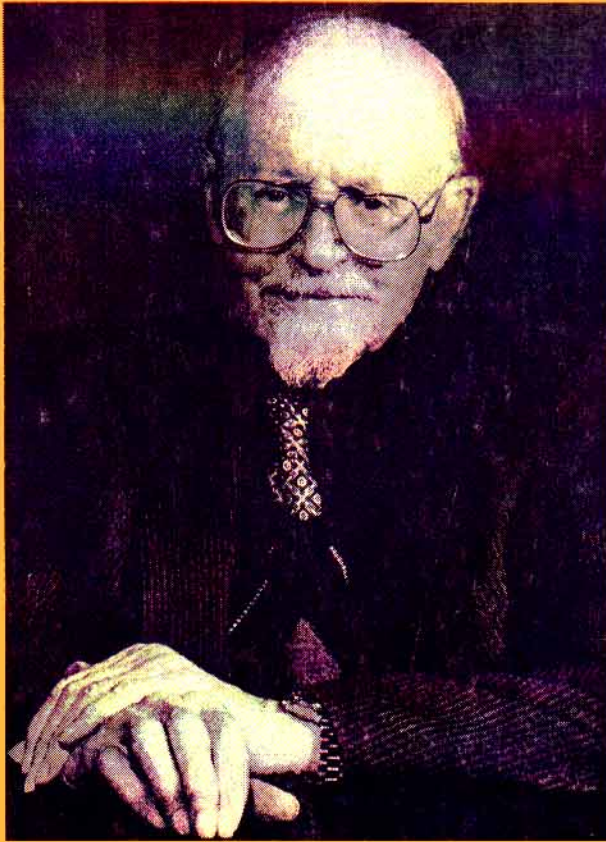

وارليق

تۆركجه - فارسجا فرهنگي درگي
فصلنامه فرهنگي تركي - فارسي

۲۳- جو ايل، قيش ۱۳۸۰، سايي ۴-۱۲۳، ۱۱۴ صحيفه

وارليق درگيسي نين قوروجولاريندان دوكتور حميد نطقى

ISSN 1023 7186

قيمت: ۴۰۰ تومن

وارلیق

۲۳- جو ایل، قیش ۱۳۸۰، سای ۴-۱۲۳

بو ساییمیزدا:

- ۳..... تور کلوگون آرن اوزانی دده قورقود، دکتر حمید نطقی
- ۱۰..... تاریخده ایز قویان شخصیتلر کیتابی باره ده، پروفیسور ولایت قولی یئف، دوکتور جواد هیئت
- ۱۴..... نادرشاه افشار، دکتر احمد فروغ
- ۱۸..... مسأله ملی ایران: گذشته و حال، یونس پارسا بناب
- ۲۴..... م. ا. رسولزاده نین ایجتیماعی-سیاسی باخیشلار سیستمینده مدنیت فنومنی، موباریز آ. سولتیمانی
- ۳۲..... بحثی پیرامون کلمه ایران و منشأ آن، اسماعیل هادی
- ۴۳..... عاشیق حسین جاوان، علیرضا صرّافی
- ۵۳..... شعر
- ۵۶..... زبان های احیا شده، نقل از مجله گزارش گفتگو، مترجم فیروزه میر رضوی
- ۶۲..... قاشغارلی محموده گوره ۱۱- جی عصرده تورک دنیاسی (۶)، دکتر جواد هیئت
- ۶۹..... بوزلو جهتم، حسین محمدخانی (گوتئیلی)
- ۷۴..... تورک دیلرینده ایسمین حال مقوله سینه بیر باخیش، ابراهیم رفر
- ۸۶..... سوّمترلر ایله تورکلر آراسینداکی مونا سبیت (۲)، میر هدایت حصاری
- ۹۹..... تبریزیان طلایه داران پزشکی جدید، صمد سرداری نیا

من چه در پای تو ریزم که پسند تو بود،
سر و جان را نتوان گفت که مقداری هست.

توضیح روی جلد
پروفیسور دکتر حمید نطقی، استاد زبان و ادبیات ترکی و «پدر روابط عمومی ایران»، از بنیان گزاران مجله فرهنگی- ادبی «وارلیق» و استاد بخش ترکولوژی دانشگاه ادینبورو. عکس از خادمیان.

وارلیق درگیسی اورتوقرافی قوراللاری اساسیندا چیخیش اندیر.

اۋزون عصرلر بۇيو تۆرك ائللرى،
گننىش بىر جۇغرافىادا سىنەلردن سىنەلرە
كچن و باھا- بېچىلمز بىر ددە- بابا يادىگارى
كىمى ساخلانان سۇز خزىنەلرىنى، نادىدە
اىنجىلر كىمى، ان مۇناسىب بېچىمدە سۇز
شدهلرىنە دۆزمك اۋچون، سۇيونون ان قۇۋتلى
«سۇى سۇيلايان» و «بۇى بۇيلايان» اۋزانلار
پىرى، يارادىچى داهىسىنى گۈزلەبىردى...

۱۳۰۰ ايل بۇندان قاباق (كىتابىن^۱
مۇقَدِّمەسىنە گۈرە، حضرت- رسول زمانىنا
ياخىن بايات بۇيوندان)، اۋفوقدە بو پارلاق
گۈنش دۇغدو و اۋ گۈندن برى «ددە قۇرقود
قۇرقوت»^۲ آدى دىللرە داستان اۋلدو (ىئنه
مۇقَدِّمەسىنە گۈرە، اۋ، «اۋغوز قۇومونون
مۇشكولون حل» ائدردى؛ هر نه ايش اۋلسا، اۋنا
دانىشمايىنجا ائىلەمزلردى، نه كىم اۋل
بۇيورسا، قبول ائدرلردى... و درسىدن
نۆسخەسىنە گۈرە: «اۋغوزون اۋل كىشى تمام
بېلىجىسى ايدى؛ نه دترسە، اۋلور ايدى؛
غئىبىدن دۇرلو خبر سۇيلر ايدى؛ حق تعالا
آنون كۈنلۈله ايلهام ائدر ايدى».

تۆركلوگون آرَن اۋزانی

ددە قۇرقود

دۆكتور حمىد نطقى

اىنگىلتەرە، گرىفیدام، ۱۹۹۷

كۆچورن: حسين م. «گۈنشىلى»

¹ - كىتابىن درسىدن نۆسخەسىنە

سرلۇۋوحەسى؛ كىتاب- ددم قۇرقود غلى

لسان- طايفە- اۋغوزان.

² - نۆسخەلردە «قۇرقوت»، «قۇرقود»- دان

داھا چۇخ ايشلەدىلمىشىدىر.

اوتون دوزنله دیگی داستانلاردان هله کی
 ۱۲ حلقه الیمیزده وار. کیتاب، اثرین اساس
 قیسمی اولان بو یولاردان اول، ایشارت
 اتدیگیمیز کیمی، بیر «موقدیمه»، داها
 دوغروسو، بیر تانیتمایلا باشلار. تاریخیمیزین
 درینلیکلرینه نؤفوذ اتمک اوچون نفیس بیر
 اؤسلوبو اؤیرنمک اوچون، کیملیگیمیزین
 بیلینجینده اولماغیمیز اوچون، اؤزوموزه
 کلمگیمیز اوچون بۇ بیر ایچیم «حیات سوؤبو»
 بؤیوک غنیمتدیر. فردوسی، ایران کولتورونو
 دیرچلتمک اوچون تقریباً ۳۰۰ ایل دده
 قوزقوددان سوئرا، ایرانین (خوصوصاً
 فارسلارین) الده قالان خاطیره لریندن
 منظومه لر یازاجاق و تۆلامینا «شاهنامه»
 دئیيله جک.

موقدیمه ده کیتابین، ایستینساخ
 سیراسیندا، زامانین دییشن شرطلر و
 ذؤوقلرینه گؤره دده قوزقودون کیملیگینه
 ایشارت اتدیلدیکدن سوئرا، «آخیر زماندا
 خانلیق گئرو قایبیا دگه، کیمسه نه اللریندن
 آلمایا، آخیر زامان اولوب قیامت قۇپونجا. بۇ
 دئدؤگی عثمان نسلیدؤر، ایشده سوؤریلؤب
 گیده یؤرؤر». گیریشین بۇ قیسا و دده نی
 اؤزلک بیر حالدا تانیتمدیریغی سطیرلرین
 داوامیندا، اوتون سؤزلرینه ایشارت اتدیلیلر. بۇ
 سؤزلر ده ایکی نؤوعدور: عؤمومی مؤوضوعلار
 و قادینلار حاققیندا بعضی مولاحیظه لر.
 بیلیندیگی کیمی موقدیمه ده، دده نین اوغوز

اتلیندن اولان بایاتلاردان «قؤبدوغو» دئییلیب
 کچیلیر. بۇرادا اوغوز و یا تۆرکمئلر حاققیندا
 بیر- ایکی سطیرین یئریدیر:

رشیدالدین تۆرکمئلرین مثیدانا
 گلشلرینی بئله ایضاح ائدیر: «اوغوز خانلا
 برابر اولوب اوتنا کؤمک ائدن طایفالاری
 یؤخاریدا سؤیله دیک. اسکیدن اوغوزخانین
 یانیندا اولان و اوتنو حیمایت ائدن خالقلارین
 هامیسینا اؤیغور آدی وئریلردی. لاکین بو
 تۆرکلرین چؤخو آیری- آیری آدلار
 داشییاراق، بیر- بیریندن آیریلدیلار. بۇندان
 سوئرا محض، یالنیز جا گئرییه قالانلارا اؤیغور
 دئییلدی».

«اوغوزخانین اوغوللاریندان ۲۴ طایفا
 تۆره میشدیر. بیلدیگیمیز کیمی بو طایفالار،
 آیری- آیری آدلارلا تانیمنیشدیلار. بۇ گؤن
 (جامع التواریخین یازیلدیغی زامان) یئر اؤزونده
 یاشایان تۆرکمئلرین هامیسی بۇ آدلارلا
 آدلانیدیریلیر و اوغوزخانین ۲۴ اوغولونون
 سؤیلاریندن گلن کیمسه لر دیر. تۆرکم سؤزو
 داها اسکی چاغلاردا یؤخودور. (تۆرکلردن بیر
 قیسمی سوئرالار عؤمومیلشه جک اؤز
 آدلارینی- تۆرک آدینی- داشیبیردیلار)،
 تۆرکلره بنزه یین (حقیقتده ده تۆرک اولان)
 بۆتون کؤچمن طایفالار تۆرکم دئیرلردی».
 طبیعی اولاراق بۆتون بۇنلارلا رغماً طایفالارین
 اؤز آدلاری دا یئرینده ییدی. اوغوزلار اؤز
 یۆردلاریندن چیخیب ایران یایلاسینداکی

ایران میتولوژیسی نین ایلک شاهی اؤلان «کیومرت» له چاغداش اولدوغونو اؤخویوروق.^۳ اوییری طرفدن ده دئییرلرکی، قایی، قارا-خوجانین اؤغلو قورقود آتا، سالور آنگش خوجا و یئوا شیبان خوجانین باشلیق ائتدیگی بۆتون اؤغوز اتلی ییغلیدی و قایی خالقیندان اینال-یاوی ننی پادشاه اولاراق تخته چیخاردیلار.^۴ وزیر قورقود آتایدی. ۲۹۵ ایل عؤمر ائتدی، اؤچ یاشیندا وزیر اولدو.^۵ بۇ قاریشیق و موبالیغه لردن هئچ ده تعجبؤب ائتمه مک گر کدیر؛ شخصیتلر بؤبودو کجه، اؤنلاری احاطه

(قازاخ، قیرقیز، باشقیر، تۆرکمن و ب.) شیفاھی ادبیاتیندا قئید اولونور. آذربایجاندا همین داستانلارین دیلی اؤزینده پروفور دمیچی زاده، قیمتلی تدقیقات آپارمیشدیر (دمیچی زاده، کیتاب- دده قورقود داستانلاری نین دیلی، باکی، API ۱۹۵۹). مؤلیف داستانلاری اصل آذربایجان آبیده سی حساب ائده رک، اؤنلارین ۸-۹- عصرلردن سؤنرا آذربایجاندا یازیلدیغینی ادعا ائدیر. دمیچی زاده یه گؤره بۇ داستانلاردا ۱۱- جی عصردن قاباقتکی اؤغوزلار تصویر اولونور. (کیتاب- دده قورقود، فرهاد زینالوف و صمد علیزاده، باکی، یازیچی، ۱۹۸۸، ص ۷).
 ۲- اؤکل، عئین اثر، ج ۱، ص ۲۳.
 ۳- عئین یئر؛ فارسجا اؤغوز داستانینا گؤره، ۱۲۰ ایل یابغولوقدان سؤنرا اؤلموشدور. یننه عئین داستاندا قورقود آتا اینال- یاوقونون دگیل، نۆه سی نین وزیر یایدی.
 ۵- عئین یئر.

یثنی اؤلکه لرینه گلینجه، بؤرادا یئرلشیب چؤخالدییلار... عجملر اؤنلارا ترک مانند- تۆرکمن دئدییلر. بۇ سببله اؤغوز طایفالاری، بۇ آدلا تانیندییلار.^۱

اؤغوزلارا فارس ادبیاتیندا غؤز و یا ترکان- غؤز دئییرلر. خاقانی نین دیوانی اؤغوزلارین حرکت دؤورونون یاراتدیغی قارقاشانین طنین و عکس صدالاری ایله دؤلودور.

نهایت محوری نین ییزیم یؤره لر اولدوغو، دده قورقود بؤیلاری نین باشلانغیجی چؤخ- چؤخ اؤزاقلاردا، ریوایتلر و میفلر دؤنیاسی نین درینلیکلرینده دیر.^۲ اؤغوزخانین

۱- دؤکتور. ب. اؤکل، تۆرک میتولوژیسی، تۆرک تاریخ قۇرۇمو، آنکارا ۱۹۹۳، جیلد ۱، ص ۲۲۶/ خواجه رشیدالدین، جامع التواریخ، نشر علی زاده، جیلد ۱، ص ۱۱۱.

۲- ۱۹۶۲- جی ایلده ح. آراسلی طرفیندن «کیتاب- دده قورقود» یئنیند نشر اولونور، (کیتاب- دده قورقود، باکی، ۱۹۶۲). گیریشده ح. آراسلی همین داستانلارین ۶-۷- جی عصرلرده قلمه آلیندیغینی، ۱۵-۱۶- جی عصرلرده یئنیند اؤزونون کؤچورولدوگونو قئید ائدیر. آراسلیا گؤره، بۇ داستانلار حاقیندا چؤخلو موباحیئه لر وار و هله بۇ موباحیئه لره یتکؤن وؤزان درین علمی تدقیقات ائری یارانمامیشدیر. اؤنون فیکیرینجه داستانلارین ایلک واریانتی- اؤریزینالی آذربایجاندا یازسیا آلینمیشدیر. ح. آراسلی گؤستریر کی، دده قورقود آدی و بیر چؤخ مۆتیولر تۆرک خالقلاری نین

اۋستاد شاعىر بختىارين صىرف و مۆطلق
اۋلاراق «كىتاب» آدلاندىردىغى بۇ شاھ اثر
جلالالدىن - رومى اۋچون دە دئىلىمىش
سۆزلىرى ددەمىزىن حاقىندا دا تىكرارلامىزى
گرە كدىرىر:

من نمى گويم كه آن عالی جناب،
هست پیغمبر، ولى دارد كتاب!
(من اۋ عالی جنابىن پیغمبر اولدوغونو
سۆيله مك ایسته مىرم؛ آما نه دئمك
اۋلار؟ - كىتابى اۋرتادا).

كىتاب «دىرسه خان اۋغلو بۇغاج خان»
داستانى ايله بئله باشلار: «بىر گۆن قام غان
اۋغلو خان بايىندىر يثرىندىن تۇرموش ایدى.
شامى گۆنلۈكى يثر يۆزىنه دىكدۆرمىش ایدى.
آلا ساىوانى گۆگ يۆزىنه آشانمىش ایدى، بىن
يىردە اىپك خالىچاسى دۇشنىمىش ایدى.
خانلار خانى خان بايىندىر بىلدا بىر كرّه تۇى
ايدوب، اۋغوز بىگلرین قۇناقلار ایدى...» دئیه
داوام ائدر. ایلک بۇىداكى ایلک سۆيو دا برابر
اۋخویاق:

سالقۇم - سالقۇم تان يىللىرى اسدىگۆندە،
ساققاللى بۇزاج تۇرغای سايرادۇقدا،
ساققالى اۋزون تات اری بانلادىقدا،
بدوى اتلار ايسسىنى گۆروب اۇقرادىقدا،
آقلۇ - قارالۇ سئچىلن چاغدا،
كۆكسو گۆزل قايا تاغلارا گۆن دگندە،
بىگ بىگىتلر جىلاسونلار بىر - بىرىنه
قۇبولان چاغدا...

ائدن افسانلەر دە اۋ نىسبتدە عاغىل، حساب و
اۋلچولر حۆدودونو آشار، مغلوب ائدىلمز
رۆستملر، بىلىك عۆمانى لۇقمان حكىملر و
نهایت سۆيوموزون ارن اۋزانى اۋلو ددە
قۇرقودلار وجوده گلر.

مۆقدىمه نىن اۋبودلر دئیه بىله جگىمىز
قىسمىندە بئله جۆملەلرله قارشى قارشىيا
گلیرىك:

اۋرلاشوبان (قۇووشارق) سۇلار تاشسا،

دنىز تۇلماز؛

گۆیه گۆ اۋغول اۋلماز؛

قاراواشا تۇن گىئۆرسن، قادىن اۋلماز؛

ياپا - ياپا قارلار ياغسا، يازا قالماز؛

اسكى پامبوق بئز اۋلماز؛

قارى دۆشمن دۇست اۋلماز؛

اۋغول آتادان گۆرمه بىنجه سۆفره چكمز...

بۇ نصىحتلر اۋغوزنامه دئیه، الیمىزدەكى
باشقا بىر اثرى خاطرلادىر. بۇندان سۇترا
«سوى سولدوران»، «توى دۆلدوران»، «ائوین
داياغى» و «باياغى» قادىنلار دايىر بىر نئچه
سۇزدن سۇترا (كى خۆصوصاً ددە قۇرقودون
«سوى» - لارىندا گۆردوگوموز اۋسلوب و
گۆزلىكله مۇقايىسه ائدىله بىلمز)، كىتابىن
اساس قىسمى، يعنى بۇيلار و سۇيلار گلیرىك.
بۇيلار و سۇيلارین و صفىنى يثرىنجه
سۆيله مك هر كىشى نىن ایشى دئىلىدیر.

دىل و كۆلتورلر ئارتىق تائىرىنە قاپىلماسىنى
اۋنلەين قۇرۇجو كىمى اۋياندىرىجى رول اۋينايا
بىلر.

بۇ كىتاب تۈرك مەدىنىتى و تۈرك دىللى
خالقلار ئىن دايمى ايلھام قايناغى اولموشدور.
زامانلا گىت - گىتە قىمىتى داھا بلىرلىمىش و
اۋنا قارشى، اىستر تۈرك دۋنياسىندا، اىستر سە
خارىجى اۋلكەلردە رىغبت آرمىشىدىر.
مۆتەدەئىدىلىمى چالشمالاردان بىھى، ھەلىك
بىر يانا بۇراخىرساق دا، اۋندان ايلھام آلان
بۇيوك شاعىر و اىنچەصنعت اۋستادلارنىن
سايى، آيىدەنىن بىدىعى نۇفۇزونى و
حىيرت و ئىرىجى سىھرىنە بىر نىشانەدىر.
سنارىيوسونو يازان انارلارنىن قۇۋۋىتى قلمى،
پۇئماسىنى يارادان نىبى خىزىلرلىن آخىجى
طبعى، جنوب آذربايجاندا دىلمىزىن
بۇسبۇتون ياساق اولدوغۇ گۈنلردە، انىرن
باشدان - باشا منظۇم سربىست روىتى اۋلان
«سازىمىن سۆزۈ» - نو مئىدانا گىتىر «سەند» -
لرلىن جىسارتلى تىشەتۈ، و نىچە - نىچە
باشقالارنىن، بۇ وادىدە يۇرولمادان
يىرىمىكلرى، بىزى ارىن اۋزانىمىزىن سىھرىلى
اىزىندن ھىچ بىر نە و ھىچ بىر كىمىسەنىن
آيىرا بىلمە يە جىگىنى گۈستىرىر. عۆمومى تۈرك
مەدىنىتىنىن اعتلاسىندا ددەمىزىن حۆضور و
دايمىما حىسّ اولوناجاقدىر. دىلچىلىك
باخىمىندان ددە قۇرۇقود دىقتەدەير بىر مەنەدىر.
آدلار و بۇيلاردا كىچىن حادىئەلر،

اۋن اىكى «بۇى»، بۇ رىنگ و آھنىگ
زىنگىلىكلرى اىلە اىلمىزدەدىر. دىلمىزە
صاحب چىخماق و اۋنو دۋشورمەمك اۋچون
بىز دە مثلاً فارسلا ر كىمى، اسكى مەنلرى
ياخۇد اۋتلاردان آلەنن پارچالارى،
يازىلدىقلارى دىل و اۋسلوب اىلە اۋخوىوب و
اۋشاقلارنىمىزا اۋخوتمايلىق. حالبۇكى بۇنلارى
گۆنوموزون تۈركچەسىنە چتۇيرمكە يازىچى و
ناشىرلر عادتاً يارىشا گىرمىشلر. مئثال اۋلاراق،
تەرانىن كىتابچىلارنىندا اۋرۇزىنال «گۆلۈستان»
تايماق نە قدر آسانسا، اىستانبول
كىتابچىلارنىندا اۋرۇزىنال ددە قۇرۇقود تايماق
دفعەلرچە چتىندىرا البتە ددە قۇرۇقود
كىتابىنىن چاغداش دىلدە ۱۹۸۸ - دە فرھاد
زىنالوف و صمد علىزادەنىن اۋرۇزىنال و
مۇعاصىر مەنلرىنىن قارشىلىقلى، آلقىشا لاىق
نشىرى كىمى قىمەتلى ائىلرە كىمىسەنىن
اعتىراضى اۋلا بىلمز.

شاھنامە فارسلا نە اىسە، دئمك
اۋلار كى، كىتاب - ددە قۇرۇقود دا تۈركلرە
عئىن و بلكە داھا آرتىق ددەدىر. اۋستەلىك
بۇ كىتاب، باشقا جەتلردن دە اۋرنىك و
سرىمشىقلرە دۋلودور. از جۆملە، سەدىنىن،
آدى كىچىن گۆلۈستانى كىمى گۆزل شەلرلىن
يانىندا، ددە قۇرۇقوددا (بعضى اىستىنسا
ائىنلرلىن مۇداخىلەسى و ساىبر آفتلرە رىغما)
تۈركچەنىن افسونكار نىش نۆمۆنەلرى، مۇدا
اىجايى، دىلمىزىن آشىرى دىلرە، ياخۇد باشقا

تۆر کولوقلارین، کئچمیشیمیز بارهده بویوک کشفلی اؤچون یوللارینی آیدینلاداجاق بیرر مشعلدیر.

مرحوم پروفیسور محرم ارگینین دئدیگی کیمی: «دده قۇرقود کیتابی بو گۆنه قَدَر^۱ (تۆرکیهده) بۆتون اولاراق ایکی دفعه نشر ائدلمیشدیر.^۲ ان باشدا ۱۹۱۶- دا کیلیسلی «رفعت» طرفیندن عرب حرفلریله ترتیب ائدیلن نشریه زمینی حاضرلاییدیر و آشاغی- یوخاری، بیر اینتیقالدان عیبارتدیر. بیرینجی علمی چالیشما ۱۹۳۸- ده «اؤرهان شاییق گۆک یای» طرفیندن دۆزئلن نشریه دیر. رفعت و اؤرهان شاییق نشریه لری دده قۇرقود کیتابی نین اصل نۆسخه سینه دئییل، اؤ نۆسخه نین پوزوق بیر کۆپاسینا دایانماقدادیر. اصل نۆسخه یه دایانماقلا برابر اؤرهان شاییق گۆک یای نشریه سی موقق بیر ایلیک اؤخونوشو اولاراق اثری یاخشی بیر شکیلده اؤرتایا قۇیموش و اؤزون زامان (ارگینین سهمانلادیغی نشره قَدَر) احتیاجی قارشیلایمیش و بو ساحه نین باشلیجا اثری

^۱ - دؤرد نشریندن

^۲ - اؤ بیر- ایکی نشر مرحوم ح. آراسلی، و ف. زینالوفلا صمد علی زاده نین بیرلیکده حاضرلادیقلاری نشرلر دیر.

اولماق شرف و دَیرینی داشیمیشدیر.^۳ ایکینجی علمی نشر ارگینه عایددیر.

یازیمیزی تۆرکلوگون ارن اؤزانی دده قۇرقود دئییه، آدلاندیردیق؛ موعَین سبیلره گۆره تۆرکجهده اؤزان سایى باشقالارینا گۆره بول و اؤزانلارین اثرلری ده اؤ نیسبتده چئشیدلیدیر. لاکین اؤزانلاریمیزدان عاریفلیک مقامینا چاتانلار آز دئییلسه ده، نؤفوذ داییره لری نین گئنیشلیگی فرقلیدیر. قۇرقوت دده نین ارنلیک هاله سی زامانی نین اؤفوقلارینی احاطه ائدیپ، آشیب و بیزیم چاغیمیزا قَدَر گلیبیدیر، اؤ ائله بیر ایلاهی- افسانهوی شخصیت قازانمیشدیر کی، تاریخیمیزین ان قارائلیق دؤورلریندن گۆنوموزه قَدَر ان پارلاق حماسه لریمیزین بایراغینی چيگننده داشی ییر.

بئله تصوور ائتمک اولار کی، دده قۇرقود تۆرک تاریخی نین رۇحو کیمی لؤاندر اولموش، افسانه لشمیشدیر. اؤ زامانی نین اؤغوزلاری نین همیشه ايمدادینا یئتدیگی کیمی، ایندی بئله اؤنون موقدّس خاطیره سی آلتایلاردان بۇزا و اؤته لره قَدَر تۆرکلرین حیات منبعی اولموشدور. اؤ، بیر کۆلگه کیمی بیزی تعقیب ائدیر و بیزه رۇح وثریر. اؤنون حاقیندا ساییسيز خارق العاده ماجرالار سؤیله میشلر. هر ایگیدین قلبینده بیر آسلان یاتار دئییرلر. منیم کۆنلومدن سؤزسانیز، من

^۳ - دده قۇرقود کیتابی، گیریش، متین، فاکسیمه،

قارانلىقىدا بارىنان جانانوارلار،
 مشيدانى بۇش گۆردولر،
 يۇوالاريندان چىخىپ،
 كۆفسەمىش كىنەلرى دۇرد طرفە سردىلر...
 ساندىم حيات آرتىق،
 بۆسبوتون بيتىمىش،
 گۆزلىكلەر سۇنا اريب،
 دادلى دىكلەر ايتىمىش،
 لاكىن اوزون گىجەنىن،
 ان دۇزولمز آنىندا،
 اسدى سحرين يىلى،
 سىندى ظۇلمتىن بىلى...
 كىچمىش كاروانلارن تۇزلو ايزىندن،
 بىر كۆلگە،
 تا اۇزاقلاردان،
 بلىردى.
 ... ددەم قۇرقود خىالين گۇرموش كىمى،
 غرىب حىسلر تىترتدى اۆرە كىمى،
 منە ياخلاشدى كۆلگە،
 آغىر- آغىر دئدى:
 اۇغلوم! دار گۆندە،
 منى چاغىر...

بىر كۆلگەدن دانىشاجاغام. تحمۇلونوزدن
 جۇرات آلاق، رۇيالاريمىن بىر شعرى ايله
 سۆزومە سۇن وئىرىم.

كۆلگە

«دوقتور حميد نطقى»

كۆي يارىلدى،
 داغدا شىمشىكلر شاخدى،
 رنگلر سۇندو،
 قۇشلار يۇوايا دۇندو،
 قارا تۇزىاق بىشىك كىمى ساللاندى،
 سۇلار داشدى،
 دىزىلر چالخاللاندى.
 سۇترا بىر ال،
 گۆنش لامپاسىن قىسىدى.
 بۆتون سىلر،
 پردە- پردە آچالدى،
 دۇمان چۇكدو،
 بىر يترده ساعات چالدى،
 شئودىكىمىز گۆللر سۇلدو، سارالدى،
 كىچدىكىمىز ايزلر بىر- بىر سىلىندى،
 بۆتون ابعاد ياواش- ياواش دارالدى.
 اۇفوقلرە،
 آيسىز اۇلدوزسوز،
 سانكى،
 سحرسىز گىجە ائندى.

بۇ كىتاب اینسدى آذربایجان
 رسپوبلیكاسى خارجى ایشلر ناظرى اوّلان
 پرؤفسور ولایت قولى یئف طرفیندن یازیلیمیش
 ولاتین حرفلریله باکیدا باسیلمیشدیر. کیتابین
 متنى تهراندا آقاي-امیر بخشایشی طرفیندن
 الیفبامیزا کؤچورولهرک آذربایجان
 جؤمهوریتی نین تهرانداکی سفیری آراجیلیغی
 ایله باسیلمیش و حؤرمتلی مؤلفین ایستگی
 اؤزره منیم طرفیمدن ده کیتابا بیر اؤن سؤز
 یازیلیمیشدیر. بۇرادا کیتابی اؤخوجولاریمیزا
 تانیتماق مقصدیله همان «اؤن سؤزو» نقل
 ائدیریک.

- دؤکتور جواد هیئت

تاریخده ایز قویان شخصیتلر

کیتابی باره ده

بازان: پرؤفسور ولایت قولى یئف

اؤن سؤز

الینیزه آلدیغینیز «تاریخده ایز قویان
 شخصیتلر» آدلی بۇ کیتاب حؤرمتلی دؤستوم
 پرؤفسور ولایت قولى یئفین کتچن ایل چاپدان
 چیخان مقاله لری نین تۇبلسودور. مؤلفین
 کیتابین اؤن سؤزونده قئید ائتدیگی کیمی
 اؤنلارین بؤیوک اکثریتی ۸۰- جی ایللرده
 قلمه آلینمیشدیر. بۇ مقاله لر آذربایجانین سون
 ایکی عصرده یئتیشدیردیگی بؤیوک ادبی-
 مدنی و ایجتیماعی شخصیتلری باره ده
 یازیلیمیشدیر. بۇ شخصیتلرین بیر چؤخو
 آذربایجان ضیالیلارینا و آذربایجان ادبیاتی و
 مدنیتیه ماراقلانان عالیم و ادیبلره تانیش

دؤکتور جواد هیئت

ادبیات تاریخیمیز بارهده ایکی جیلد کیتاب یازدیغیم حالدا ولایت مؤعلیمین مقاله لرینی اؤخورکن بیر چؤخ یئنی مسأله لرله قارشیلادیم و بیلمه دیگیم شیلری اؤیرندیم.

مثلاً حسن بیگ زردابی و اؤنون ۱۸۷۵-

ده نشر ائتمگه باشلادیغی «اکینچی» قزنتی بارهده یازدیغی مقاله ده بیر چؤخ قارائلیق مسأله لر و یا بیزلر اؤچون کیفایت قدر آیدین اولمایان حادینهلری بدیعی و گرچکچی بیر اؤسلوبدا ایضاح ائتمگه چالیشیر و آذربایجان مطبوعاتی نین اؤتایدا داعی کدرلی و عئین زاماندا غؤرور و ثریجی تاریخینی آیدینلادیریر. البته بئله کیتابی حاضیرلاماق و بیر نئجه مقاله ده چاپ ائتدیرمک آسان ایش دئییلدیر. من امینم کی، مؤلیف بؤ کیتابین هر بیر مقاله سینی حاضیرلاماق اؤچون گؤنلر و بلکه ده آیلار مؤختلیف قایناقلاری آراییب تاپدیقدان سؤنرا دیقته تدقیق ائتمیش و بیر نئجه ایل عؤمرونو بؤ خئیرخواه ایشه حصر ائتمیشدیر.

مقاله لرده ایشلنن دیل و اؤسلوب ادبی اولماقلا یاناشی ساده، آیدین وهامی نین راحتجا آنلایا بیله جگی بیر دیل اؤسلوبودور. دئمهللی ولایت بیگین دیلی ساده تۆرکجه و اؤسلوبو داها چؤخ تحکیه اؤسلوبودور. اؤخوجو کیتابین صحیفه لرینی و صحیفه لرده کی سطرلری اؤخویارکن یؤرولمور. مقاله لرین مضمونو و شخصیتلرین حیات حکایه سی

اولدوغو حالدا بعضیلری ده بؤیوک شخصیتلری و گؤردوکلری عظمتلی ایشلر و تاریخده بؤزخدیقلاری ایزلره باخمایاراق زمانه نین و کئچن ۷۰ ایلده کی شراییطدن آسیلی اولاراق کلمه نین تام معناسیندا اؤنودولموش شخصیتلر دیر. مؤلیف بؤ باره ده فیکرینی بئله ایضاح ائدیر: «۲۰- نجی عصرین ایلک ایکی اؤن ایللیگی منیم نظریمه ده آذربایجان تاریخی نین، مدنیتی نین و میلی شوغورون میثیلسیز اینتیباه دؤورودور. بؤ قیسا مودت عرضینده خالقیمیزین یتیردیگی ادبیات، صنعت و سیاست کؤزیفیقلری^۱ (جلیل محمدقولوزاده و صابر، اؤزئیر حاجی بیگلی و عبدالرحیم بیگ حق وئردی یثف، محمدامین رسولزاده و عمر فاتق نعمانزاده، احمد آقا اؤغلو و علی بیگ حسینزاده، نریمان نریمانوف و علیمردان تۆپچوباشوف و باشقالاری) هر بیر میلی مدنیت اؤچون حاقلی غؤرور و ایفتیخار منبعی سایلا بیلرلر. اؤنلارین بعضیلری ده بیوقرافیا لاری نین نامعلوم یا خؤد آز اؤیرنیلیمیش جهتلی طرفلریله کیتابا داخیل ائدیلیمیش پؤزترتلرین^۲ قهرمانلاریدیر.

آما مؤلیفین تانینمیش شخصیتلر باره ده داعی یازدیغی مقاله لرده اولدوقجا یئنی مطلبلر و گیزلی قالمیش حقیقتلر وار، ائله کی، من

۱ - گؤزکملی شخصیتلری

۲ - تصویرلرین، گؤزکملرین

مۆختلیف ایزملره منسۇب ائتدیگیمیز، بیر-
بیرینه قارشى قۇیدوغوموز بۇ تۇرلو، نهنک
شخصیتلر مۆختلیف یۇللارلا عئین غایه،
عئین آمالا دۇغرو گئیدیدیلر، تمئیل
ائتدیکلری خالقین میلى وارلیغینی
تصدیقله مک، اؤنو لایبق اؤلدوغو یوکسکلیگه
قالدیرماق، اینسانی حاقلارینی اؤزونه
قایتارماق اؤغروندا چالیشیردیلر. (فیکیر
نهنکی احمد آقا اؤغلو ص ۲۳۱)».

سؤترا بئله دوام ائدیر: «۱۷۰۰ ییل اسیری
اؤلدوغوموز بۇلشویک سیستمی، طبیعتیمیزه،
تاریخیمیز و اخلاقیمیزا یاد اؤلان غئیر-
اینسانی ایدئولوگیا اؤز ساختا بۆتلرینی
یاراداراق خالقین اصل اؤغوللارینی هر واسیطه
ایله اؤنون یادداشیندان سیخیشدیریب
چيخارماغا چالیشیب...

بۇ تاریخ، بۇ زامان و تاپیندیغیمیز بۇ
حقیقت بۇ گۆن حاقی اؤنودولانلارین حاقینی
اؤزونه قایتارماغی، تاریخیمیزی آغ و قارا
لکه لردن تمیزله مک، آذربایجانین بۆتون
بۆیوک اؤغوللارینا ایشغالچیلارین پرنسیپ و
ایدئولوگياسی ایله دئییل، میلى و بشری
حقیقتلر مۇوقعیندن یاناشماغی بیزیم باشلیجا
وظیفه میزه چئویرمیشدیر.»

آذربایجانین تانینمیش ادبی
شخصیتلریندن اؤلان پرؤفسور دؤکتور ولایت
قۇلی یئف بۇ گۆن خاریجی ایشلر ناظیرلیگی
کیمی سیاسی بیر وظیفه ده خیدمت ائدیر.

اؤخوجونو مشغول ائدیر، یازیلارین دلی اؤ
قدر ساده و آخیدیر کی، اؤخوجو فرقینده
اؤلمادان مضمونا دالیر و مضمون اؤزو ایله اؤنو
آپاریر و اؤخوجو ترجومه ی- حاللاردان
آیریلماق ایسته میر.

ولایت موعلىم ترجمه ی- حاللارینی
یازدیغی شخصیتلری ایدئولوژی و فیکیر
آیریلیقلارینا باخما یاراق دیرلندیریر. اؤ،
شخصیتلره علمی و ادبی رۆتبه لرله یاناشی
وطنه باغلیلیق و خالقینا خیدمتلرینه گۆره
قیمت وئریر. ائله اؤتا گۆره ده کؤمونیسیت
ساوت رژیمی دؤورونده آذربایجانا رهبرلیک
ائدن دؤکتور نریمان نریمانوفو، مۇستقیل
آذربایجان جۆمهوریتینی قۇران و بۇلشویکلرین
ایله داغیلان مساوات حؤکومتی نین
رهبرلرینی ده، رۇسلارلا مۇحاربه ده شهید
اؤلان جوادخاننی دا آذربایجانین میلى
قهرمانلاری کیمی تانیماق و تانیتماق
ایسته میر. حتا احمد آقا اؤغلو و احمد جعفر
اؤغلو کیمی عومرونون چۇخ حیصه سینى
مجبوری مۇهاجیرتده کئچیرن شخصیتلرین ده
غۇربتده کئچیردیکلری آجی یاشاملارینی و
ائله دیکلری بۆیوک خیدمتلری آذربایجان
اؤخوجولارینا تانیتدیرماغا چالیشیر و اؤز
وطنلرینده تانینمامیش بۇ قهرمانلاری بۇگونکو
نسيله تانیشدیریر. مۇلىف بۇ باره ده بئله یازیر:
«ایندییه قدر صؤنعی صؤرتده بیر-
بیریندن آیریدیغیمیز، بیزه دخلی اؤلمايان

کیتابین یثنی جیلدرلرینده ترجمه‌ی- حاللاری
اؤلمايان شخصیتلرین بیوقرافیلاری نین
یازیلماسینی آرزولاییرام.

بۇ کیتابین اؤخونماسینی هامی
ضیالیلاریمیزا تۆوصیه و نیسگیل ائدیرم. اؤمید
ائدیرم کی، بۇ کیتاب یاخیندا فارسجا یا
ترجمه ائدیلسین و تۆرکجه بیلمه‌ین ایرانلی
قارداشلاریمیزدا بۇ مقاله‌لری اؤخویوب،
آذربایجانلی قارداشلاریمیزین ایکی عصیرلیک
ادبی- مدنی و ایجتیماعی تاریخلرینی
اؤیرنسنلر.

یازیمین سؤنوندا بۇ کیتابی ایراندا چاپ
ائدیریب، یاییلماسینی عۆده‌سینه آلان و اؤنا
وساییط یارادان حؤرمتلی آذربایجان سفیری
عباسعلی حسنوفا و لاتین الیفباسیندان بیزیم
عرب کۆکلو الیفبامیزا کۆچورمه ایشینی گؤرن
امیر بخشایشی‌یه اؤز تشکۆرومو بیلدیرمک
ایسته‌ییرم.

دۆکتور جواد هیشت

اؤنون بۇ آغیر و یۆکسک وظیفه‌ده ایشله‌مگه
نه قدر حاضرلیقلی اؤلدوغونو بیلیمیرم، آنجاق
بۆیوک فرانسیز فیلؤسوفو ژان پؤل سارترین
دۆشوندوگو کیمی ادبیاتین مقصدینین
مۆباریزه، بیلیک، حقیقت و آزادلیق اؤچون
مۆباریزه اؤلدوغونو قبول ائدرسک، میلی
رؤحلو بیر ادبیاتچی نین سیاسته قاریشماغینی و
اؤلکه‌نین خارجی سیستمی نین باشیندا وظیفه
گۆرمگینی هله یثنی ایستیقلالینا قووشوموش
آذربایجان جۆمهوریتینده غثیر- عادی حساب
ائتمیرم.

من بۇ کیتابین عرب کۆکلو الیفبامیزا
کۆچورولن حیصّه‌سینی یعنی آذربایجان
شخصیتلرینه عاید اولان قیسمنی دیقتله
اؤخودوم و ایندییه قدر منه معلوم اؤلمايان
مسأله‌لری و حادیشه‌لری اؤیرندیم. بۇ کیتاب
عین زاماندا شیمالی آذربایجانین سؤن ایکی
عصیرلیک ادبی- مدنی و ایجتیماعی، تاریخی
ساییلیر. آنجاق ایستردیم کی، محمدامین
رسولزاده‌نین ده ترجمه‌ی- حالی بۇ کیتابین
بیرینجی صحیفه‌لرینده چاپ اولسون! مؤلفین
کیتابینا، ایرانداکی نشری اؤچون مندن اؤن
سۆز یازماغی ایسته‌مه‌سینی منه نه قدر دیر
وئردیگینی و گۆون و محبت بسله‌دیگی نین
نیشانه‌سی ساییرام و حؤرمتلی مؤلفیه اؤز
تشکۆرومو بیلدیریرم.

ولایت مؤعلیمه گلّه‌جک ایشلرینده و
تالیفاتیندا داها بۆیوک نایبیلتلر آرزولارکن بۇ

الاهی بود که یک پسر یتیم و تحصیل نکرده از ایل افشار را مأمور کرد که در کوتاه مدّت نه تنها افغان‌ها را از ایران بیرون کند بلکه پس از جنگهای سخت عثمانی‌ها را از کشور خارج کند و چون روس‌ها ضرب شست نادری دیدند از در دوستی درآمده و قسمت شمال کشور را که اشغال کرده بودند خالی نمایند.

این حوادث تاریخی خیلی مهم است و به طوری که عرض کردم غیرممکن است که این‌ها را حتّی در چندین ساعت شرح داد. برای همین است که امشب فقط لشکرکشی او را به هندوستان که مربوط به موضوع امشب است در چند کلمه شرح می‌دهم.

نادر پس از بیرون کردن تمام اشغالگران از خاک ایران مجبور بود شورش‌های داخلی را هم از بین ببرد، بزرگترین این شورش‌ها در شمال کشور یعنی در داغستان بود. نادر با لشکر خود روی به آنجا نهاد و شورشیان داغستان را تنبیه و آرام کرد و بدین شکل کشور برای اولین مرتبه پس از چند سال به امنیت کامل رسید. نادر پس از داغستان به دشت مغان که اطراف رود ارس است، آمد و در همین جا بود که فرمان داد تمام بزرگان، کدخدایان، ریش‌سفیدان، اعیان و رجال مملکت را دعوت کنند تا گردهمایی (قورولتای) تشکیل بدهند. در این قورولتای بود که نادر از طرف مردم

نادرشاه افشار

متن سخنرانی

دکتر احمد فروغ

(متخصص روانپزشکی)

در اجتماع ایرانیان ساکن اوهایو

من امشب پیش از برنامه می‌خواهم از دانشمند محترم و دوست ارجمند جناب آقای براتلو برای تشکیل این مجلس خیلی تشکر کنم. موضوع امشب ما راجع به حکومت نادرشاه افشار و تأثیر آن در اقتصاد ایران است. بطوریکه اغلب تاریخ‌نویسان شرح داده‌اند، وضعیت ایران آن روز یعنی در دوره جوانی نادر خیلی پریشان و آشفته بود. چون نه تنها کشور از سه طرف یعنی از طرف افغان‌ها و عثمانی‌ها و روس‌ها تحت اشغال بود، در داخل کشور هم شورش‌های مختلف از جنوب تا شمال دوام داشت.

در این فرصت کوتاه ممکن نیست جزئیات لشکرکشی‌های نادر شرح داده شود. ولی باید بگویم موضوع نادر شبیه یک معجزه

شدت رنج و درد به نعره درآمده بسوی
فیلان روی آورند.

بیلان جنگی از شنیدن این نعره و
دیدن آتش برگشته به اردوی محمدشاه
هجوم کردند. بلوای بزرگی در اردوی هند
بوجود آمد. بدین شکل هندیان دیگر
نتوانستند اردوی خود را منظم کنند و
محمدشاه ناچار شد وزیرش نظام‌الملک را
برای مذاکره در باره صلح و پرداخت غرامت
جنگی به اردوی ایران بفرستد. بعد محمدشاه
شخصاً به خدمت نادر رسید و همه خزائن و
ذخائر سلطنتی هند را به وی تسلیم کرد. نادر
در مقابل این هدایا، سلطنت او را به وی پس
داد و شاه ایران به دعوت محمدشاه به دهلی
عازم شد.

حال چند کلمه از شخصیت نادر

نادر از طایفه کوچک قره‌خلو از ایل
افشارها بود و آن‌ها دسته‌ای از ترکمنانند که
مقارن استیلای مغول بر ترکستان از آن دیار
مهاجرت کرده و در آذربایجان مسکن
گزیدند. مسکن آن‌ها در اطراف ارومیه و
ایروان بوده است. لازم است گفته شود که در
آن موقع قاجارها هم در آذربایجان نزدیک
قره‌باغ مسکن داشتند. این دو قبیله در ظهور
شاه اسماعیل مساعدت و کمک‌های زیادی به
او کردند. شاه اسماعیل برای دفاع در برابر
اوزبک‌ها که اغلب به خراسان حمله می‌کردند

به پادشاهی برگزیده شد. در باره لشکرکشی
به هندوستان می‌گویند، وقتی فرستاده او در
دهلی گرفتار و زندانی گشت، نادر برای
اعتراض به توقیف سفیر خود نماینده دیگری
به دهلی اعزام داشت، ولی این فرستاده هم به
دست حاکم کابل به قتل رسید. نادر با
رسیدن چنین خبری در فکر حمله به
هندوستان افتاد. نادر با کمک پسرانش اردوی
بزرگی گرد آورد که تقریباً صد و پنجاه هزار
نفر پیاده و سواره بودند و به سوی هندوستان
روانه گردید. چون محمدشاه گورکانی خبر
آمدن نادر را شنید، با سیصد و پنجاه هزار
سرباز و دو هزار فیل جنگی و هزاران توپ،
آتش برای آمدن نادر حاضر شد. او خیال
می‌کرد که مرزبانان هند خواهند توانست از
لشکر ایران جلوگیری کنند ولی این مرزبانان
در مقابل نادر بی‌دری شکست خوردند.

چون به دشت کرنال رسیدند، یک غده
از لشکریان هند وارد جنگ با ایرانیان
گردیدند. نادر با چهار هزار نفر حمله آن‌ها را
دفع کرد. دفاع سواران دلاور ایران ترس و
وحشت عجیبی در هندی‌ها بوجود آورد و
روحیه سپاه محمدشاه دچار تزلزل شد. چون
نادر مشاهده کرد که یکی از برتری هندی‌ها
داشتن فیلهاست، به لشکر خود دستور داد که
تنورهائی در پشت شترها بگذارند و آن‌ها را
پر از چوب و برگ کنند و بعداً آن‌ها را آتش
بزنند. چون آتش به پشت شتران رسید، از

و صحرا را بر استراحت در شهرها ترجیح می‌داد، نیروی خود را از شرق به غرب و از غرب به شرق ایران کشاند و دمی به فکر آسایش نیفتاد و تمام نیروی جسمی و روحی خود را صرف اعتلای ایران کرد و کشوری را که در اواخر دوره صفوی ارکان استقلالش سست و ناپایدار بود، به اوج عظمت و افتخار رسانید و ایران و ایرانی را در سراسر جهان بلند آوازه ساخت.

L. Lokhat و William Coclell

می‌نویسند: «نادرشاه در تمام لشکرکشی‌های خود همیشه در جلو لشکر خود می‌ایستاد. بزرگترین تاکتیک او مثل چنگیزخان حمله به دشمن با سرعت تمام بود. وی با هوش عجیبی می‌توانست با سرعت زیاد وضعیت جنگ را تشخیص بدهد.

نادرشاه بسیار جسور و با تشکیلات و باهوش بود. او توانست سرنوشت یک ملت از دست رفته را به دست بگیرد و در مدت کمی یعنی سه سال توانست ایران را از نو تشکیل بدهد و از لحاظ سیاسی و ارتشی ایران را به درجه اول دول مهم آن روز بیاورد. او برای عملی کردن تصمیم خود در پشت اسب از آذربایجان گرفته تا کشورهای افغانستان، داغستان، هندوستان و ترکستان و عراق سفر کرده و تمام عمرش در جنگ گذشته است. این خودش می‌رساند که این شخص دارای

این دو ایل را از آذربایجان به شرق ایران - به خراسان و استرآباد کوچ داد. افشارها را در خراسان در جایی به نام ایبورد جا داد. نادر در ناحیه دره‌گز چشم به جهان گشود (۱۱۰۰ هجری). اسم اصلی نادر نادرقلی است. وی در کودکی پدر خود امامقلی را از دست داد و کودکیش را با مادرش در میان ایل خود گذراند ولی از ۱۸ سالگی در خدمت یکی از رؤسای افشار که حاکم ایبورد بود، درآمد. وی کم کم شهرت بزرگی پیدا کرد و دختر حاکم را به زنی گرفت. پس از مرگ پدر زنش به حکومت ایبورد و ریاست قبیله او رسید. نادر قبایل مختلف افشار را گرد خود آورد و به طوری که قبلاً شرح دادیم، شروع به جنگهای مختلف کرد. یکی از تاریخ‌نویسان جدید راجع به نادر می‌نویسد که دوره زمامداری نادر را باید عصر سلطنت نظامی کامل‌العبار در ایران دانست، زیرا اشتغال نادر به امر سپاه و توجه او به تشکیل وحدت ارضی ایران، دفع اجانب و باز پس گرفتن ولایات از دست رفته مجالی برای توجه وی به امور داخلی کشور و انتظامات اداری باقی نمی‌گذاشت. در حقیقت با آن که وی به مقام شاهی رسید، تا پایان عمر خود خوی نظامیگری و سلحشوری را حفظ کرد. کار عمده او به لشکرکشی، تهیه سپاه و کشورگشائی محدود می‌شد. در مدت بیست سالی که این سردار بی‌نظیر حرکت در بیابان

درآمدها چندان تأثیری به دکتر ساخت نکرد، تا این که جواهرات سلطنتی را نشان دادند. دکتر ساخت از دیدن این جواهرات خیلی تحت تأثیر قرار گرفت و گفت حالا که وضع مالی ایران خراب است، شما به آسانی می‌توانید از این جواهرات استفاده کنید، مثلاً این جواهرات را پشتوانه پول قرار دهید. شما شانس دارید که این سرمایه گرانبها را صاحب هستید. هیچ کشوری این شانس و بخت شما را ندارد، مخصوصاً کشورهای خاور نزدیک هیچ کدام این چنین سرمایه و پشتوانه‌ای را صاحب نیستند.

این موضوع به آسانی اثبات می‌کند که چگونه یک بچه یتیم ترکمن افشار با فداکاری و از جان گذشتگی نه تنها توانست که عظمت گذشته ایران را باز گرداند و ایرانیان را نزد جهانیان سرافراز و ارجمند گرداند، بلکه هدایاتی هم تقدیم میهن خود نمود که صدها سال پس از مرگش باز هم ایران را در مواقع سخت کمک کند.

متأسفانه سال‌های آخر عمر نادرشاه فاجعه‌آمیز بود، به ویژه بعد از کور کردن پسرش و پشیمانی بعدی وی که موجب بدبینی او شد و رفتارش با اطرافیان غیر قابل تحمل گردید، تا این که بالاخره یک شب در موقع خواب به دست یکی از همین اطرافیان در چادرش به قتل رسید.

چه انرژی و مقاومت غیرقابل تصویری بوده است.

راجع به خزانه و جواهراتی که از هندوستان به ایران آورد، باید شرح داد که کوه نور و دریای نور دو تا از بزرگترین الماس‌های دنیا و تخت طاووس هم جزء همین جواهرات بوده که نادر از پادشاه هند گرفته بود. بر این جواهرات که امروزه جزء جواهرات سلطنتی است، در اوقات و زمانهای مختلف ارزش‌های متفاوتی گذاشته‌اند. بعضی از تاریخ‌نویسان ایران قیمت آنرا ۸۷ میلیون لیره انگلیسی حساب کرده‌اند، ولی باید گفت که این ارزش‌ها ده‌ها سال پیش تخمین زده شده و ارزش حقیقی امروزی این جواهرات بسیار بیشتر است.

در زمان نخست وزیری دکتر مصدق که نفت ایران ملی شد، دولت انگلیس با وسایل مختلف مانع از فروش نفت ایران به بازارهای خارج می‌شد. بدین طریق درآمد نفت از خارج قطع شد و روزبه‌روز وضع مالی کشور بدتر می‌شد. دولت ایران به هر دری سر زد ولی نتیجه نگرفت، ناچار در مقابل این بحران مالی قرار شد که یکی از مشهورترین اکونومیستهای دنیا یعنی دکتر ساخت آلمانی را به ایران دعوت کنند و راجع به وضع مالی ایران با وی مشورت نمایند.

پس از آمدن دکتر ساخت دولت تمام درآمدهای مالی را به او نشان داد، ولی این

درآمد

تا دهه‌های آخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم، جهان عمدتاً به کشورهای مستعمره و نیمه مستعمره از یک سو و چندین کشور مقتدر استعماری از سوی دیگر تقسیم شده بود. بروز جنگ جهانی اول در سال ۱۹۱۴ و پیامدهای آن، به ویژه پیروزی انقلاب بلشویک در اکتبر ۱۹۱۷، سیمای ژئوپلیتیکی (جغرافیای سیاسی) جهان را دستخوش تحول قرار داد. در دوره بین دو جنگ جهانی (۱۹۱۸-۱۹۳۹) به تدریج شرایط مناسبی برای مبارزات استقلال طلبانه در کشورهای دربند استعمار به وجود آمد. روند اوضاع جهان در جریان جنگ جهانی

دوم (۱۹۳۹-۱۹۴۵)، شکست فاشیسم و پیروزی نیروهای ضدفاشیستی در سطح بین‌المللی شرایط را برای اوج‌گیری مجدد مبارزات استقلال طلبانه و احقاق اصل حق تعیین سرنوشت ملی بویژه در کشورهای جهان سوم فراهم ساخت.

مسأله ملی ایران: گذشته و حال

یونس پارسا بناب - آمریکا
نقل از «ایران تایمز»، جمعه، ۲۴ اسفند ۱۳۸۰
و جمعه، دوم فروردین ۱۳۸۱

کارگر و بی‌کفایتی و خودفروشی درباریان و دیگر طبقات حاکمه تدریجاً به یک کشور وابسته و حاشیه‌ای آسیایی تبدیل گشته و استقلال اقتصادی، سیاسی و فرهنگی خود را از دست داد. این وابستگی حاشیه‌ای طبیعتاً در یک پروسه توسعه‌نیافتگی تاریخی با فقر و استثمار طبقاتی، قهر و اختناق سیاسی و جور و ستم ملی گره خورد.

انقلاب بهمن ۱۳۵۷ می‌توانست ایران را از وابستگی به مدار نظام جهانی سرمایه‌رها ساخته و تا حدودی گسستگی از مراکز متروپل کشورهای سرمایه‌داری را به وجود آورد. که بدون تردید در ایران نیز مثل هر جامعه «پیرامونی» جهان سومی، استقلال واقعی (گسست از نظام جهانی سرمایه) با ایجاد آزادی‌های دموکراتیک و ملی گره خورده است. در بیست و چهار سالی که از وقوع انقلاب بهمن می‌گذرد، مسایل مربوط به آزادی‌های مدنی و فردی و قانونی از طرف ایرانیان علاقه‌مند مورد بحث و تفحص قرار گرفته‌اند ولی مضامین ملی چون اصل حق تعیین سرنوشت ملی و ستم ملی، که مفاد چشمگیر اعلامیه حقوق بشر هستند، آن طور که شاید و باید مورد بررسی قرار نگرفته‌اند.

به نظر نگارنده در حال حاضر جهان به سوی پذیرش اصل حق تعیین سرنوشت ملی، اصل تنوع و تکثر قومی (اتنیکی)، مذهبی و نژادی پیش رفته و راهبرد یکپارچگی و

امروزه در سالهای آغازین هزاره سوم، برخلاف دویست سال گذشته، جهان دیگر به مستعمرات و نیروهای استعمارگر تقسیم نشده، بلکه جهان ما هنوز علی‌رغم تشدید پروسه جهانی شدن سرمایه (Globalization) به کشورهای معین و کشورها به ملیت‌های متمایز و متنوع و ملت‌ها به طبقات اقتصادی-اجتماعی مشخص تقسیم شده‌اند. در جهان پرتلاطم و رو به رشد معاصر، که در آن نظام جهانی سرمایه، در رأس آن آمریکا، می‌خواهد با گسترش سیطره نظامی خود جلوی هر حرکت

استقلال طلبانه و شیوع جنبش‌های ملی و برابری طلبانه را بگیرد، کشورها هنوز استقلال، ملت‌ها آزادی و توده‌ها عدالت اجتماعی می‌خواهند. این امر روند اصلی اوضاع بین‌المللی جهان امروز را تشکیل می‌دهد.

در دویست سال گذشته، ایران به خاطر علی چون رشد ناموزون اقتصادی-اجتماعی ناشی از حرکت سرمایه جهانی، وابستگی بخش بزرگی از بورژوازی بومی به نیروهای لیبرالیستی، ضعف کمی و کیفی طبقه

همبستگی و یکسان‌سازی دولتی - کشوری با توسل به اهرم سرکوب و ستم‌کارآرایی خود را بیش از پیش از دست داده است. امروزه تلاش در جهت دستیابی به هویت ملی و فرهنگی و برخورداری از اصل حق تعیین سرنوشت خواست اکثریت ملیتهای گوناگون در تمامی کشورهایی است که مثل ایران دارای تکثر فرهنگی و ملی هستند.

در این نوشته بعد از پرداختن به رشد پدیده ستم ملی و عدم پذیرش اصل حق تعیین سرنوشت ملی (مضمون اصلی مسأله ملی) به چند و چون عروج شوونیسم ملی (پان‌ایسم) در ایران، که به نظر نگارنده یکی از عوارض اصلی جهانی‌تر شدن سرمایه‌گلوبالیزاسیون) است، می‌پردازیم.

ستم ملی و رشد «پان‌ایسم» در ایران

یک بررسی اجمالی از سیمای اتنیکی و هویت قومیت‌های ساکن ایران به روشنی نشان می‌دهد که مسأله ملی در کشوری مثل ایران یک مسأله مهم و پیچیده است که حل آن بر اساس یک مشی دموکراتیک دارای اهمیت حیاتی است. چرا که تا زمانی که ستم ملی جای خود را به آزادی ملی و احقاق حق تعیین سرنوشت خویش در بین ملیت‌های گوناگون ساکن ایران ندهد، استقرار و تأمین یک ایران «آزاد و آباد و مستقل و پیشرو»

غیرممکن خواهد بود. ستم ملی در ایران چگونه بوجود آمده و رشد کرده است؟

در ایران اگرچه ستم بر اقلیتهای قومی و مذهبی در دوران قبل از رشد و توسعه مناسبات سرمایه‌داری اعمال می‌گشته است، و مظاهر گوناگون برتری‌طلبی قومی از طرف حاکمین مستبد از بهره‌کشی و غارت گرفته تا قتل‌عام و حبس و تبعید فراوان بوده، اما این نوع ستم‌ها با نوع ستم ملی عصر ما فرق ماهوی داشته‌اند. ستم ملی، به عنوان مضمون اصلی مسأله ملی، یک پدیده جدید است که از نظر تاریخی معلول و یکی از مظاهر رشد مناسبات سرمایه‌داری است.

در اواخر قرن نوزدهم، در ایران نیز با رشد مناسبات سرمایه‌داری، بیداری ملی در بین ملیتهای مختلف شروع گردید. به میزان رشد رقابت بورژوازی برای تسخیر بازار، رقابت بین سرمایه‌داران ملیتهای مختلف تشدید یافته و به همراه خود اجحافات و تبعیض به بار آورده و بالاخره شرایط را برای رشد مبارزات ملی توسط ملیتهای مغلوب و تحت ستم فراهم ساخت. ولی ستم ملی در ایران بعد از شکست انقلاب مشروطیت و روی کار آمدن رضاشاه پهلوی در بعد از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ (۲۱ فوریه ۱۹۲۱) وارد مرحله جدیدی از سیر تکاملی خود شده و منجر به رشد پدیده پان‌ایرانیسم گردید.

ناسیونالیسم به معنای وسیع و متداول «عشق به میهن» و ملت و «فرهنگ بومی» و آرزوی استقلال از نیروهای خارجی است، پان ایرانیست‌های ایران، به ویژه سلطنت طلبان، از ناسیونالیسم یک برداشت به غایت اروپامدارانه داشتند که ریشه‌هایش در جنبش‌های ضد روشنگری قرن هیجدهم اروپا قرار دارد. به طور نمونه افتخار پان‌های ایران به دست آوردهای تاریخی ایران عموماً منجر به تحقیر قومیت‌های غیرفارس ساکن ایران و اوج‌گیری خرافات بورژوا-ملاکی «نژاد برتر آریایی» و گسترش اندیشه‌های شوونیستی در ایران معاصر گشته است.

یکی دیگر از ویژگی‌های نظری پان‌های ایران اشاعهٔ تز «نژاد برتر آریایی» و نشر یک روایت شوونیستی از تاریخ ایران بود. در این روایت و دوباره‌خوانی از تاریخ ناسیونالیست‌های شوونیست صریحاً و مؤکداً اندیشه‌های ضد عرب و ضد ترک و ضد اسلام را در ایران رشد می‌دهند، در حالیکه تحقیقاً جمعیت ترک زبانان و کرد زبانان ایران بیشتر از فارسی زبانان بوده و هست. پیامد عملی این اندیشه‌ها، که برآیند به غایت ارتجاعی و خود روشنگرایانه از پان ایرانیسم است، مبارزه با زبان‌های دیگر غیر فارسی (چون ترکی و کردی و عربی و غیره) و تبعیض و اعمال ستم اقتصادی و اجتماعی علیه ایرانیان غیرفارسی زبان و یورش‌های

رژیم رضاشاه بعد از قلع و قمع آزادیخواهان و کشتار مبارزان ملیت‌های مختلف در طول دههٔ ۱۳۰۰ هجری شمسی (۱۹۲۰ میلادی) دست به یک سلسله فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغاتی زد تا بدینوسیله با اشاعهٔ شوونیسم آریایی، هژمونی فرهنگی خود را در سراسر ایران بسط دهد. با روی کار آمدن حزب نازی به رهبری آدولف هیتلر در آلمان، رضاشاه و طرفدارانش با کسب حمایت از فاشیست‌های اروپا، به یورش‌های فرهنگی و نژادپرستانه خود علیه قومیت‌های متنوع ایران شدت بخشیدند. در این دوره، اتخاذ سیاست درهای باز توسط رژیم باعث گردید که اندیشه‌های فاشیستی توسط آلمانی‌های نازی به ایران رسوخ کرده و به رشد بیشتر ایده‌های شوونیست آریایی دامن زند. تحت تأثیر اندیشه‌های برتری طلبانه نازی‌ها، عده‌ای از ایرانیان متمول و فتودال به فاشیسم کشش پیدا کرده و به میزان اعمال خود در ایالات اقلیت‌نشین بر علیه قومیت‌های غیرفارس افزودند. در این امر رژیم و طرفدارنش موفق شدند که عده‌ای از روشنفکران و علمای مذهبی را نیز با خود همدستان سازند.

پان ایرانیست‌های ایران چه در دورهٔ حکومت رضاشاه و چه در عهد محمدرضاشاه خود را ناسیونالیست محسوب می‌داشتند. ولی برخلاف ملی‌گراها که منظورشان از

نظامی به زندگی و فرهنگ آن‌ها در اقصی نقاط ایران بوده است.

در واقع این نظریه‌های حاکم («زبان واحد، ملت واحد» و «نژاد برتر آریایی») بر بخش بزرگی از ادبیات و فرهنگ و گفتمان سیاسی و فرهنگی امروزی، ارثیه ننگینی است که نویسندگان و محققین ناسیونالیست سلطنت‌طلب و حتی غیرسلطنت‌طلب از دوران پهلوی‌ها (۱۲۹۹-۱۳۵۷) به ارث برده‌اند.

این نویسندگان و محققین، که عمدتاً به نیروهای پان ایرانیست و شوونیست تعلق دارند، ایرانی بودن را با «آریایی» بودن و تکلم به زبان فارسی یکی دانسته و «اشتراک ملیتی و قومی» را با «اشتراک کشوری» یکسان تلقی می‌کنند، تا در اذهان مردم «تک‌زبانی» را نشانه «وحدت ملی - کشوری» قلمداد کنند و زبان رسمی را همچون واحد پول رسمی نشانه هویت ایرانیان بدانند. این نیروها و تشکل‌ها به خاطر داشتن اندیشه‌های شوونیستی، که عمدتاً بر اساس بینش‌های «اروپا محوری» از یک سو و به خاطر تعلق و وابستگی به نظام جهانی سرمایه (جهان غرب) از نظر تاریخی از سوی دیگر بنا شده‌اند، یک رشته از واقعیات اتنیکی و جریانات تاریخی - فرهنگی ایران را به کلی نادیده می‌گیرند که در اینجا به چند و چون بخشی از این واقعیات نظری اجمالی می‌افکنیم.

تغییر تاریخی تحمیل زبان توسط مغولان!

ایران کشوری است که در آن مردم به علل مختلف تاریخی و فرهنگی به زبانهای گوناگون فارسی، کردی، بلوچی، لری (آریایی)، ترکی، ترکمنی، قشقایی، افشاری (آلتایی)، عربی، و آسوری (سامی) تکلم می‌کنند. مادران ترک و کرد، بلوچ و گیلک، عرب و لُر و بختیاری و ترکمن و غیره به فرزندان خود به زبان‌های مّلی خود لالائی گفته و شیوه عشق و محبت و وارستگی و دلباختگی را یاد می‌دهند. در آذربایجان و بلوچستان از پیر و جوان، در کردستان و لرستان زن و مرد شادی‌ها و غمهای خود را با کلمات زبان‌های رایج در دیار خود ادا می‌کنند. آن‌ها به همان زبان‌ها از تمامیت ارضی ایران، حاکمیت سیاسی و نوامیس فرهنگی کشور خود دفاع می‌کنند و در روز مرگ با همان گویش‌ها با عزیزان خود و با کشور خود وداع می‌کنند. علی‌رغم این واقعیتها، شوونیست‌ها می‌کوشند تا ثابت کنند که زبانهای رایج در آذربایجان و کردستان و غیره زبان‌های اصلی مردم آن دیار نیستند، بلکه «لهجه‌های محلی» بوده و یا توسط بیگانگان تحمیل شده‌اند.

«شوونیست‌ها» ادعا می‌کنند که ترکی آذری زبان مردم آذربایجان و دیگر ترک‌زبانان ایران نیست، زیرا زبان مردم این دیار تا آمدن مغول‌ها به ایران «تاتی» و یا لهجه‌ای از فارسی بوده و ترکی در زمان

ایرانیستها، تاریخ نشان می‌دهد که مغول‌ها و تیموریان در دوران حکومت خود در ایران نه تنها زبان ترکی را بر مردم آذربایجان و دیگر نقاط ایران تدریس و تحمیل نکردند، بلکه در ترویج و اشاعهٔ زبان و ادب فارسی نقش مهمی نیز بازی کردند.

در طول دوپست سال که ایران بخشی از امپراطوری اسلامی خلفای اموی و عباسی بود و حتی قرن‌ها بعد از ظهور دولت‌های مستقل ایرانی، اکثر نویسندگان، حکما و مورخان ایرانی آثار خود را به زبان عربی که زبان بین‌المللی آن زمان‌ها در شرق محسوب می‌شد، می‌نوشتند. کتابهای کلاسیک «قانون» در طب، «شفا» در حقوق به وسیلهٔ ابن‌سینا، «تاریخ طبری» و «دایره‌المعارف الحاوی» اثر محمدزکریای رازی، «آثارالباقیه عن القرون الخالیه» اثر ابوریحان بیرونی، «کیمیای سعادت» اثر محمدغزالی و ده‌ها اثر بزرگ تاریخی، علمی و فرهنگی دیگر می‌توانند گواه بر این ادعا باشند. در صورتی که نوشتار به زبان فارسی در عصر مغولان و به ویژه تیموریان به شدت پیشرفت کرد و کتابهای جاویدانی مثل «تاریخ بیهقی» اثر ابوالفضل بیهقی، «جامع‌التواریخ» اثر خواجه رشیدالدین فضل‌اله و آثار امیر علیشیر نوائی می‌توانند روشنگر این نکته باشند که تیموریان مروجین زبان فارسی بودند نه زبان ترکی.

حکومت مغولان بر مردم تحمیل شده است. به بیان دیگر، مغول‌ها که خود شدیداً علاقه‌مند به زبان و ادبیات فارسی بودند، به مردم آذربایجان ترکی یاد داده و آن‌ها را به زور وادار نمودند که به ترکی صحبت کنند!! باید پرسید که مغول‌ها چرا این برنامه را در ایالات دیگر ایران، مثل خراسان، به مورد اجرا نگذاشتند؟ وانگهی مغول‌ها، با شناختی که امروز ما از مرحلهٔ تکاملی و سطح تمدن آن‌ها در آن زمان داریم، چگونه ۷۰۰ سال و اندی قبل موفق شدند که مردم آذربایجان را وادار سازند که به زبان ترکی تکلم کنند؟ در قرن بیستم، سلطنت پهلوی‌ها با ۵۷ سال حکومت و با داشتن آن همه دبستان و دبیرستان و دانشگاه به همراه اختناق و حبس و تبعید کدام شهر و قصبه و دهکده و یا ایلات ترک زبان و یا کردی زبان را توانست فارس کند و یا دولت ترکیه با تمام قدرت نظامی و حمایت و عنایت کشورهای عضو ناتو و کمک‌های بیدریغ آمریکا اهالی یک دهکده کردی زبان را وادار سازد که به ترکی تکلم کنند؟!

به علاوه بان ایرانیستها هیچ وقت به این سؤال نتوانسته‌اند پاسخی بدهند که مغول‌ها چرا این کار را برای زبان مغولی که زبان خودشان بود، انجام ندادند و برعکس، خودشان نیز بتدریج در میان ترکان تحلیل رفته و مثل «تاتها» و «هرزن‌ها» به تدریج ترک‌زبان شدند؟ برخلاف ادعای بان

اۇ گۆن مۇعاصىر دۇنيانىن قىبۇل و تىلىغ
 اتىدىگىي آوروپا مىدىتىنىن دىمۇكراتىك
 آزادلىقلارنىن اساس مۇدئالارىنى، پرىنسىپلارنى
 بسىط قۇرمادا دا اولموش اولسا بىلە، بىننىدە
 كزىدېرە- كزىدېرە مۇرگب و ضىدئىتىلى ۲۰- جى
 يۈز ابللىگە قىدم باسمىش آذربايجان مىدىتى
 اۆزۈنۈن قاينار، جۇشقون و حل اتىدىجى
 مىرحلەسىنى ياشاماقدا ايدى. بۇ مىرحلەنىن
 آپارىجى و اىستقامت وئرىجى اساس قۇۋەلرى
 ايسە باكى مۇحىطىنىدە فەالىت گۇستىرىدى.
 صنایع ساحەلرىنىدە، نفت معدنلرىنىدە چالىشان
 فەلەلرىن بۇيۇك بىر قىسمى ايلە اورتا مکتىبلردە
 تحسىل آلان گنجلىگىن اكترىتىنى آذربايجان
 تۇركلرىنىن تشكىل اتمەسى سىبىنىدن باكىدا
 فەالىت گۇستىرەن عۇمومى اىنقىلاب و مۇخالىفت
 جىريانىلارى ايلە ياناشى، مۇستقىل يىترلى و مىللى
 قىرۇپلار، تشكىلاتلار دا وارايدى. بىلە بىر
 ايجتىماعى- سىياسى مۇحىطدە حياتا آتىلان
 محمد امىن رسولزادە ۱۹۰۳- جو ايلدە «گنج
 اىنقىلابچىلار» درنگىنى يارادىر. مىدى- مۇعارىف
 مقصدلرىنىن حياتا كىچىرىلمەسىنە جەد
 گۇستىرەن بۇ ايلك گىنجلر تشكىلاتى مىللى
 حىصەلرىن اۆيادىلماسىنا، آنا دىلىنىن و
 آذربايجان مۇللىقلرىنىن اثرلرىنىن
 اۆيرەنىلمەسىنە، اۆتلارنىن گىنج ضىيالىلار و فەلەلر
 آراسىندا گىنىش تىلىغىنە چالىشىردى.

بۇ دۇۋرە دە تىفلىسده محمد آقا
 شاھتاختىنىسكى رداكتۇرلۇغو ايلە نىشرە باشلايان

م. ا. رسولزادەنىن ايجتىماعى-

سىياسى

باخىشلار سىستىمىندە مىدىتى

فنىمنى

مۇبارىز آسلان اۇغلو سۇلئىمانلى

كۇچورن: ح. م. ساوالان

م. ا. رسولزاده کیمی شخصیتلرین یتیشمه سی ایجتیماعی- تاریخی، مدنی حادثه لرین گنیشی ایله شرطلنیر، خالقین میلی وارلیغینی قوروما کیمی حیستلرینین گرگینلشمه سیندن، جوشماسیندان دؤغوردو.

م. ا. رسولزاده نین یارادیجیلیغی نین ایلك دؤورلری نظر دن کچیریلرکن، اؤنون یازیلاری نین صیرف معاریفچیلیک کاراکتری آشکار دؤیولور. ۲۰- جی عصرین دیگر معاریفی- دمؤکراتلاری کیمی م. ا. رسولزاده ده ایجتیماعی بلالارین کؤکونو جهالتده، نادانلیقدا، علمسیرلیکده گوروردو، معاریفه، علمه خالق میباریزه یه حاضرلایان بیر واسیطه کیمی باخیردی. ایستیقلال مفکوره سی هله تام فؤرمالاشمامیش گنج م. ا. رسولزاده یگانه چیخیش یولونو خالقین معاریفلندیرلمه سینده، مدنیشدیرلمه سینده گوروردو.

جمعیتمین عؤمومی منافعی، خالقین ایستک و آرزولاری، چاریزمین میلی وارلیغی اؤنوتدورما سیاستی م. ا. رسولزاده نین گله جک حیات یولونو مؤعینلشدیرن ایلك عامیللردیر. اؤ، محض بئله شرط داخلینده چاریزمین میلی دیلی تعقیب اتندیگی، میلی مکتبلری شیدتلی تضییق آلتیندا ساخلادیغی، میلی نشری و مطبوعاتی یولوندان دؤتدرمه، میلی ضایالاری حبسخانالارا آتما و سیبیره سؤرگون ائتمه، هر طرفده روس مکتبلری آچما، روس دیلینی و کؤلتورونو یایما سؤزعتیله گنرچکلشدیرمگه چالیشدیغی

«شرق روس» قازتی ادبی و ایجتیماعی حیاتدا مؤثبت بیر حادثه کیمی قیمتلندیریلیر. ج. محمدقؤلوزاده، م. ع. اصابیر، م. س. اؤردوبادی. ع. نظمی و دیگر گؤزکملی شاعیر و یازیچیلارین چیخیش اتدیکلری بؤ مطبوعات اؤرقانی م. ا. رسولزاده نین گله جک حیات یولونون مؤعینلشمه سینه، یارادیجیلیق فعالیتی نین روحلاندیرلماسینا اؤتملی و مؤهوم تأثیر گؤسترمیشدیر. بئله لیکله، مؤستقیل آذربایجان خالق جؤمهوریتی نین یارادیجیلاریندان بیر، گؤزکملی عالیم، پؤبلیسیست و مدنیّت شوئاس م. ا. رسولزاده سؤتراکی بؤتون حیاتی نی حصر اتدیگی میلی موباریزه متیدانینا آتیلیر. اؤنون «شرق روس» قازتینده درج اولونموش ایلك مقاله سی ده میلی حیستلر و دؤیغولارلا آلولانماغا باشلایان یانار بیر اؤرگین ایلك قیغیلملاری ایدی. تصادؤفی دئییل کی، بؤ مقاله محض آنادیلی نین تبلیغینه حصر اولونموشدور.

م. ا. رسولزاده میلتیمیزین دیل، علم، تحصیل و ائله جه ده مدنیتمین دیگر ساحه لرینده موجود اولان بیر سیرا پرؤبلملرینی محض بؤ قازتین کؤمگی ایله اؤخوجولارا چاتدیریب، حیاتی نین سؤتونا قدر دوام اتدیردیگی موجدیله لری نین باشلانغیجی و چیخیش نؤقطة سی ده ائله بؤ قازتده کی یازیلاریدیر.

م. ا. رسولزاده ضیدیتلی و مؤرکب بیر دؤورده موباریزه یه باشلامیشدی، داها دؤغروسو

و ائله جه ده سؤنراداکی اؤن ایبل عرضینده آذربایجاندا میلی آزادلیق حرکاتی، چاریزم اسارتیندن، رۇسلاشdırما سیاستیندن خیلاص اولماق اؤغروندا مۇباریزه گئیشلمکده ایدی. چاریزمین حۇكمرانلیق سیاستی و میلی آزلیقلارین حۇقۇقلارینین پۇزولماسی میلی مسألەنی جمعیتین ایجتیماعی، سیاسی و مدنی حیاتینین باشلیجا مسألەسینه چئویردی. م.ا. رسولزادهنین بۇ دؤور یارادیجیلیغیندا فۇرمالاشماسی دؤورونده ضیالیلار آراسیندا مۇوجود اولان فیکیر مۇختلیفلیگی شراییطینده م.ا. رسولزادهنین مۇوقعی و یتری آیدین گۆرونور، بئله کی، م.ا. رسولزاده، احمد آقائیف، س.م. افندی یشف، ای، آشوریگی م. حاجینسکی عقیده لی آذربایجانلی ضیالیلاری ماراقلاندىران اساس مسألە خالقین میلی اسارتدن خیلاص و اؤنا آزادلیق گتیرمک ایدی.

۱۹۰۵- جى ایبل اینقیلابی ایله الده

اؤدیلن نیسیبى آزادلیقلار سایه سینده رۇسیانین هر یتрінده اولدوغو کیمی آذربایجاندا دا میلی و سۇسیال فیکیرلر یتیشمکده، اینکیشاف ائتمکده ایدی. چارلیغین خالقلار آراسینداکی معنوی نۇفۇذو سارسیمیش، ضیالیلاردا تدریجاً جۇمهوریت مفکۇره سی نین رۇشئیملری یارانیردی. خالقین آزادلیغی نین علم و معاریف سایه سینده مۇمکنلۇگو فیکری اؤ دؤور معاریفی ضیالیلاری نین گلدیکلری یتکدیل نتیجه ایدی. م.ا. رسولزاده بۇ ایدئیلارین تبلیغی

سیاستی نین کسکینلشدیگی بیر شراییطده میلی حرکاتا قۇشولور و تئزلیکله بۇ حرکاتین ایدئولوقو سوپه سینه یوکسلیر. بلکه ائله بۇ سببندیرکی، م.ا. رسولزاده یارادیجیلیغیندا چاریزمین آذربایجان تۆرکلۇگونون معنویاتینا وۇردوغو آغیر ضربه لر اطرافلی تحقیق اولونموشدور. قطعیتله دئییه بیلیرکی کی، ایستر چار دؤورونده، ایستر سه ده ساوت دؤورونده ایمپریانین رۇسلاشdırما سیاستی ایله باغلی مسألە لر قدر م.ا. رسولزاده نی مشغول ائدن ایکنجی مۇوضوع اولمامیشدیر. ایستیقلال مفکوره سی ده محض بۇ سیاستین دؤغوردوغو آغیر نتیجه لرین سۇتوجو اولاراق فۇرمالاشمیشدیر. اؤ، رۇسلاشdırیلمانین نتیجه لریندن بحث ائدرک یازیرکی، چاریزم بۇ مقصدینه تام مۇوقق اولماسا دا، هر حالدا رۇس کۆلتورونون و بیلاواسیطه رۇس ادبیاتی نین تأثیرى بۇیوک اولموشدور. رسمی دیلین رۇسجا اولماسی دا، بۇ مۇوققتین پایینی آرتیرمیشدیر. نتیجه ده میلی ایسلامی عایله تربیه سی و دۇلابیسی ایله میلی شۇعۇزو ضعیف اولان بیر سیرا تۆرک ضیالیلاری گئت- گئده اؤز خالقیندان، آنا دیلیندن و اؤز میلی کۆلتوروندن اؤزاقلاشاراق رۇس سیاستی نین قۇربانی اولموشدور. بۇنلار آراسیندا رۇس دیلینی تۆرک دیلیندن اؤستون تۇتان، رۇس کۆلتورونه حئیران اولان ضیالیلاریمیز دا آز اولماییب. بۇنلارا باخمایاراق ۲۰- جى عصیرین آستاناسیندا، خۇصۇصیله بیرینجی رۇس اینقیلابی عرفه سینده

تۆز كچولوک، ایسلامچیلیق و آذربایجانچیلیق م.
 ا. رسولزاده ایله موقاییسه یه گله جک ایکنجی
 بیر شخصیت اولمامیشدیر.

م. ا. رسولزاده نین ۱۹۰۹-۱۹۰۳- جو
 ایلر عرضینده یازمیش اولدوغو تنقیدی
 مقاله لرینده بیر طرفدن خالقین نادان، جاهیل
 طبقه سی تنقید آتشینه توتولوردوسا، دیگر
 طرفدن ده چاریزمین سیاستی ایفشا اولونوردو.
 اونون بۇ ساحه ده کی فعالیتی همین دؤورون
 «شرق روس»، «هیئت»، «ایرشاد»، «تکامل»،
 «یولداش»، «ترقی» و دیگر مطبوعات
 اوزقانلاری نین صحیفه لرینده کی یازیلاریندان،
 صدرلیک ائتدیگی «نجات» و علاقه دار اولدوغو
 «سعادت»، «صفا»، «نشر-معاریف»
 جمعیتلرینده کی خیدمتلریندن ده معلوم اولور.
 اونون آذربایجان مدنیتی نین، او جۆمله دن
 تئاتری نین اینکیشافینا چالیشماسی، بوتون
 واسیطه لرله درام اثرلری نین یارانماسینا رژیسور
 یارادیلغیغینا، آکتیور ایفاجیلغینا تکان
 وثره سی، تئاتر خادیملری نین تضییق و
 تعقیبلردن قورونماسی ایله باغلی همین دؤورون
 منبعلرینده بیر چوخ فاکتورلار راست گلینیر.

همین دؤورون مدنی ترقیسی نین
 شرطلندیرن ان اهمیت و اونملی عامللر مۆترقی
 فیکیرلی، میلی رۇحلو ضیالیلارین محصولدار
 فعالیتی وطن پرور آذربایجان زنگینلری نین مادی
 یاردیمی و ۱۹۰۵- جی ایل اینقیلابی نین
 دؤغوردوغو نیسی آزادلیقلاردان عیبارت ایدی.

ساحه سینده اون جرگه ده گندن ضیالیلار قروپونا
 داخیل ایدی.

چار رژیم نین خالقلار اوزرینده کی
 دؤزولمز حاکیمیتیندن دوغان ۱۹۰۵- جی ایل
 اینقیلابی مۆسلمان تۆرک خالقلاری اۆچون
 اهمیت کسب اتمیشدیر، چۆنکی رۇس
 ایستیدادی نین مۆسلمان و تۆرک خالقلاری
 اۆچون نظرده توتولموش سیاستی آمانسیرلیقلا
 حیاتا کتچیریلیردی. اؤدور کی، بۇ تاریخدن
 اعتباراً نیسبتاً گئنیش بیر نفس آماق ایمکانی
 قازانان آذربایجان تۆرک لری شعر و ادبیات، تئاتر
 و موسیقی، مطبوعات و معاریف ساحه سینده
 اولدوغو کیمی، ایجتیماعی و سیاسی مفکوره و
 تشکوللر اعتباری ایله ده بۆیوک آددیملار
 آتماقدا ایدی.

همین دؤورون مدنی مۇحیطینده ضیالیلار
 آراسیندا اساساً هم رأیلیک مۆوجود اولسا دا،
 مۆعین مسأله لرده، او جۆمله دن ادبیات و دیل
 پروبلملری ایله باغلی فیکیر آیریلیقلاری دا یوخ
 دئییلدی. م. ا. رسولزاده هم بۇ مسأله ایله
 علاقه دار، هم ده دمؤکراتیک ضیالیلارلا میلی
 بؤرژوازا آراسیندا هم رأیلیک یارادیلماسی
 اؤغروندا گئنیش فعالیت گؤستریمیشدیر. او
 دؤورده عقیده سیندن، مسلکیندن آسیلی اولاراق
 آرالاریندا کی فیکیر آیریلیقلاری طبیعی بیر حال
 سایلا بیلن ضیالیلار ایچریسینده ایجتیماعی،
 سیاسی و مدنی پروئسلره واختیندا، دؤزگون و
 اؤیئنکتیو قیمت وثره بیلیمک باجاریغینا،

باکیدا چاریز مه قارشى اینقیلابی مؤباریزه تجرویه سی کتچمیش، میلی مفکوره و دؤنیا گؤروشو آرتیق فؤرمالاشمیش م. ا. رسولزاده جنوبداکی قارداشلاری نین ایستیبدا رزیمینه قارشى گنیشلنمکده اولان آزادلیق حرکاتی نین ایشتراکچیسى اولماق آرزؤسوندایدی. اؤدور کی،

۱۹۰۹- جؤ ایلین مارت آییندا امکداشلیق اتدیگی «ترقی» قزتی نین خوصوصی مؤخبیری صیفتی ایله ایرانا یوللانیر. بشش آیدان آرتیق بیر مۆدتده مؤخبیر کیمی حادینه لرین جریان اتدیگی ایالتلری دؤلاشیر. تبریزده خالقیمیزین میلی قهرمانی ستارخانلا و اؤتون سیلاحداشی باقرخانلا گؤروشور، جنوبی آذربایجانین شهر و کندلرینی گزیر، دؤغما خالقنن آجیناجاقلی وضعیتی موشاهیده ائدیر کی، بؤ دا سؤترالار اؤتون ادبی یارادیجیلیغیندا اؤز عکسینی تاپیر.

م. ا. رسولزاده اینقیلابی فعالیتینی بۇرادا دا دوام ائتدیریر و قیسا زامان ایچینده مشروطه حرکاتی نین رهبرلری ایچری سینده حوزمت و نؤفوذ صاحیبی اولور. «ترقی» قازتینده درج ائتدیردیگی «ایران مکتؤبلاری»- ندا بؤ سیاحت و مؤلفین حادینه لره مۇناسیبتی اؤز دؤلغون عکسینی تاپمیشدیر.

سیاسی مؤباریزه سی ایله بارالل اولاراق م. ا. رسولزاده ایراندا ادبی- مدنی فعالیتینی ده دوام ائتدیرمیش، فؤلکلور شؤناسلیق ساحه سینده تدقیقاتلار آپارمیش، بدیعی پؤلیستیک یازیلاریندا یشری گلدیگجه خالق ادبیاتی

مدنیتیمیزین بئله بیر اینکیشاف خطینی ایدئولوژی یؤتوندن تحلیله چکن م. ا. رسولزاده یازیر کی، ادبیات، موسیقی، مطبوعات و عؤموم خالق تعلیم- تربیه سی ساحه سینده کی ایرلیلیشلر آرتیق میلی حرکات مجراسینا یؤتمکده ایدی.

گتدیگجه جمعیتده نؤفوذ صاحیبی اولان و خالقین نظر دیتینی اؤز لرینه جلب ائدن مۆترقی ضیالیلار، دؤشونجه صاحیبلری و میلی حرکاتا باشچیلیق ائده بیله جک سیاسی خادیملر یئنیندن مۆحکملمکده اولان چاریزم ایرتیجاعسی نؤماینده لرین ده گؤزوندن یاینیمیر دیلار. ائله بؤ سببدن ده بیر چؤخ ضیالیلاریمیز دؤغما یؤزدلارینی ترک ائتمک مجبوریتینده قالمیش دیلار. م. ا. رسولزاده ده حیاتی نین ضدیتلی صحیفه لرینی تشکیل ائدن بؤ دؤورده ایرانا مۆهاجیرت ائدیر. اؤتون اولکهدن چیخماسی و محض بؤ قوتشو، قارداش دؤولته پناه آپارماسی بیر نتجه سببله ایضاح اولونور؛ اول چار اؤصول ایداره سی طرفیندن تعقیبلره معروض قالماسی و حبس اولونما تهلؤکه سی؛ سیاسی عقیده سینده اینقیلاب طرفدارلاری ایله اولان فیکیر آیریلیغی و سؤسیال دمؤکراتلار، خوصوصیله بولشویکلرین میلی مسأله یه مۇناسیبتلرینه اولان اینامی نین تامامیله ایتمه سی، ایراندا، جنوبی آذربایجاندا گنیشلنن عؤموم خالق حرکاتیندا یاخیندا ایشتراک ائتمک ماراغی و ایستگی.

اینسانلیق حیستلری ایله چیرپینان بیر اؤرک، ایستیقلال دۆشونجهلرینه قاپیلیمیش ذکاء صاحیبی م. ا. رسولزاده ایدئوالارینین ماهیتیندن دؤغوردو.

نظر- دیقی جلب ائدن حادیشه لردن بیر ده م. ا. رسولزاده نین رداکتورلوغو ایله ۱۹۰۹- جو ایمل آوقوستون ۲۳- ده تهراندا «ایران نو» قازتی نین ایلك سایه نین چاپدان چیخماسیدیر.

۱۹۱۱-۱۹۰۹- جی ایللر عرضینده قازت صحیفه لرینده رداکتورون ایمضالی و ایمضاسیز ۱۰۰- دن آرتیق یازیمی درج اولونموشدور. بۆنونلا دا «مؤدرن أوروبا قازت فورماسینی ایلك دفعه ایرانا کتیرن» م. ا. رسولزاده نین آدی ایران مطبوعاتچیلیق تاریخینه قیزیل حرفلره یازیلیمیشدیر.

م. ا. رسولزاده چؤخ شاخه لی یارادیجیلیغی ایله زنگین اولان ایکی ایلیک ایران دؤورو فعالیتیندن سوترا ایستانبول مؤهاجیرت ائتمک مجبوریتمینده قالیر. بۆنونلا دا مؤختلیف شرطلر داخیلینده، لاکین عثین سببلر اؤزوندن یارانان باکی- تهران- ایستانبول مارشروتونون نووبتی دایاناجاغیندا قرار تۇتان ایستیقلال مؤجاهیدی نین حیات یولوندا یئنی مرحله باشلانیر.

شرقین حوریت و دمؤکراتیا، آزادلیق و ایستیقلال ایدئوالاری ایله آلؤلانان اؤچ مۆهوم مرکزیندن بیر کیمی ایستانبول دا بۇ زامان

نۆمونه لرینه ایستیناد ائتمیشدیر. جنوی آذربایجان تۆرکلرینین حیاتی، گؤذرانی، ایجتیماعی- سیاسی فعالیتی ایله یاخیندان تانیش اولماق ایمکانی قازانمیش م. ا. رسولزاده بۇ مۆوضوعا حصر ائدیلمیش، جمعی ۴۳ بوبلیسیستیک مقاله دن عیبارت اولان یازیلارینی «ایران مکتوبلاری» رۆبیکاسی ایله «ترقی» قزیتنده درج ائتدیرمیشدیر. بۇ یازیلار هم اؤ دؤور اؤچون ایرانین ایجتیماعی- سیاسی مۆحیطینی، هم ده م. ا. رسولزاده نین ۱۱- ۱۹۰۹- جی ایللر فعالیتینی تدقیق ائتمک باخیمیندان دا قیمتلی بیر منبعدیر.

م. ا. رسولزاده نین سیاسی و مدنی فعالیتی بیر- بیرله اؤ درجه ده باغلی اولموشدور کی، اوتون حیاتدا صیرف سیاسی رۆحلو یازیلاری بئله آذربایجان میلی مدنی نین درین کؤکلریندن، خالق ادبیاتی نین ایدئا، ایستیک رۆحوندان فایدالانمیش، بهره لنمیشدیر. اوتون چار سیاستینی، شاه رژیمین قدارلیغینی افشا ائدن، مشروطه اینقیلابی، ستارخانین باشچیلیغی ایله عۆموم خالق حرکاتی و جنوی آذربایجانلا باغلی یازیلاری بۇ باخیمدان داها سچیه وی کاراکتر داشی بیر.

رسولزاده نین مؤختلیف مۆوضوعلارا حصر اولونماسینا باخمایاراق، یازیلارین رۆحو، مایاسی بیر منبعدن دؤغموش، بیر مقصددن یؤغرولموشدور. بۇ منبع میلی کؤکلریمیزین، مقصد و مرام ایسه وطن پرورلیک، آزادلیق،

کۆنسپسیياسى نىن (تلقى - مفهوم) و ض. گۆك آلپ نظريه سى نىن اساس مۆدعالارى نىن منيمسه نيلمه سى ايسه م. ا. رسولزاده نىن گله جك مۆباريزه سى اۆچون ان كسرلى سيلاح اولموشدور.

عومرونون سوتونا قدر عقیده سینه صادق قالان م. ا. رسولزاده هانسی اولکده ده هانسی مکاندا اولماسینا باخما یاراق ایسلامی دیرلری، عوموم تۆرک رۇحونو و آذربایجان مدیتت عنعنه لرینی اؤجا تۆتموش، جید- جهدله بۇنلارین اینکیشافینا چالیشمیشدیر. بۇ سببندیر کی، ایرانلی - تۇرانلی بوتون مۆسلمان شرقی نین، شیمالی - جنۇبلو آذربایجان خۇش گله جگی نامینه سعی و باجاریغینی اسیرگمه میشدیر. اۆتون قطعیتلی مۇجادیله سینده ایران و تۆرکیه مۇحیطی نین، دیسل و دین قارداشلاریمیزین حیات مۇباریزه سى نین، یاشاییش طرزى نین، اۆتلارین میلى عادت - عنعنه لری نین دریندن اؤیرتیلمه سی و منیمسه نيلمه سی اهمیتلی رؤل اؤینامیشدیر کی، بۇ دا اؤز تجسسومونو بیر سیرا اثرلرینده تاپمیشدیر. بۇ باخیمدان جنۇبی آذربایجانین جۇغرافیاسی و اهالیسی، معیشتی و مدینتی باره ده تۆرک اؤخوجولارینا گئنیش و ایحاطه لی معلومات وئرن «ایران تۆرک لری» باشلیغی آلتیندا «تۆرک یۆردو» ژۇرنالیندا درج اولونموش سیلسیله مقاله لری سجه ویدیر. بیر - بیرى نین طبیعی دوامی کیمی آلتی مقاله دن عیبارت اولان همین یازیلارین ان اهمیت

اینقیلابی حرکاتلر دؤورونو یاشاییردی. رۇسیادا ایرتیجاع و ترؤرون شیدکئلنمه سی سببندن مملکتلرینی ترک اتمک مجبۇریتینده قالان بیر چۇخ مۆسلمان و تۆرک ضیالیلاری، اؤ جومله دن آذربایجان میلتیچیلریندن ع. حسین زاده و ع. آقا اؤغلو کیمی مۆتفیکرلر بۇزایا سیغینمیشدیلر. ایجتیماعی - سیاسی و مدنی فعالیتینی ایستانبۇلدا دوام ائتدیرن م. ا. رسولزاده یکی ایله یاخین بیر مۆدکده یاخین دؤستو س. ح. تقی زاده نین منزلینده یاشامیشدیر. ع. حسین زاده و ع. آقا اؤغلونون بۇرادا اولماسی، یوسف بیگ آقچورا اؤغلو (۱۹۳۵-۱۸۷۶).

ضیا گۆك آلپ (۱۹۲۴-۱۸۷۶) و دیگر تۆرک بۇيوکلری ایله یاخینلیغی اۆتون گله جك یارادیجیلیغینا اهمیتلی تأثیر گوستریمیشدیر. اؤ، بۇرادا یثنی قۇرولان «تۆرک اؤجاغی» - نا داخیل اولور و یثنی نشره باشلایان «تۆرک یۆردو» ژۇرنالیندا اهمیتلی مۇوضوعلار حصر اولونموش مقاله لرله چیخیش ائدیر. حرکاتدا یاخیندان ایشتراک ائتمه سی، فیکیر آخینلاری آراسیندا کی ضیدیتلری مۇشاهیده ائتمه سی ده م. ا. رسولزاده نین یارادیجیلیق آختاریشلاری نین، قۇرتولوش یؤلوندا کی گله جك مۇباریزه سى نین یثنکینلشمه سینه یاردیم ائتمیشدیر.

م. ا. رسولزاده نین مدیتت و میلت، میلى دولت و ایستیکلائیت حاقیندا کی فیکیرلری نین فۇرمالاشماسیندا ایستانبۇل مۇحیطی اهمیتلی یئر تۇتور. سید جمال الدین افغانی نین میلى اینکشاف

م.ا. رسولزاده یارادیجیلیغی ایجتیماعی، سیاسی، مدنی حیاتین هانسی ساحه سینه موزاجیعت ائتمه سیندن آسیلی اولمایارق همیشه مقصدیوتلو کاراکتر داشیمیشدیر.

م.ا. رسولزاده یارادیجیلیغی نین ایلک اون ایللی دؤورونده (۱۹۱۳-۱۹۰۳) اونون مدنیت کوتسپسیاسی نین فؤرمالاشماسینا اهمیتلی تأثیر گوسترن فیکیر آخینلاری نین، دؤشونجه جریانلاری نین، ایجتیماعی پروسسلرین، سیاسی حادثه لرین، شخصیتلرین، کوتورول و مدنی عامیللرین نظردن کتچیریلمه سی بیر دانیلماز فاکی ئوبؤت ائدیر: مدنیت فنؤمنی م.ا. رسولزاده نین ایجتیماعی- سیاسی باخیشلار سیستمی نین ان مؤهوم و قیریلماز حلقه سیدیر.

داشییان جهتی تۆرکیه ده ایلک دفعه ایران تۆرکلری نین یاخین کتجمیشی حاقیندا مؤفصل معلومات وئريلمه سی و او مؤحیطی چؤخ یاخشی بیلن و تصویر ائدن بیر شخصین قلمیندن چیخماسیدیر.

م.ا. رسولزاده نین «ایران تۆرکلری» اثری تۆرکیه ده ایران تۆرکلر گوننه قارشسی آرتماقدا اولان ماراغین، رغبتین احتیاج حیس ائدیلن طرفلری ایله اوخوجولاری تانیش ائتمیش وایرانین حقیقی منظره سینی گوئر اوتونده جانلاندیرمیشدیر. لاکین، بونولا کیفایتلنمه یین م.ا. رسولزاده بوتون تۆرک و ایسلام عالمینده اوخونان «سبیل الرشاد» درگی سینده سککیز مقاله دن عیبارت اولان ایران و ایران تۆرکلری حاقیندا سیلسیله یازیلارینی دوام ائتدیرمیشدیر.

قایناقلار

- ۱- م.ا. رسولزاده. ایستالینله خاطیره لری، باکی ۱۹۹۱، ص ۱۴-۱۳
- ۲- ایلیاس افندی یئف، بیر کره یوکسلن بایراق بیر داها ائتمز، «ادبیات قازنتی»، ۴ فئورال ۱۹۹۹
- ۳- م.ا. رسولزاده، قافقازیا تۆرکلری. ایستانبول ۱۹۹۳، ص ۲۲-۲۳
- ۴- ح. آخوندوف، آذربایجاندا دؤوری مطبوعات (۱۹۲۰-۱۸۳۲)، باکی ۱۹۹۲
- ۵- م.ا. رسولزاده، ایلک مقاله، «آذربایجان» ۱۹۵۴، سای ۱۱-۱۰، ص ۲۲-۲۳
- ۶- م.ا. رسولزاده نین اثرلری، ۱- جی جیلد (۱۹۰۹-۱۹۰۳)، باکی ۱۹۹۲.
- ۷- م.ا. رسولزاده، میلی وارلیغی قوروما، «آذربایجان» (آنکارا)، سای ۲، حزیران ۱۹۵۳
- ۸- م.ا. رسولزاده، کافکاسیا تۆرکلری، ایستانبول ۱۹۹۳، ص ۳۳

این کلمه اولین بار در شاهنامه به طور وسیع به عنوان نام یک ملک و محل به کار می‌رود. اما مثل دیگر اسامی جغرافیایی شاهنامه، حد و حدود آن معلوم نیست. اصولاً «فردوسی از ایران نقشه ای در ذهن ندارد، جغرافیای این نجد را نمی‌داند و ایران او مرز معین ندارد. تنها جغرافیای موجه در شاهنامه فقط شامل خراسان (موطن خود فردوسی هادی) است که همه جا با ایران یکی گرفته می‌شود. در گفتگو از نواحی دیگر، یا شاهنامه ساکت است و یا اوهام می‌بافد»^۱.

جغرافیای فردوسی مثل تاریخ او فسانه‌ای بیش نیست که در یک خروار آن منقالی حقیقت به زحمت توان یافت که آن هم متأسفانه به فساد تعصب آلوده است. اسامی جغرافیایی شاهنامه اغلب اگر موهوماتی بیش نباشند، هویت مشخصی ندارند. کابل در هندوستان است، مازندران محل معینی ندارد، آمل و ساری در سیستان است، البرز در هندوستان و... حتی شرق و غرب عالم به هم ریخته و معنای خاور و باختر در هم آمیخته است^۲. ارزش جغرافیایی شاهنامه چیزی در این حد بیش

بحثی پیرامون کلمه ایران و منشأ آن

اسماعیل هادی

نقل از: مجله سحر، تیر و مرداد ۱۳۸۱

(دانشگاه علوم پزشکی تبریز)

^۱ - (ناصر پور پیرار: پلی بر گذشته -

نشرکارنگ ۱۳۸۰. ص ۲۷۷).

^۲ - همان

در مقابل کلمه Persia «پارس/پرس/بلادالفرس) در ترجمه «ایران» گذاشته می‌شود که باید آن را ناشی از ذوق تخیلی آقایان مترجمین امین (!) دانست و ربطی به اصل منابع ندارد.

در این باره بعضاً به اوستا نیز استناد شده و کلمه ای از اوستا پیش کشیده می‌شود که بر فرض صحت مقدمات استدلال، خود آن کلمه حتی از لحاظ شکل هم شباهت بسیار بعیدی با لفظ «ایران» دارد.

به گفته آقایان در اوستا ذکر از محل مجهول الهویه‌ای که در خواندن و تلفظ آن اختلاف است، به نام «اثرین وئج

Airyana vaedja / اثرین وئجه / اثرین وئجنگه» (کذا فی الاصل!) آمده است. (العهدہ علی الراوی!) که آقایان با تبدیل کوچکی آن را «ایران وئج» می‌فرمایند. البته چون این تبدیل به نظر آقایان بسیار ناقابل است، نیازی به استدلال احساس نمی‌فرمایند! و ... دو پارا در همین یک کفش کرده و می‌فرمایند که آن «اثرین وئج» همین ایران است و لاغیر و نام این ملک از بدو خلقت ایران بوده و بس ... و چنان سماجت و حرارتی در این راه به کار می‌رود که تو گویی اگر غیر این باشد، همه شرف و حیثت ملی برباد خواهد رفت! انگار که همه ممالک عالم از اول اسامی ثابت داشته اند و اگر خدای نکرده معلوم گردد

نیست، هر چند که برخی شیفتگان شاهنامه مقام فرا بشری بر آن قایلند. «دانشنامه‌ای که ... یکی از گرانمایه‌ترین و پرجای‌ترین چکیده‌های اندیشه والای همه مردم گیتی (!) در درازنای تاریخ (!) (لابد به طول یک سر انگشت!) ... دریایی سرشار از دانش‌ها و آگاهی‌های گوناگون ... چون تاریخ پیدایی تمدن دیوارگری (۴) و ساختمان سازی و پزشکی و مومیایی و جغرافی و حکمت و فلسفه و موسیقی و آیین‌های ملی و دینی و کشور داری و پند و اندرز و زبانشناسی و ادبیات و داستان و سخنگویی و ده‌ها و سدها (!) گونه دیگر ...»^۱

در هر حال در مجموع به نظر می‌رسد در شاهنامه، ایران نیز مثل رقیب خود توران، بیش از یک واقعیت جغرافیائی، نمادی تخیلی داشته باشد. از این روست که بعد از فردوسی این نام نه در شعر شاعری، نه در اثر جغرافی‌نگار و مورخی و نه در کتاب سیاحی و ... به چشم نمی‌خورد تا ... برسیم به دوره قاجار که به احتمال زیاد با پیشنهاد فرنگ رفته‌های آن دوران عبارت «ممالک محروسه ایران» (معادل اصطلاح امروز: ایالات متحد ایران) ظاهر می‌گردد.

البته در دوره معاصر در ترجمه برخی آثار قدیم خارجی (مثل تاریخ هردوت و ...)

^۱ - حسین شهیدی: فرهنگ شاهنامه، دیپاچه

آقای رضی در توضیح «اثران وئج» می‌نویسد (تأکیدات داخل هلالین از من است) :

«میان دانشمندان (؟) دربارهٔ تعیین این سرزمین (ایران وئج) اختلاف‌های فراوانی بوده است. برخی آنرا در شمال شرقی (؟) وپاره ای در شمال غربی (؟) دانسته اند. دستهٔ سومی نیز بر آن عقیده بوده‌اند که این سرزمین کشور مینویی و خیالی است.»^۱

و با وجود آن که نظریهٔ سوم (خیالی بودن این سرزمین) اقوی است، اما طبیعی است چنین نظریه‌ای در نزد آقای رضی از اول محکوم به رد باشد. چرا که ایشان شکی در حقیقت مطلق بودن مندرجات اوستا، کتاب پیامبر ایرانی (!) ندارد:

«این آشکار است (؟) که همهٔ کسان و جاهای مذکور در اوستا حقیقی بوده (!) اما به موجب ازمیان رفتن اسناد و مدارک مکتوب به وسیلهٔ وحشیانی (!) چون مقدونیان مهاجم، اعراب بربر و ضد تمدن (!) مغولان و دیگر کسان (!) وسیلهٔ تحقیق تا اندازهٔ زیادی از دست ما بیرون رفته است.»^۲

تنها چیزی که از متن فوق می‌توان استنباط کرد، آن است که دست نویسندگان از

نام کشوری ریشه تاریخی بیش از چند سده ندارد، آن کشور در صحنه جهانی رسوا می‌گردد. بیهوده نیست که در مقابل کشورهای نو پا و مفلوکی مثل امریکا همین یک افتخار ما را بس که تاریخی عمیق و عریق داریم و ریش سفید محلیم!

البته این نظریات بیش از آن که ارزش علمی داشته باشد، کاربرد سیاسی داشته است. حکومت پهلوی که در حال مبارزه با اسلام و دیگر تفکرات جاری وقت و به قول خود «ارتجاع سرخ و سیاه» بود، به اشارهٔ معلمین خود برای پر کردن خلأ ایدئولوژیک حاصله، در صدد حقه کردن تفکرات ناسیونالیستی قلابی و بحث‌های ازین دست که سابقه‌ای در فرهنگ ملی ما نداشت، آمده بود. اما حرارت تصنعی بحث‌ها ظاهراً امر را برای برخی مشتبه نموده بود که به جد وارد این معرکهٔ در اصل فرمایشی شده و هنوز نیز سرنا را همچنان از سرگشاد می‌نوازند.

به هر حال در اشاره به گفته‌های طرفداران این نظریه، به عنوان نمونه، به گوشه‌ای از نوشته‌های آقای «هاشم رضی» نظر افکنده و می‌گذریم که تفصیل این بحث بی‌سر و ته خود کتاب مستقل می‌خواهد و فراغتی مفت که فعلاً هیچ یک از آن دو را ندارم!

^۱ - هاشم رضی: فرهنگ نام‌های اوستا، ج ۱،

ص ۱۰۰، انتشارات فروهر.

^۲ - همان

کشی‌ها و قتل و غارت و جنایات خشایار و کوروش و شاپور ذوالاکتاف ... که موجب کینه و دشمنی اطرافیان به ایران و مایهٔ بدبختی برای کشور ما بوده، همه در راه بشریت و تمدن بوده است. و تهاجم فقط وقتی زشت است که از طرف دیگران باشد! از نظر آقای رضی یونان مهد علم و فلسفه وحشی بوده و اعراب بنیانگذار تمدن وسیع اسلام ضد تمدن و بربر، اما هخامنشیان مهاجم و نظام پوسیدهٔ کسری... متمدن و دادگر!

«اسم مرکب ایران ویج (که به زور تحریف از اثیرن وثیج حاصل شده) به معنی زادگاه یا منشأ و خاستگاه ایرانی‌ها یا آریاهاست، اما از این معنی نبایستی این طور استنباط کرد که این سر زمین اساساً منشأ نژاد (؟) آریایی یا ایران بوده است، بلکه این سرزمین یکی از قدیمی ترین مناطقی است که آریاها در خط سیر مهاجرت خود برای مدت نسبتاً طولانی در آنجا سکنا کرده و خاطراتی از آن داشته‌اند. پس از آن که از این سرزمین برای ادامهٔ مهاجرت بیرون آمدند، به موجب علی که درست برای ما شناخته شده نیست، احساس احترام و بزرگداشتی صادقانه موجب شد که ایران ویج جنبهٔ تقدس و حرمتی پیدا کند ... چون کم کم در ایران وسیع ریشه دوانیدند و

هرمدرک و سندی خالی است و همان طور که افاضات بعدی ایشان نیز نشان داده، سر آن دارد که این خلأ مطلق را با پردهٔ خیال بپوشاند! اما این که نویسنده به عادت مألوف گناه آن را با چاشنی فحاشی‌های ادیبانه و میهن پرستانه (!) به گردن این و آن انداخته است، چیزی از این حقیقت کم نمی‌کند. باید دانست که از قلم افتادن ترک‌ها در لیست فوق که آقای رضی از وحشیان «ضد تمدن» به دست داده‌اند، نه از سر خوش بینی ایشان به بخش بزرگی از هم وطنان خود و مصلحت اندیشی و رعایت حد اقل ظاهری احترام به هموطنان ترک بوده و نه از سر فراموشکاری... که معمولاً خیلی از آقایان در این مورد تعارفی ندارند و بی هیچ اعتنائی به وجود ملیون‌ها ترک ایرانی، همه جا ترک‌ها را در سلسلهٔ مهاجمان دزخوی می‌نویسند، با این تفاوت که دیگر مهاجمان رفته‌اند و ترکان جا خوش کرده‌اند!... این عدم تعرض در این جا کاملاً عامدانه و از آن جهت بوده که ظاهراً آقای نویسنده ترکان را داخل در مجموعهٔ مغولان دانسته و خود آنان را رقی ندانسته که ذکری مستقل از آنان به میان آورد. و یا آن که آنان را داخل در لیست کلی «دیگر کسان» دانسته و تکلیف خود را با همه روشن کرده که به نظر ایشان اغلب همسایگان ایران از همین قماشند، و همه بدند جز خودما. لابد لشکر

شهرها و روستاها بنا کردند آن نام را به تمام خطه منتشر کردند»^۱.

وقتی قرار است شیوه تاریخ بافی فردوسی مآبانه (فسانه سرایی) حاکم شود، دیگر دلیل جستن امری عبث است! و گرنه خواننده حق دارد از نویسنده بپرسد که استادنا، این فرمایشات را در باره عهد باستان که هرچند زمان آنرا تعیین نفرموده اید، ولی قاعدتاً به عهد قرن‌ها قبل از میلاد بر می‌گردد، از کجا آورده اید؟ اما نویسنده تکلیف خود را معین کرده: اسناد توسط وحشیان (که همان دیوهای شاهنامه باشند) از بین رفته و باید همین خیال بافی‌های شاعرانه را پذیرفت.

آقای رضی اول ایران ویج را «زادگاه و منشأ» آریایی‌ها می‌فرمایند و در سطر دیگر همان را انکار کرده و آن را تنها یکی از قدیمی‌ترین مناطق که آریاها در خط سیر مهاجرت برای مدتی نسبتاً طولانی در آن اقامت نموده بوده اند، می‌داند. البته این تنها ایرانیان خوشبخت نبوده اند که در این سرزمین مینویی خوش می‌گذرانند. بلکه پسر عموهای سیاه چرده ما از همان نژاد پاک آریا هم در کنار ما بوده و از مواهب این سرزمین مینویی بهره ور بوده‌اند و «هندوان و ایرانیان در ایرانویج می‌زیسته

اند»^۲. اما با وجود آن که این سرزمین ظاهراً بسیار کوچک که «باید خوارزم یا خیوه کنونی باشند» (ابراهیم پوردادود: گاتها. انتشارات دانشگاه تهران ص ۵۹ پاورقی) خانه مردمی به این مهابت و کثرت بوده است، تا کنون هیچ ابزار و اشیا و آثار دوره نو سنگی و غیره ویا تکه سفالی نا قابل... از آن کشف نشده و حتی اثری از خود این سرزمین مینویی که یک سر پل صراط آقایان (چینوید پل) نیز در آن قرار دارد! (پوردادود: همان، ص ۵۸) در این کره خاکی پیدا نشده است! گویی وحشیان و دیوان نه تنها هستی دم دست آن، بلکه تمامی آثار زیر خاکی و حتی خود سرزمین را هم به غارت برده و از صفحه تاریخ و جغرافیا زدوده اند!

البته این تنها «سرزمین گم شده» آقایان نیست. از آن سرزمین منشأ اصلی آریاهای پاک هم خبری در دست نیست. و تاکنون معلوم نشده چطور و چرا آریاها از آن سرزمین خرم اصلی منشأ تمدن خود که قاعدتاً مستعد برای آفرینش تمدن والای آریایی بوده، تا آخرین نفر کوچیده و آواره شده اند و حتی یک نفرشان هم رغبتی برای ماندن در آنجا نیافته است! و از این قوم متمدن هیچ اثر باستانی در آن سرزمین

۲ - احسان بهرامی: فرهنگ واژه‌های اوستایی

- بنیاد نیشاپور، ۱۳۶۹ مقدمه - صفحه د

۱ - همان

چگونه سر زمینی است؟ رضی به نقل از بخش «ویدیودات» اوستا در توصیف آن چنین آورده است: «بهترین کشور و نخستین سرزمینی که آفریدم ایران ویج بود که از رود «ونگوهی دائی-تیا» (Vanguhi Daitya) مشروب می‌شود. اما اهریمن بدسگال برضد آن مار آبی (بزرگ، زیان آور، سرخ، گزنده) و زمستانهای سخت و طولانی پدید آورد... در ایران ویج زمستان ده ماه است و بسیار سرد است، تابستان دوماه، در آن دو ماه نیز آب سرد است. زمین سرد است، از برای گیاهان ...» (رضی، همان) آیا این سرزمین چون دوزخ سرد و سترون که با قطب یخ بسته انطباق دارد، همان «بهترین ممالک» (رضی، همان ج ۱ ص ۳۵۹) برخوردار از «همه مواهب» (همان ص ۱۰۱) است که پسران دیگر فریدون، از جمله تورانیان به خاطر تصاحب آن از طرف ایرانیان بدانان حسادت ورزیده و جنگ‌ها به پا می‌کردند (رضی همان، ذیل کلمه توران ص ۳۵۹) و ایرانیان در حسرت و حرمت آن «تمام خطه» خود را با نام آن تقدس بخشیدند؟! جل الخالق! وقتی قرار می‌شود برای مقابله با اسلام زیر پوشش وطن خواهی و ناسیونالیزم شاه فرموده، و مبارزه با تسلط اعراب (بعد از گذشت ده قرن و اندی از این تسلط!) پیامبری فسانه ای علم شود و تاریخ

نمانده و خود آن سر زمین هم همای نا مکشوف آریا باوران شده است!

اما این که مهاجران یا مهاجمان اجنبی و اشغالگر آریا بعد از هجوم و اشغال کشور جدید در حسرت وطن قبلی (؟) «تمام خطه» جدید را ایران خوانده باشند، نیز جای بحث است. اولاً چرا پسر عموهای نمک نشناس سیاه چرده ما از این نام مقدس استفاده نکرده و از نام گذاری کوره دهی نیز به احترام و یاد آن سرزمین مینویی دریغ داشته‌اند، و این وظیفه مقدس اهورایی به گردن ما تنها افتاده است؟ ثانیاً منظور از «تمام خطه» کجاست؟ دیدیم که هیچ ایرانی قبل و بعد فردوسی از جایی به نام ایران ذکری نکرده بود. فردوسی نیز در این نام گذاری حماسی و فسانه ای (که تنها مبتکر آن است) ایران را معادل خراسان می‌گیرد. پس نام یک کشور عظیمی مثل ایران چقدر برای مردم آن باید مجهول باشد که هیچ گوینده و نویسنده ای برخاسته از این ملک ذکری از آن نکنند و مورخین فاتحان عرب آن که اسامی یک یک ایالات و بلاد و حتی بعضاً کوره ده‌های آن را هم نوشته اند، از نام خود کشور یک بار هم که شده یادی نکنند؟! شاید این هم زیر سر وحشیان و دیوان بوده است؟!

حال به بینیم این سرزمین مینویی که تا این حد مورد احترام و تقدس صادقانه بوده

قلابی نوشته شود، آدم چقدر دچار سفسطه می‌گردد؟!

حال ببینیم اساساً ارزش علمی منبع افسانه « ایران ویج » (اوستا) چه مقدار است؟ طبعاً این بحث خود کتابی مستقل می‌طلبد ما ناچار به اشارتی کفایت خواهیم کرد.

اول باید بدانیم که کتابی باستانی مثل اوستا که نه محل تنظیم و نه تاریخ تحریر آن معلوم است، چه ارزشی می‌تواند داشته باشد؟ ظهور زردشت و تاریخ اوستا را هفت صدسال قبل از میلاد گفته اند. در آن ایام با در نظر گرفتن قحطی امکانات نوشتاری، اوستای مورد ادعای آقایان به صورت شفاهی باید باقی مانده باشد. و در واقع نیز چنین بوده و نخستین تحریر را « احتمالاً » وبا حدس و گمان، در زمان اشکانیان (قرن اول میلادی) گفته اند. اما نه از آن تحریر حدسی و نه از تحریرهای احتمالی ادعا شده زمان ساسانیان در قرون بعدی، هیچ خبری در دست نیست. و « زمان کتابت دست نوشته‌های موجود پیشتر از قرن ۱۳ تا ۱۴ میلادی نیست. » (س. ن. سوکولوف: زبان اوستایی. مؤسسه مطالعات و تحقیقات ۱۳۷۰ ص: هشت) البته در اینجا هم قدرت تخیل شاعرانه و روحیه خیالبافانه قلمداران ما وارد میدان شده و مسئله را حل کرده و به نقل از نامه ادعایی « تنسر » مدعی شده

اند که اوستا بر پوست دوازده هزار گاو!! نوشته شده بود (ماشالله! و صد البته که کتاب ما باید از همه کتابهای دینی عالم سرآمد و بیش باشد) و در « دژنپشت » شاهی نگهداری می‌شد که توسط « اسکندر ملعون » از بین رفت (محمد جواد مشکور: دینکرد ۱۳۲۵ ص: ۵۶) و « اسکندر گجستیک ... از روی نادانی و کینه‌وری و رشک (!) آن گنجینه بزرگ جهانی (!) را که بر روی دوازده هزار پوست گاو به دبیره زرین (!) نوشته شده بود، سوخت و خاکستر کرد و به دریا ریخت » (بهرامی، پیشین. پیشگفتار. به قلم فریدون جنیدی) البته جای تأسف است و لیکن جای شکرش باقی است که اقدام دوباره برای باز نویسی آن نشده بود و الا گاوی به کشور نمی‌ماند و زراعت مملکت می‌خواهید! لازم به ذکر است که در منشأ خبر که همان نامه ادعایی تنسر باشد، ذکری از دبیره زرین و خاکستر و دریا ... نیست، از آن نامه چنین نقل است: « می‌دانی اسکندر کتاب دینی ما در دوازده هزار پوست (گاو) بسوخت، به اصطخر. » (مشکور، همان) و چنان که دیدیم لفظ گاو را مترجم نامه به صلاح دید خود افزوده! و چیزی بیش از این نیست. لذا چون منبع اصلی خبر کافی به مقصود دیده نشده، نویسنده غیور ما، جناب جنیدی پاک و پاکزاد، با استمداد از روحیه میهن پرستی و تخیل حماسی فردوسی وار

فرانسوی آنرا به تقریر موبدان هند به تحریر درآورد. (سوکولوف، همان - مقدمه)

کتابی این چنین، هر چند به صورت خرافه و افسانه، سه ارزش می‌تواند داشته باشد: دینی، زبان شناختی، علمی و تاریخی. ببینیم اوستا در این سه زمینه از چه وزنه ای برخوردار است.

در مورد ارزش دینی باید بگویم که اوستا امروزه کتاب دینی عدهٔ قلیلی از هم وطنان ما و گروه کوچکی از گبران (پارسیان) هند است که اجداد آنان بعد از استقرار اسلام در ایران به هند گریخته و به دین قدیم باقی مانده بودند... در همه حال اینان به عنوان پیروان یک آیین، قطع نظر از منشأ و مبنای اعتقادشان، باید محترم شمرده شوند. این در مورد پیروان دیگر مذاهب نیز صادق است. و لیکن این احترام نمی‌تواند ما را از نقد و بررسی علمی باز دارد.

آیین زردشت نه تنها امروزه در مقایسه با ادیان دیگر از وزنه‌ای برخوردار نیست، در گذشته نیز یک دین فراگیر نبوده است. و اگر هم در زمان ساسانیان مذهب رسمی دربار بوده، عمومیت و رواج عام نداشته است. دلیل روشن آن هم عدم مقاومت مردم در برابر مسلمین به نام دین، بوده و این درحالی است که در عهد قدیم اغلب تصادمات صبغهٔ دینی داشته و یا عنصر دین برای تهییج مردم به دفاع به کار گرفته

خود این نقص بزرگ تاریخ را مرتفع نموده و باخامهٔ مینویی و پارسی پاک و پالوده از گند تازی و انیرانی، این دشخوار (دشوار) را آسان « ساخته » و آبروی مردمان (ملت) را رهانیده‌اند. مگر می‌شد نامه‌ای چنین سترگ و گنجینهٔ جهانی ای چنین بزرگ، به دبیره (خط) و دوات سیاه و معمول باشد؟! مگر ما زر کم داشتیم و یا کنس بودیم و یا ارج نامهٔ اهورایی و فرّ ایزدی خود نمی‌دانستیم؟!.

در هر حال از فسانهٔ دلنشین دبیره زرین و تخیلات زرین تر که بگذریم، می‌رسیم به کتابی که منشأ آن معلوم نیست و دست نوشته‌های ادعایی آن بیست قرن بعد از زمان خود می‌باشد که معلوم نیست از صافی ناصاف چند موبد و یا حتی چند غیر موبد و دین فروش متقلب گذشته است؛ چه ارزشی می‌تواند داشته باشد؟ حتی روایات اسلامی با آن همه قرب زمانی و دقت و امانتداری محدثان و راویان و علمای رجال و علم‌الدرایه... بعضاً از هجوم موریانهٔ اوهام و وضاعان و جاعلان و حدیث بافان در امان نمانده است. حال متون اوستایی چگونه این دو هزار سال دورهٔ شفاهی را به سلامت از سر گذرانده است؟! تازه این دستنوشته‌های قرن ۱۴ هم حکایت است. تنها تاریخ ظهور واقعی اوستا را باید ۱۷۷۱ میلادی گرفت که انکتیل دوپرون Anquetil Duperon

می شد. اصولاً جز مقابله‌های قشون شاهنشاهی هیچ مقاومت مردمی در برابر مسلمانان وجود نداشته...

از طرف دیگر آیین زردشت از تعلیمات محکمی برای اداره جامعه و غیره برخوردار نیست. عجیب آن که این آیین ناتوان ۲۷ قرن بعد از زمان خود از طرف برخی روشنفکران به اصطلاح ناسیونالیست به حربه‌ای در برابر دین قویم و حنیف اسلام علم می‌شود. آن هم بعضاً از طرف کسانی که وحی و دین را منکرند! (نمونه اش خزعلات شجاع الدین شفا در: تولدی دیگر)... جادارد که به انتخاب و ذکاوت آقایان آفرین گفت که با شمشیر چوبین به جنگ درختی این چنین تناور رفته اند! ...

در مورد ارزش زبانشناختی اوستا که خیلی‌ها به همان دلیل به اوستا روی آورده و آن را به گونه‌ای با فارسی مرتبط می‌دانند و... باید دانست که به رغم همه تلاش‌ها برای کشف چند نمونه تشابه زورکی بین زبان اوستا و فارسی (حتی بعضاً ترکی!) ظاهراً اوستا (بر فرض قبول وجود آن) به یکی از لهجه و یا نیمه زبان‌های کشور در ناحیه بلخ تعلق داشته و حتی در زمان خود نیز برای مردم قابل فهم نبوده و برای تفهیم آن به مردم زمانه گزارش‌هایی از آن به زبان‌های رایج نوشته می‌شد. (مثل: دینکرت، زند، پازند) « در همان هنگام نیز زبان اوستا

برای گویندگان پهلوی، زبانی نهفته و دور بوده است. چنان که ایرانیان (؟) آنرا به درستی در نمی‌یافته‌اند و انبوه نامه‌ها (؟) (شرح‌ها) که به زبان پهلوی بر اوستا نگاشته می‌شد همه از برای گزارش واژه‌های دور از زبان و سخنان دور از اندیشه مردمان بود» (بهرامی همان مقدمه. ص: الف. پیشگفتار از: فریدون جنیدی)

حال باید دید زبانی که در زمان خود نیز برای مردم ناآشنا بوده، اینک بعد از طی ۲۷ قرن! و آمیخته شدن بالهجه گجراتی هند و... موبدان دوره‌های مختلف چه ارزشی می‌تواند برای فارسی امروز (که بحث بی طرفانه از منشأ و تواناییهای آن هم فرصت دیگر می‌طلبید) داشته باشد؟! چنان که عرق ریختن‌ها و تحقیقات چندین ساله در این وادی نیز نشان داده که تشنگان آن به دنبال سرابی له له بی نتیجه زده‌اند. البته برای اخذ بورسیه و بودجه و یا صرف اوقات بیکاری چند استاد اجل شاید اوستالوژی بد نباشد. و از این بابت ما هم کاوش در این مقبره را مفید می‌دانیم. ولی اثر دیگری بر این مترتب نمی‌تواند باشد.

اما از لحاظ علمی و تاریخی محتویات اوستا که نمونه چند خط آنرا پیشتر دیدیم، با وجود آن که در طول زمان به دست موبدان غالباً زیرک و ادیب صیقل یافته است ... محتویات آن از حد مندرجات

براین مسئله بیش از بحث علمی و فرهنگی بار سیاسی داشته است. و شرح این خود داستان دیگری است و فرصت دیگری می‌طلبید، تا ریشه‌های شووینیزم و نقش زرتشتیان هندنشین (پارسیان هند)، استعمار انگلیس و فراماسون‌های وطنی ... در شکل‌گیری آن روشن گردد و علل رویکرد به ایران به اصطلاح «باستان» و نوشتن تاریخ قلابی بر این قوم معلوم شود...

باتوجه به آن چه گفته شد ایران / توران ساخته و پرداخته تخیل فردوسی و همفکران او بیش نبوده، لذا دنبال تحلیل آن رفتن نیز شاید چندان مثمر ثمر نباشد. با وجود این در این باب سخنانی گفته شده و یا می‌توان گفت. مثلاً گفته شده است که این کلمه از ایر / آریا اخذ شده و یادآور خاطره اقوام آریایی است و بر اساس همان آریا اندیشی بوده که شاه لقب «آریامهر» را بر گزیده و بدان می‌بالید. اما تحقیقات اخیر نشان داده که ایده آریاباوری که در اروپا توسط ایدئولوگ‌های نژادپرست نازیان هیتلری ساخته و پرداخته شده بود و به عنوان سوغات فرنگ رفته‌های آن دوران به ایران آمده بود، اندیشه‌ای موهوم بیش نبوده است.^۱ اخیراً در همین راستا اما با استدلال

کتابهای رمالی نیز نازلتر است. در این جا فرصت پرداختن بیشتر نیست. طالبان می‌توانند به ترجمه‌های ارائه شده از آن که از حسن اتفاق در این چند دهه اخیر رشد قارچ وار داشته و از اوستا نوشتن و ترجمه کردن با ژست ادیبانه و عالمانه و حتی ملی‌گرایانه! مد شده بوده، مراجعه نموده و صرف نظر از زحمات حضرات محققین و مترجمین در ارائه نثر سره و وارسته و فخیم از این کتاب دینی (۲) ایرانی (۲) در محتویات آن غور نموده و برمبلغ و مقدار علمی آن واقف شوند.

باتوضیحی که دادیم معلوم شد که استناد به اوستا در مورد ارائه سند به قدمت نام ایران، دست بر طناب پوسیده انداختن است.

نکته دیگر که باید اضافه نمود آن است که همان طور که اشاره شد، اوستا جایی در فرهنگ این دیار نداشته و تنها در ظل توجهات دولت فخریه انگلیس به «ایران نوین» رضاخان همراه با ظهور «شاه سایه» یعنی اردشیر رپورترجی، گبر هندی دست پرورده انتلیجنت سرویس، با هیاهوی فراوان تبلیغ شد؛ از مطبخ موبدان هند نشین سر بر آورد و با بوق و کرنای روشنفکرانی خاص به میدان آمد و با هیاهوی مکارانه در عین حال مذبحخانه سیاسی برای علم کردن آن در جهت مبارزه با اسلام به کار گرفته شد. بنا

^۱ - برای اطلاع بیشتر نگاه: پور پیرار، دوازده

تقریباً مقبول‌تری گفته شده: «ایر، در لغت به معنی آزاده و جمع آن ایران-آزادگان می‌باشد. نام‌های آریا و آریائیان نیز از همین ایر می‌باشد»^۱. اگر افسانه آریا و نژاد موهوم آریا را از این نظریه حذف کنیم، می‌ماند بحث لغوی آن. بنده در فارسی «ایر» به معنای آزاده سراغ ندارم. اما در ترکی «ار» که می‌تواند اثر/ایر نیز تلفظ شود، و جمع آن ارن/ایران است، به معنای انسان/مرد/آزاد مرد/آزاده آمده و صحیح است. برخی نیز کلمه ایران را ترکی ولی از بن ارمک/ایرماق (به معنای: واصل، از راه رسیده، واردین، قوم وارد، مهاجر...) گفته اند (از همان بن درفارسی قدیم: ایرمان، بعداً مهمان آمده). ولیکن اگر کلمه را ترکی بدانیم، چرا آن را از: ار/اثر/یثر نگیریم؟ کلمه مذکور که به سه تلفظ مذکور ضبط شده است، به معانی زمین، ملک، کشور، وطن... آمده است. پسوند آن علامت نادر جمع در ترکی نیز است، به ویژه جمعی که معنای مفرد را افاده می‌کند. برای توضیح بیشتر نگاه کنید به: اسماعیل‌هادی، فرهنگ ترکی نوین، ذیل کلمات: یثر/ار ۳/ارن/ارمک/اوغلان. رد پای این کلمه را

^۱ - حسین شهیدی: فرهنگ شاهنامه، ذیل واژه ایران، به نقل از زندگی و مهاجرت نژاد آریا بر اساس روایات ایرانی

علاوه بر لفظ ایزان، در زبانهای دیگر نیز می‌توان یافت. مثلاً: ارض (عربی)، Earth (انگلیسی)، Erd (آلمانی)، هآرتس (عبری). در هر حال چون اصل و بنیان مسئله بر وهم و خیال است از هر دری وارد شدن رو به بیراهه بوده و چندان قابل اعتماد نخواهد بود. این امر در مورد لفظ توران نیز به همان دلایل گذشته صادق است.

اما نکته‌ای که بر این سخن باید افزود آن است که بحث فوق یک بحث علمی و تاریخی است و نباید نتیجه سیاسی از آن گرفت. کشور ما تنها مصداق این مورد نیست. اسامی بسیاری از کشورها و شهرهای دنیا، حتی اسامی اشخاص، یا از اصل فاقد معنا بوده یا معنای آن امروزه مکشوف نیست. اغلب معانی داده شده در این زمینه‌ها هم حدسی هستند و چندان قابل اعتماد نیستند. در مورد اسامی، مردم هنگام انتخاب بیشتر به موسیقی آن توجه دارند تا به معنای آن، و کلمه ایران، صرف نظر از منشاء آن، برای ما یاد آور خانه مشترک اقوام ساکن آن و وطن محبوب و دلنواز بوده و خواهد بود. امروزه لفظ ایران برای ما یک موسیقی دلنشین است، ریشه آن هرچه می‌خواهد باشد. و در این زمینه، چنان که گفته شد، کشور ما تنها مورد نیست.

قیسا بیوقرافی:

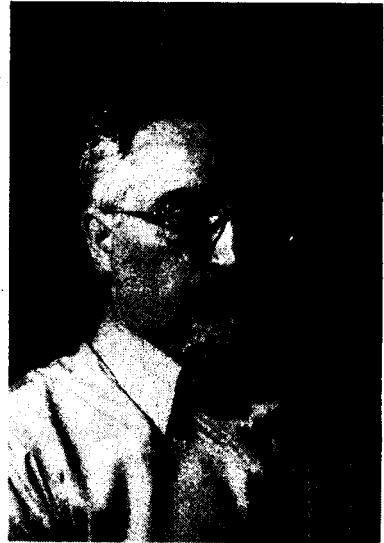
آذربایجان چاغداش عاشیق صنعتی نین پارلاق اولدوزو اولان حسین جاوان هیجری-شمسی ۱۲۹۴- ده قاراداغین گرمه دوز ماحالی نین اوتو کندینده آنادان اولدو. ائله دؤغولدوغو گوندن آتاسینی ایتیریپ، یتیم قالدی. بويا- باشا چاتدیقدان سوئرا آناسی و عایيله سی ایله بیرلیکده قاراباغ کؤچدو.

کیچیک یاشلاریندان عاشیقلیغا هوسلی اولان حسین، عاشیق علسگرین قارداشی اولغلو عاشیق مؤسا و اولغلو عاشیق طالیدان مۆکمل عاشیقلیق صنعتینی اویرنیر. ایرانا دؤندوکدن سوئرا اولکهدده رضاخان شوینیسیمی نین یاراتدیغی شراییطده اویرندیگی صنعتدن بیر یشره چاتمادان، چۆرک قازانماق اوچون باقال و قهوه خاناجی کیمی ایشله بیر. آنجاج سازی الیندن یشره قویمور و اۆرک دردلرینی سازا سوئله بیر.

سن کی منیم سیرداشیمسان، سؤروش دردیم آراساز،
دردسینه مده ورم باغلار، آخیز اولور یارا ساز،
یارام چۆخدور، درمان یۆخدور، هارا واریم بیلمیرم،
آذر ائلمین حکیمینه یتتیر بیر دوبارا ساز!

حسین جاوان ۱۳۲۰- جی ایلدن باشلا یارق بیر عاشیق کیمی ساز الینه آلیب، ائل- اوبانی

عاشیق حسین جاوان

علیرضا صرافى

۱- صمد صباحی: آذربایجان گۆنده لیگی ۱۳۲۵-

دولتشاراق، تۇیدا- ماغاردا چالیب- چاغیریر. اؤنون ایلکین شعرلری داها چوخ لیریک ماهیت داشی بیر ویا طبیعتین وصفینده دیر. ائلات و لاله ایله چؤیان همین دؤورده یاراتدیغی اثرلردن ساییلیر، (بو شعرلری مقاله نین سؤنوندا اؤخویاجاقسینیز.)

اؤ ۱۳۲۳- دن بۆتون آذربایجانلی بۆروین کندچی قیاملاریندا و اؤنون سؤنوجوندا ۱۳۲۴-۱۳۲۵- جی ایللرده قۇرولان میلی حؤکومت دؤتمینده، الینده کی سازی سیلاحا چئویریب، وار گؤجو ایله قیامچیلارا قاتیلیب، اؤز میلّتی، مۆباریزه یه چاغیریر:

نه گؤزلدیر آذربایجان آلماسی،
قیمتلیدیر جواهری، آلماسی،
آذر اتلی اؤز حقیقی آلماسی،
زaman وثرن بۇ فرمانا جان دئسین.

یاخۇد:

حؤشینم بۇراند سؤلمادی رنگیم،
اؤزوم بیر عسگرم، سازیم تۆفنگیم،
سینه م کارخانادیر، سؤزوم فیشنگیم،
دؤشمین قلبینی آلام نیشانا.

گؤستردیگی یؤکسک خیدمتلرینه گؤره میلی حؤکومت طرفیندن «۲۱ آذر» میدالی ایله تلیف اولموش و «خالق آرتیستی» آدی ایله شرفلندیرلمیشدی.

اؤ، واختیله تبریز عاشیق چئوره سینه (مؤحیطینه) گؤجلو تأثیر بۇراخیمش، بیر چوخ عاشیقلارین ایستعدادی نین چیچکلنمه سینده مؤثیت رؤلؤ اولموش، هم ده ایلك دفعه اولاراق گوتتی آذربایجاندا قیزلاردان تشکیل ائدیلن بیر موسیقی قرؤپونون یاراتماسیندا و اونلارا ساز و آواز اؤصولونون اؤیرتمه سینده جیدتی چالیشمالاری اولموشدو.^۱

ایستالین و قوام السلطنه نین آنلاشماسیندان سؤنرا میلی حؤکومت آغیر بیر شرایطه معروض قالاراق داغیلیر، عاشیق حسین ده اؤز کندینه دؤنور. نهایت دؤولت مأمورلاری نین تعقیبیدنن قاچاراق اؤ تاپا گئتمگه مجبور قالیر.^۲

۱۳۲۶-۱۳۲۷- جی ایللر آراسیندا ماقام ایثف آدینا آذربایجان دؤولت فیلارمونیا سیندا سولیسست وظیفه سینده ایشله میش و میلادی ۱۹۵۷ - جی (هیجری-

^۱ - مدینه گولگون، آذربایجان گۆنده لیگی ۱۳۱۵- جی ایل نۆمره ۴۸۱

مدینه خانیم بو مقاله ده فاطما، مریم، سؤنا، پوران، راضیه، اشرف، شکوفه آدلی قیزلاردان آدچکمیشدیر کی، عاشیق حسینین باشچیلیق ائتدیگی قرؤپدا چالیشیرمیشلار.

^۲ - پرویز همت جو، «قوشلار اویانیر» کیتابینا یازدیغی مۆقدیمه دن: قوشلار اویانیر، (شانلی، تبریز،

بوراخيلميشدير^۱ و نهايت ۱۳۷۸- ده ساين پرويز همت جونون تشبوتو ايله «قوشلار اويانير» آدلى بير شعر مجموعهسى گون ايشيغينا چيخاريلميشدير.

عاشيق حسين ياراديجى بير عاشيقدير. او بير چوخ شعر دن علاوه بير نتجه داستان دا بيزه ايرت قويوب، گتميشدير. اونلارين ان اونمليسى ستارخان داستانيدير.

عئين حالدا عاشيق شعرينده ايلك دفعه اولاراق «جيفالى گرايلى»- نى حسين جاوان ياراتميشدير.

او عومرونون سون ايللرني گنجه شهرى نين قاسيم ايسماييلوف رايونوندا كتچيرميشدير. سون قوشمالارى نين بيرينده اوزونون هله ده جاوان اولدوغونو سويله بير:

دئيرلر: - جاوان حسين، نتجه دير ياشين؟
دئيرم: - جاوانام، اينان اولمور، اينان اولمور.
دئيرلر: - بس نيه آغاريب ساچين؟
دئيرم: - قانانام، اينان اولمور، اينان اولمور.

حسين جاوان نهايت قيرخ بش ايل بير اوزان اولاراق يازيب، ياراديب، چاليب،

شمسى ۱۳۳۶- جى) ايلدن آذربايجان يازيچيلار ايتفاقي نين عوضو اولموشدور.

میلادی ۱۹۵۹- جۇ (هيجرى- شمسی ۱۳۳۸- جى) ایلده مؤسکوادا آذربايجان ادبياتى و اينجه صنعتى اون گونلوگونه قاتيلميش و شرف نيشانى قازانميشدير.

اثرلری نین نشری:

اؤنون شعرلری ايلك دفعه تبريز گونده ليكلرينده چاپ اولموش، سونرا اوتايدا ميلادی ۱۹۵۰- جى (هيجرى- شمسی ۱۳۲۹- جۇ) ايلدن باشلاياراق بير نتجه كيتابى يايينلانميشدير.

شاه دؤنى نين تضيقاتى نتيجه سينده بۇ تايدا اؤنون اثرلری اؤزون زامان يايينلانا بيلمه ميشدى. آنجاق شعرلری نين بير چوخو بوئى عاشيقلارين ديلينده ازير ايدى. او جؤمله دن دانيشما، نرگيز و شاه من اونوتماديم شعرلری هاميدان آرتيق سئويلن شعرلردن سايبليردى. بئله كى، عاشيقلاردان علاوه عادى جماعت هم ده داغچيلغا گئدن طلبه لرین ديل ازيرى ايدى. سونرالار ۱۳۵۸- جى ایلده ايلك دفعه اولاراق، چئلى بئلى هفته ليگينده اؤنون حاقيندا گئنيش معلومات وئريلميشدى. ۱۳۵۹- دا عاشيق عبدالعلى و

^۱ - كاستده عاشيق حسين جاوانين ۱۳۲۵- جى ايلين آذرينه قدر گؤنتى آذربايجاندا قوشدوغو شعرلردن نؤمونه لرسئچيلميش و ساز، بالابان و قوال موشاييغى ايله ايفا اولموشدور.

عاشيق اشرفين ايفاچيلغى ايله عاشيق حسين جاوانين شعرلريندن تبريزده بير كاست

گوتدرب، آذربایجان ایالتی نین داخلیلی
ایشلرینده مؤستقیللیک و مؤختاریتینی
ایسته ییر:

اینسان اولان وطنینی ساتماسین،
تمیز قانی، ناپاک قانا قاتماسین،
نامۇسون، غییرتین، عارین آتاماسین،
اؤزو، اؤز یوردوندا پایدار اولسون.

محمدعلیشاه بۇ مکتوبدان چۇخ
حیرصله نیر، قیامچیلاری محو ائتمک اؤچون
قوشون تۇپلاییر و امر ائدیر کی، آذربایجان
قیامچیلاری تئزلیکله داغیدیلسین. ستارخان
ایسه اؤز سیلاحداشلارینی مۇباریزه دن
دؤنمه مگه چاغیریر. ستارخان بۆتون
آذربایجان مۇجاهدلرینی تۇپلاییب، باشا
سالیر کی، دؤیوشه حاضرلاشسینلار.

آزادلیق یولوندا آخسا دا قانیم،
قۇربان دیر وطنه بۇ جیسم - جانیم،
قۇی دؤنسون گۆلشنه آذربایجانیم،
باغیم دؤلسون شیرین بارا، گئدیم من.

محمدعلیشاه قیامچیلاردان قۇرخارق،
سارای اهلینی باشینا تۇپلاییر و مصلحتلشیر.
آخیردا ستارخان چاغیریب، بۇل، قیزیل
وئرملکه اؤنو یولدان چیخارماق ایسته ییر. بئله

چاغیردیقدان سۇنرا ۱۳۶۵ - جی ایلهده حیاتا
ابدی گۆز یۆموشدور.

اثرلریندن بیر نئچه اؤرنک:

حسین جاوان یارادیجیلیغی چۇخ
مۆرگبدر. اؤ شعردن علاوه بیر نئچه داستان
دا یاراتمیشدیر. اؤنلارین ایچینده ستارخان
داستانی خۇصوصی یئر توتور. آشاغیدا همین
داستان حاقیندا قیساجا معلومات، هم ده اؤنون
بیر نئچه شعرى اؤرنک اولاراق وئرلییر:

ستارخان داستانی ایلك دفعه ۱۳۲۹ -
جو ایلهده (میلادی ۱۹۵۰ - ده) حسین جاوانین
باکیدا یایینلادیغی آزادلیق ماهنیلاری آدلی
اثرینده همین داستانین بیر حیصّه سی داخل
اولاراق چاپ اولموشدور. اؤلا بیلسین کی، اثر
نئچه ایل اؤنجه گونئی آذربایجاندا (تبریز
مؤحیطینده) یارانمیش اولسون. پاشا
افندی یثقین یازدیغینا گۆره ستارخان داستانی
هله تاماملانمیشدیر.

داستانین قیساجا مضمونو:

محمدعلیشاه آذربایجاندا گۆنو - گۆندن
ظۇلمونو آرتیریردی. خالق آراسیندا
اعتیراضلار و عۆصیانلار باشلامیشدی. بۇ
عۆصیانلارا ستارخان رهبرلیک ائدیردی.
ستارخان اؤز سیلاحداشلاری ایله
مصلحتلشیرلر و محمدعلیشاه بیر مکتوب

دۆیوشه حاضیرلیق گۆرور، بیر طرفدن ده
 آذربایجانا هجوم ائدن قۇشونلارین
 سرکرده لرینه دئییر، گلین قان تۆکولمه دن
 چیخیب، گئدین. آنجاق اولار قبول ائتمیرلر.
 شاه قۇشونلاری قیامچیلارین اؤز رینه باسقین
 ائدیرلر، ستارخان بئله گۆزدوکده مۆجاهیدلره
 دؤیوش امرینی وئیریر. بو دؤیوشده ستارخان
 غلبه چالیر:

ستارخان دا بۇ تاریخده قالاجاق،
 آزادلیغی ائمل گۆجونه آلاجاق،
 بۇ مکان دۆنیایا ایشیق سالاجاق،
 سس دۆشه جک بۇ جاھانا یشیرسین.

شاه مغلوب اولدوقدان سوئرا دۆنیا
 گۆرموش بیر قۇجا ستارخانین یانینا گلیر،
 اونون ستارخانلا صوحتی چۇخ تأثیرلیدیر.
 قۇجا آذربایجان آدیندان دانیشیر و ستارخانا
 دۆرلی مصلحتلر وئیریر. ستارخان غالیبتله
 تبریزه دؤنوب و تبریزین سیماسیندا بۆتون
 آذربایجانا اولان محبتینی بئله دئییر:

گنجه - گۆندوز قیلینج وؤررام،
 سنه خۇش گۆن آلیم تبریز،
 مظلوملار اؤلسون آسوده،
 من ده دیشساد اؤلوم تبریز.

اولدوقدا ستارخان پۇللاری شاهین اؤستونه
 آتیب، دئییر:

- شاه، منی نه حساب ائدیرسن؟
 یۇخسا ستارخان قیزیل - گۆموشله آلماق
 ایسته ییرسن؟ آنجاق بیل کی، ستارخان
 آذربایجانلیدیر. او، دۆنیا جوته سینه آلدانیب،
 اؤز وطنینی، ائلینی ساتماز. سن آذربایجاندا
 امنیت ایسته ییرسنسه، اۇندا بیزیم حقیمیزی
 وئر. قوی بیز ده آزاد حیات سۆرک. اۇندا بیز
 ده راحت اولاریق، سیز ده.

بۇ سۆزلری ائشیدن محمدعلیشاه
 دستور وئیریر، ستارخان تۆتسونلار. لاکین
 ستارخان جانینی قۇرتاریب، تبریزه دؤنور و
 قانلی قیامینا باشلاییر.

آذربایجان جوانلاری،
 یشیری یین دۆشمن اؤستونه،
 کؤراوغلولا، جاوانشیرلر،
 مرد گئدین، مئیدان اؤستونه.
 آت چاپین، گیرین مئیدانا،
 جنگ ائدین مرد - مردانا،
 بۇیانسین دۆشمن آل قانا،
 هرهمیز بیر خان اؤستونه.

محمدعلیشاه آزادلیق ایسته یین میلتی
 تاپدالاماق اؤچون ماکی خانینی و رحیم خانی
 تبریزه گۆندریر. ستارخان ایسه بیر طرفدن

سۆرۈ- سۆرۈ ار ككلىرى ساتىلىر،
گزىر الدن- الە پۇلو اتلاتىن.
جنتە بنزە يىر اۋائل، اۋ اۋىماق،
گۈز گۈرۈر، ال چكىر، ھىچ اولمور دۇىماق،
ھر گۈن سحر- سحر خاماينان قاىماق،
لذت وثرىر ياغى، بالى اتلاتىن.

بىزىر تۇيلاردا شۇخ گۈزلىرى،
قلم قاش اۋستونە دۈزۈب تىللىرى.
مىن ياشاسىن آذربايجان اتللىرى،
خۇش گۈن گۈرسون ھر ماحالى اتلاتىن.

حۈسئن دە آنادان، آتادان تكدى،
اۋزو ائىل عاشىقى، اۋرگى پاكدى.
اتلاتى وصف ائىدىب، بۇ نظمه چكدى،
چۇخ گۈزلىدى وصف- حالى اتلاتىن.

لالە ایلە چوبان

اۋرگىم چىرىنىر، قلبىم دۈيونور،
لالە ھاچان بس وىصالا يئتىشر.
چوبان داغدا گۈزلىر، لالە حىندە.
كىمە دئىم؟ كىم سۇالا يئتىشر؟

لالە گۈزلىرىنى تىكىيدى يۇلا،
گاہ باخىر داغلارا، گاہ ساغا، سۇلا.
غۇنچا ياناقلىرى آز قالير سۇلا،
اۋ چوبانسىز مىن خيالا يئتىشر.

حقيقتىن اۋجاغىسىنان،
عزىز آنا قۇجاغىسىنان،
جنتىن بىر بۇجاغىسىنان،
آچىب قۇنچا گۈلون تىرىز.
سنىن كىمى آناھانى؟
شۇھرتىن تۇتوب ھرىانى،
ياخشى ساخلا ستارخانى،
سنە اۋغول اۋلوم تىرىز.^۱

ايندى دە اۋنون بىر نچە شعرىنى
بىرلىكدە اۋخوياق: اۋنو دا قئىد ائمك
لازىمدىر كى، بۇنلارین اىلك دۇرد شعرى
(اتلاتىن، لالە ایلە چوبان، بىزىم، و شرقە
تكان وثرىب شعرلىرى) ظنیمجه ۱۳۲۵- جى
ايلدن سۇنرا اىلك دفعە اۋلاراق چاپ اولونور.

اتلاتىن

آذربايجان اتللىرىنى دۇلاندىم،
چۇخ گۈزلىدى ايندى حالى اتلاتىن.
آلاچىقلار قۇرولوب گۇى چىمندە،
يۇخ نە دردى، نە ملالى اتلاتىن.

قۇيون - قۇزو بىر- بىرىنە قاتىلىر،
ائله بىل كى، ساز- بالابان تۇتولور.

۵ - ستارخان داستانىن قىساجا مضمونو، پاشا
ايندى يئقىن (آذربايجان شىفاهى خالق ادبىياتى كىتابىندىن
وثرىلمىشدير.

بۇنلار ائولادىدىر آذربايجانين،
شۆهرتلىرى ھەر ماحالا يىتىشىر.
لالە ايلە چۇبانين گۈزل چاغىدىر،
طبيعەت اۇنلار يىن تىۋى اۋتاغىدىر،
عاشيق حسين اۋ مجلىسىدە ساقىدىر،
البەت اۋنسا بىسر پىيالا يىتىشىر.

بىزىم

آذر يىن بىش مىليون ايگىد اوغلو يوق،
بىردىر اۋرگىمىز، سۆزوموز بىزىم،
آنلاسىن ھەر ياغى، قان ايچن جلا،
ھىچ زامان باغلانماز گۈزوموز بىزىم.

قارا بۇلودلار ياران يىلىك بىز،
خايىنلار بۇغان داشقىن سىلىك بىز،
ازلدىن قەرمان ايگىت اتلىك بىز،
ايلىمىز يادلار دىزىمىز بىزىم.

خبر آلسان ھەر بۇيوكدن، اوشاقدان،
دئىرلر حاضىرىق دۇيوشە چۇخىدان،
اگر يۈز مىن دۆشمىن چىخسا قاباقدان،
اۋنلار غالىبىدىر يۈزوموز بىزىم.

تارىخىدە سىيلىنمىز شۆھرتىمىز وار،
آزاد اولكەلەردە حۆرمىتىمىز وار،
قىزىل باش اۋردوموز، قۇدرتىمىز وار،
بىسر مىلىسى دۆولتلىك اۋزوموز بىزىم.

لالە نىن گۈز ياشى سىل كىمىن آخىر،
سانكى قارانلىقدا ايلدىرىم چاخىر،
اللىرى قۇينوندا يۇللار باخىر،
اۋ قۇرخور چۇبانسا بلا يىتىشىر.

چۇبان سىلر لالە سى نىن گۈز ياشىن،
آلار دىزى اۋستە آغرىيان باشىن،
سۆندورر قلىبىندە يانان آتاشىن،
سۆروشوب دردىنى، حالا يىتىشىر.

دى كىم سئومز اىستە دىگى يارىنى،
عاشىقلار اۋنوتماز دۆز ايلقارىنى،
آرى بالى سئور، پىتك آرىنى،
شان صاحابى شىرىن بالا يىتىشىر.

لالە نىن ايمانى، دىنى چوباندى،
تزه اىلى، عزىز آيسى چوباندى،
گۈى اۋزوندە گۈنو، آيسى چوباندى،
گۈنش اۋزلو آى جىمالا يىتىشىر.

قارا گۈزدن قانلى ياشلار آخماسىن،
قاش آلتىندىن كىبىرىكلرىن چاخماسىن،
يار يارىنا حسرت ايلە باخماسىن،
كىبىرىكلر آغ اۋزدە خالا يىتىشىر.

چۇبان لالە نىندىر، لالە چۇبانين،
آند اۋلسون بۇ عشقە، يقىن اينانين،

حۋسئىن، مېلتىنىدىر بۇ يىنى دۋوران،
خالقىمىز ظاليمە ھىج وئرمىز آمان،
دېيشە جىك حىيات، گلە جىك زامان،
ھىمىشە گۈلە جىك اۋزوموز بىيزىم.

نرگىز
الا گۈز اۋستوندىن قارا قاشلار،
چاتىلىپ ياي كىمى، آراسى نرگىز.
گۈزل، اينان طبيعتدىن قاتىلىپ،
وسمەسى، سۈرمەسى، قاراسى نرگىز.

شرقە تىكان وئرىپ

اينانمىشۇق آزادلىغا، بىزە جىسىم و جان وئرىپ،
سالىپ نورون يىر اۋزونە، قۇدرتىن نىشان وئرىپ،
بۆرۈيۈبىدور وطن بىزى مەرىبان قوجاغىندا،
آنا كىمى بىسلە يەرك قىلىندە مەكان وئرىپ.

اۋزونە باخانن خىالى چاشىر،
مەحبىتىن كەندىنە دۇلاشىر،
خۇمار گۈزۈن ھانسى گۈزە ساتاشىر،
تاپىلىمىر دردىنن چاراسى نرگىز.

عشق اھلىسىن، جاوان حۋسئىن، قىناما،
ھىج كىم دۈزمىز بۇ غوصە يە، بۇ غمە،
مەحبىتىن اۋخون وۋردون سىنە مە،
چۇخىدور عاشىقىنن ياراسى نرگىز.

بىيزىم كىمدىن قۇر خوموز وار ھامىمىز بىر جان كىمى
الدە سىلاح دايانمىشۇق، بۇدور نىگەبان كىمى،
آنا يۇردون قۇربانى يىق، اىگىت ستارخان كىمى،
چۈنكى بىزە تىربەنى اۋ مرد- قەرمان وئرىپ.

تۈلك تىران اۋيلاغىندا سار دۇلانماز قارداشىم،
بىيزىم داغلار گۈنشىلىدىر، قار دۇلانماز قارداشىم،
غۇنچا گۈلۈن اطرافىندا خار دۇلانماز قارداشىم،
اۋ گۈللىرىن خۇش عطىرى ھەردە درمان وئرىپ.

جاوان حىسىن ياتما گىنان گىجە- گۈندۈز ياز گىنان
اۋ قان ايجىن جىلدىلارن مزارىنى قاز گىنان،
چىگىنىدە ساز، الدە تۆفنگ، دۆشمان باشىن از گىنان
آذر ائلىن تەرىف ائلە، چۈن شىرقە تىكان وئرىپ.

دئىلىمى

عاشىقلىرىن دانىشماغى، گۈلمىكى،
گۈزل عادت، گۈزل قايدا دئىلىمى؟
مەقتون گۈرسە جىمىنى يارى نىن،
عاشىق اۋچون جانا قايدا دئىلىمى؟

گۈن كىمى نور سالىپ ائلە سئوگىلىم،
دۆشۈب داستانلاردا دىلە سئوگىلىم،
بىزە يىر عطىرى گۈلە سئوگىلىم،
گۈل ايجىندە اۋ دا سايدا دئىلىمى؟

وفـــــــادارنى،
 اۋز دىلـــــــدارنى،
 تاپانماسا، دىل وای ائىلر.

اۋوچو ایتىرسە مارالى،
 كسىلر صبىرى، قرارى،
 داغدان، داشدان خبر آلى،
 اۋرگى يانار،
 يىسارنى انار،
 دردلى قانار،
 چمن سىزلار، چول وای ائىلر.

محبتىن تامى^۱ بالسا،
 عاشىغىن آغرىنى آلسا،
 يار، يارىنا حسرت قالسا،
 سىز دا آغلار،
 سىۋز دە آغلار،
 گىۋز دە آغلار،
 گۆزدن آخان سئل وای ائىلر.

ھىجران ياشى درىن گلە،
 محبتى اىكى بولسە،
 جاوان حۆشنى ناکام اولسە،
 چىسايلار چىاغلار،
 دۇست سۇراقلار،
 يىسارى آغلار،
 حايىف دىيىپ، ائل وای ائىلر.

كۆنلومون ترلانى آزاد گزمەسە،
 آزاد قاناد چالىب، آزاد سۆزمەسە،
 جاوان حۆشنى قۇشما دىيىپ، يازماسا،
 آزاد ايلدە، آزاد آيدا دىيىلمى؟

شاه، من اۋنوتما ديم

شاه، من اۋنوتما ديم، سن دە اۋنوتما،
 سابىنلى كىندىرى، دار آغاجىنى،
 اگر من اۋنوتسام، تارىخ اۋنوتماز،
 سىنەسى داغلانان آنا، باجىنى.

آى ياغى، بۇ ظۆلمون بۇ خىانتىن،
 آرتىرىپ ائللرىن سنە نىفرتىن،
 قان اىچمك اولوبدور سنىن تىتىن،
 ائللر سىندىراجاق كۆت قىلىنجىنى.

حۆشنى دىر، اولاجاق، اولاجاق اينان،
 ائل سنى تۇر باغا سالاجاق اينان،
 زامان اۋز ايلە آلاجاق اينان،
 باشىنا قۇيدوغون ظۆلمون تاجىنى.

جىغالى گرايلى

محبت سارايى اوچسا،
 قلب آليشار، دىل وای ائىلر.
 كۆنول پروازلانىپ، اوچسا،
 گىزر يىسارنى،

ناکام اولمرم

دویوشلرده برکیمیشم، بیشمیشم،
قۇرخو نهدیر، اولوم نهدیر بیلرم.
آنامین سؤدونه من آنند ایچمیشم،
وطن آدین اؤرگیمدن سیلرم.

آزادلیق اؤغروندا قانیم تۆکولسه،
مزاریمین اؤستن یوللار چکیلسه،
ساجلاریم آغارسا، بئلیم بۆکولسه،
دۆشمنه باش آیب، سجده قیلمارام.

شیرین آرزولاریم یشرین آلماسا،
وطنیم ذیلتدن آزاد اولماسا،
خالقیم سئویمه سه، ائلیم گۆلمه سه،
اؤزکدن شاد اولوب، من ده گۆلمرم.

شفق اولوب، اؤزکلره تۆکوللم،
چینار اولوب، یوللار اؤسته اکیللم،
بۇداق اولوب، یاریقلارا بۆکوللم،
شؤهرت جۆبه سینه من بۆکولمرم.

چیخیب ساوالانا، یۇردوما باخسام،
تبریزین کۆکسونه اولدوزلار تاخسام،
ظفر نغمه سینى زیلدن اؤخوسام،
جاوان بیر عاشیقیم، ناکام اولمرم.

قایناقلار

- ۱ - آذربایجان گۆندهلیگی (تبریز ۱۳۲۴-
۱۳۲۵- جی ایللر)
- ۲ - شفق زۇرنالی (تبریز، ۱۳۲۵ جی ایل)
- ۳ - آذربایجان انسیکلوپدیاسی، عاشیق حسین
جاوان مادهسی
- ۴ - پاشا افندی یئف، آذربایجان شیفاهی خالق
ادبیاتی
- ۵ - پرویز همت جو، قۇشلار اؤیانیر (تبریز
۱۳۷۸)

پیمانکاری موسی امانی بویاغچی

حمل و نقل مواد نفتی و گاز مایع
به تمام کشور

تهران، اول جاده قم، اول بلوار بهشتی
کوچه فردوسی ۴، پلاک ۱۰، طبقه اول
تلفاکس ۵۹۰۲۹۷۳
همراه ۰۹۱۱ - ۲۳۰۷۴۸۱

شعر

وصلت

بیر اویقویو جانانلا برابر اویویانلار،
 عومرون بوتون ایقبالینی وصلته دویانلار.
 بیر حظی تۆکنمز گنجه سانماقلا زامانی،
 گؤرمز لر اؤفوقلرده شفق سؤکدوگو آنی،
 گؤردوکلری رؤیا ازلی باخچادیر عاشقا،
 هر مؤوسیمی بیر یاز و اسن رۆزگاری باشقا.
 بۆبولدن او ایلنجهده فریاد ائشیدیلمز،
 گۆل سؤلماهی، مهتاب آزالیب بیتمگی بیلمز.
 گۆی قۆبهسی هر لحظه بوتون گؤزلره ماوی،
 زنگینلر او جتتده فقیرلرله مۆسماوی.
 سئودالاری خویالی حؤووضالاردا سرینلر،
 سؤنسوز کیمی بیر فیسقییا آهنکینی دینلر.
 بیر رۆح او درین باخچادا بیر دفعه یاشارسا،
 بۆینوندا اونون قوللاری، قۆینوندا او وارسا،
 دالمیشسا اونون ساچلاری نین رایحه سیله،
 سئومکده کی افسونو دویار هر نفسیله.
 اولدوزلاری بؤیدان- بؤیا دؤغموش کیمی، وارلیق،
 بیر موعجوزه حالیندا او گؤزلرده دیر آرتیق.
 قانماز ان اوزون بوسه یه، اؤیدوکجه سؤسوزدور،
 زیرا سؤسادان ذوق او دوداقلارداکی دؤزدور.

یاواش - یاواش

ای دوداغی پۆسته، بؤیو نورسته،
 گل، امیم لیلندن، یار، یاواش- یاواش.
 سینن ائله آغدیر، سانکی زیمیستان،
 آیلکشیب اؤستونه قار یاواش- یاواش.

کیپریکلر قلبیمی آلیب نیشانا،
 طبعیمین ساچینا اولوبدور شانانا،
 قۆینون بیر آغاجدیر، بیر دانا- دانا،
 یتیشیر اؤستونده نار یاواش- یاواش.

عاشیق اتگیندن بیر پای ایسته ییر،
 «جنون» دللیکده بیر تای ایسته ییر،
 بیرجه اؤخ ایسته ییر، بیر پای ایسته ییر،
 سئودالی قلبیمی یار یاواش- یاواش.

اکبر بزرگ امین (آشیق جنون)

قۇلاق آس

قۇلاق آس جۈنۈن سازىيلا چالغىنىز نواسى عشقىن،
 اولاجاق منىم كىمىنلر ىشە مۆتىلاسى عشقىن.
 ەرە گىزلى بىر يۈل ايله چالغىش تاپىلمىش اولسون،
 يۈل ائىدىر اۆزكلر اىچرە بۇ ساياق بلاسى عشقىن.
 بىرى صاحب ايدىعادىر، بىرى درە مۆتىلادىر،
 بىرى غمەلە آشىنادىر، بلە دىر هواسى عشقىن.
 تانىش اولماز اۆزگەرلەر، نە دىمىم، نە دىر، نە لرلەر،
 اولور اۆزگە اۆزلوگوندىن اولان آشىناسى عشقىن.
 سحر، هر ىشە نىمىز، نە دىر ايتىھاسى عشقىن،
 كۆل اولانلار آرزوسويلا قۇيولوب بناسى عشقىن.

حميدە رئيس زاده (سحر)

غۇوغالى دۇنيا

يا گۈزل روڭسارنى آى تىك هوئىدا اتمەسىن،
 يا بازيق عاشىقلرى هر ىشە روئسوا اتمەسىن.
 يا جۈنۈن زنجىرىنى بوئىنومدان آچدىرسىن منىم،
 يا دىشم مجنوننام، هىچ ياندا حاشا اتمەسىن.
 باغرىمى يا دلەمەسىن غافىل گزىن آهو كىمى،
 يا دۆشۈب بىر گۆشەدە اولسم، تماشا اتمەسىن.
 يا لىبى اوئىرتمەسىن، پۇنھان ائدم جان سىرئىنى،
 يا كى پۇنھان سىرئىمى گۆلدۈكچە ايفشا اتمەسىن.
 وارسا، بۇ هيجران- طاقت سۆزە درمان ائىلەسىن،
 يوئخسا اولدورسون، ملامتدىن محاببا اتمەسىن.
 ناظرا عشقىن عجب غۇوغالى بىر دۇنياسى وار،
 حقى وار سوئد آختاران عشق ايله سوئدا اتمەسىن.

ناظر شرفخانه اى

اينسان نە ياراتمىشسا، ياراتمىشىدىر او دۇزدان،
 بىر سىر كىمىدىر آز- چۈنچ ايله اولدوغوموزدان.
 اولنار كى بۇ گۈللر توئوشان باخچەدە دىرلر،
 بىر گۈن نەرەدن، هانكى تصادۇفله گلرلر.
 عشق اولنارى سووق ائتدىكى گۈنلرە، قىدردىن،
 رۆزگار كىمى بىر شووق آلبىر اولدوقلارى ىشردىن.
 گلدىكلرى يۈل عۇمرون ايشىقدان يۈلۈدور او،
 عالمده بىر آخشام نە سماوى قوشودور او.
 دۇرد آتلى او گردونە گلركن، دۇلو دىزگىن،
 سئومىش ايكى روڭ اۆفقو گۈرۈرلر داها انگىن.
 سىمالارى گىتدىكچە پارىلدار بۇ ظفرلەر،
 گۈز هر طرفىندىن دۇنيانىر مشعلەرلەر.
 بىر اوئىقويو جانانلار برابر اوئىويانلار،
 وارلىقىدا بوئتون دۇوقو او جىتتە دۇيانلار،
 دۇنيانى اوئوتموش بوئوناركن او سولاردا،
 ظالم ساعاات اهمال ائىدىلن واختى چالار دا.
 بىر آن اوئىانلار سالا لىدىد اوئىقولارىنىدىن،
 باشدان- باشا هر ىش كسىلر قاپ قارا زىندان.
 بىر فاجىعە دىر بوئىلە بىر عالمده اوئىنماق،
 گۈندىن- گۈنە هيجرانلا بوئالمىش كىمى يانماق،
 ائى طالع، اولومدىن دە بتردىر بۇ قارائلىق،
 ائى عشق او كۈنۈللر سەن مال اولدولار آرتىق.
 ائى وصلت، او عاشىقلرى افسونونا رام ائىت!
 ائى دادلى و عۆلۈى گىجە، ايللرچە دوام ائىت!

بىحى كمال

موسیقی بشله مه سی (ح. م. ساوالان)

ایلاهی لـؤ وحرلین سـس لواسی مؤسـیقیدؤر،
 سرود و لحسن ایله داوؤد دؤعاسی مؤسـیقیدؤر،
 دئمک بؤ عالمن حمدی، ثناسی مؤسـیقیدؤر،
 حیات گؤلشنی نین خوش هواسی مؤسـیقیدؤر،
 محبت عالمی نین رهنماسی مؤسـیقیدؤر.
 دؤشوندورور هامینی سحرله، نواسی ایله،
 آچیر کونوللری اول جان سنور صفاسی ایله،
 محبت آرتیریر اؤز شوگیسی، وفاسی ایله،
 غمه، کؤدؤرتسه دؤشماندی خوش صداسی ایله،
 نه درد اولورسا کؤنولده دواسی مؤسـیقیدؤر.
 تاپیر تسلی، آلیر کیمسه جؤرعه جام اوندان،
 انشیتسه «شؤر» ایله، «ماهؤر»، باشقا هر موعام اوندان،
 تؤرز نه اینجه، بدیع فیکرلر مؤدام اوندان،
 جهاندا روح- بشر ذؤوق آلیر تمام اوندان،
 همیشه جیسیمده روحون غذاسی مؤسـیقیدؤر.
 عؤمور نه دیر، نه دئمک سانکی بیر سوؤ اؤزره حؤباب،
 سويا، حؤبابه شوکور، آلدان یالانچی سراب،
 اقللی دینله نه دئر چنگ و دف، نه دئرسه رؤباب،
 بوتنا برابر اولامماز جهاندا بادهی- ناب،
 بساط و محفیل- عشقین ضیاسی مؤسـیقیدؤر.
 باهار چاغیندا آچیر گؤللر عالم عطره دؤلور،
 اول عطردن بئله قوشلار دماغی دؤلسا نؤلور،
 بؤرور بؤ عالمی نغمه، سؤسارسا گؤل ده سؤلور،
 چمنده گرچی گؤلون آشیناسی بؤلبول اولور،
 بیـزیم ده کؤنلومـوزون آشیناسی مؤسـیقیدؤر.
 اؤزناماسین ساوالان اولماسین سؤز حددن اؤزون،
 او موسیقی غزلین کیم قوشوب گؤزل، دولغون،
 گؤروم ایلاهی اولارو حوشاد شوایی فؤزون،
 تاپیلدی دردینه درمان جهاندا ای محزون،
 سنین ده ددی نین آخیر شفاسی مؤسـیقیدؤر.

زنگ‌ها هر ماه برای یکی از ۶۰۰۰ زبان دنیا به صدا در می‌آیند، حال آن که دیگران همچنان خود را تحمیل می‌کنند. تضعیف کردن تکثرگرایی فرهنگی و تنوع زبانی خطری برای درک و تفاهم متقابل است.

پیوند زبانی

همچون تمامی موجودات زنده، زبان‌ها نیز یک چرخه زندگی را دنبال می‌کنند. آن‌ها به دنیا می‌آیند، رشد می‌کنند و از میان می‌روند. آن‌ها دوره‌های رشد و زوال خود را دارند، غلبه می‌کنند و مغلوب می‌شوند. هنگامی که زبان‌های قوی زبان‌های ضعیف‌تر را از بین می‌برند، حتی آن‌ها را آدم‌خوار نیز توصیف می‌کنند. بنابر این تردیدی نیست که چرا از میان ۶۰۰۰ زبان رایج دنیا هر سال بسیاری از آن‌ها از بین می‌روند. علل گوناگونی وجود دارد: نیاز سخنگویان آن زبان، جنگ، خالی شدن یک منطقه از جمعیت و یا غلبه زبان دیگر. اما پیامدهای آن ویرانگر است، چرا که وقتی زبانی بدون بر جای گذاشتن اثری ناپدید می‌شود، بخشی از میراث زبانی دنیا و از این رو قسمتی از میراث فرهنگی آن نیز از بین می‌رود، زیرا یک زبان بیش از هر چیز وسیله ارتباط فرهنگی است. به گفته جوزف پات مستول زبان شاخه آموزشی یونسکو «به راستی فرهنگ‌های خاموش نادرند». او همچنین

زبان‌های احیا شده

نقل از مجله

گزارش گفت و گو،

نشریه مرکز بین‌المللی گفت و گوی تمدن‌ها،
سال اول، شماره دوم، اول اردیبهشت ۱۳۸۰

مترجم: فیروزه میر رضوی

وسيله ارتباطی عمومی به دیگران تحمیل کند. این زبان‌های برتر اغلب به چشم می‌خورند. در عهد باستان، ورود زبان لاتین به صحنه، سقوط و اضمحلال گل‌ها را به همراه آورد. در قرون وسطی زبان فرانسه‌ای که خاندان سلطنتی به آن سخن می‌گفتند (زبان مربوط به منطقه جزیره فرانسه) با گسترش اقتدار سلطنت اشاعه یافت و در نهایت از زبان اکسیتان (Occitan) فرانسه و آلمانی به بهترین وجه استفاده کرد، به‌رغم این که این دو زبان در ابتدا کمتر از زبان‌های محلی به کار برده می‌شدند. زبان فرانسه اغلب به مردم کشورهای مستعمره تحمیل می‌شد و اکنون زبان انگلیسی آمریکایی، در روابط بین‌الملل. و به ویژه در علم. زبان برتر است. به نظر پات «دادن چنین اولویتی به یک زبان به منزله محدود کردن تفکر و نگرش ما نسبت به جهان است. این که افرادی که زبان مادریشان انگلیسی نیست، چقدر خوب می‌توانند به این زبان سخن بگویند، اهمیتی ندارد چرا که آن‌ها هرگز مانند کسانی که از دوران کودکی ساختار درونی زبان را فرا گرفته‌اند، به آن تسلط نخواهند یافت. به همین دلیل آنان همواره در مقایسه با انگلیسی‌زبانان از دانشمندان درجه دو خواهند بود». خطر زبان برتر این است که «سخنگویان آن گمان می‌کنند، از آنجا که زبانشان در همه موارد

معتقد است که «بدون وجود زبان رشد و دوام یک فرهنگ، آن فرهنگ پیشرفت نمی‌کند و رو به انحطاط می‌گذارد. درست مانند ماهیچه‌ای که بی استفاده می‌ماند و سرانجام ضعیف و ناتوان می‌شود». برای آنکه زبانی قدرتمند شود و قادر به بیان تمامی تجارب بشری باشد باید از آن استفاده کرد و کاربردهای آن را آزمود. در حقیقت در نظر مردم مرزهای زبانی نسبت به مرزهای تاریخی از اهمیت بیشتری برخوردارند. به عنوان مثال مردم سامی علی‌رغم این که در کشورهایی چون نروژ، سوئد و فنلاند گسترده شده‌اند، اما هویت فرهنگی و زبانی خود را حفظ کرده‌اند. این زبان است که پیوندها را استحکام می‌بخشد. فرهنگ و زبان زوج تفکیک‌ناپذیری را تشکیل می‌دهند. تا زمانی که فرهنگ مستحکم باشد زبان نیز دوام می‌یابد. و هنگامی که زبان با خطر مواجه شود، فرهنگ نیز به مخاطره می‌افتد.

خطر در همه جا کمین کرده‌است. زبانی که عده قلیلی به آن سخن می‌گویند، سرانجام از مجاری اداری و ارتباطی خارج می‌شود و چنانچه مورد استفاده افرادی که هنوز بدان آگاهی دارند، قرار نگیرد، از بین خواهد رفت. چنین امری زمانی رخ می‌دهد که ملتی با برخورداری از قدرت اقتصادی، سیاسی و نظامی زبان خود را به عنوان یک

کاربرد دارد، نیازی به یادگیری زبان دیگری ندارند.»

پاسخی به خشونت

یادگیری زبان‌ها به این دلیل از اهمیت بسیاری برخوردار است که ذهن را به سوی راه‌های جدید نگرش به مسایل می‌گشاید؛ و طبق گفته ناپلئون «کسی که به دو زبان سخن می‌گوید، به منزله دو انسان است.»

دانستن زبانی دیگر ما را از ارزش‌های جهانی مشترک در تمامی بشریت آگاه می‌سازد. از این روست که طرح لینگواپاکس (Linguapax) (صلح زبانی) یونسکو از صلح از طریق آموزش زبان و پیوندهای نزدیک فرهنگی حمایت می‌کند. همان گونه که پات می‌گوید، این طرحی «به منظور فراهم آوردن یک پاسخ زبانی مشخص به خشونت است. تا جایی که سخن ادامه دارد، گفت‌وگو نیز ادامه می‌یابد.» نفاق و خشونت تنها زمانی رخ می‌دهد که گفت‌وگو دیگر ناممکن باشد. بنابر این دفاع از تنوع زبانی و ترویج زبان‌های جوامع در اقلیت، به منزله دادن فرصت دیگری به صلح است. «چنانچه شما به وسیله فرهنگ خود اجازه ابراز وجود نداشته باشید، نمی‌توانید به صلح و آرامش نسبت به خود یا دیگران دست یابید.» اختلاف زبانی می‌تواند به تضاد فرهنگی و حتی به درگیری مسلحانه

منجر شود، این موضوع فراتر از یک مسأله محلی و منطقه‌ای است. به عنوان مثال تصمیم اتخاذ شده به وسیله مقامات الجزایر در مورد معرفی زبان عربی به عنوان تنها زبان رسمی به ویژه در منطقه بربر که در آن فرهنگ و زبان نفوذ زیادی دارد. واکنش‌های آشکاری را برانگیخت.

بنابر این چگونه می‌توان مانع نابودی یک میراث معنوی شد که سال‌ها و قرن‌ها زنده مانده است؟ خوشبختانه مرگ یک زبان همواره بازگشت‌ناپذیر نیست. به عنوان مثال زبان کومی (Komi) که در منطقه کوه‌های اورال به آن صحبت می‌شد، در سال‌های اخیر بار دیگر رواج یافته است. در مطبوعات، تلویزیون، کتابخانه‌ها، سینما، و در ادبیات و مدارس همه به این زبان صحبت می‌کنند، اما این آسان به دست نیامده است. سوتلانا خاشاتورووا، رئیس مرکز زبان مسکو، که به جنبه زبان‌شناختی موضوع توجه کرده است، می‌گوید: «مردم گمان می‌برند که برای دست‌یافتن به اهداف آتی خود مانند رفتن به دانشگاه و یا یافتن یک شغل مناسب باید به زبان روسی صحبت کرد.» عقیده لنین این بود که وحدت جمهوری‌های شوروی بر پایه روسی شدن استوار است، بنابر این «زبان با عظمت روسی» در تمامی جمهوری‌ها مسأله‌ای اجباری بود.

زبان‌های احیا شده

در منطقه کومی، خانواده‌ها، تا حدودی به این علت که بسیاری از مردم روسیه برای کار در مناطق نفت‌خیز در آنجا زندگی می‌کردند، زبان خود را رها کرده بودند. زبان کومی به تدریج تبدیل به روسی شد و چنانچه مجلس، قانونی را مبنی بر حمایت از گسترش زبان‌ها (در روسیه ۱۵۰ زبان مختلف وجود دارد) به تصویب نمی‌رساند و بدین وسیله به گروه‌های مختلف مردم فرصت بازیابی استقلال فرهنگی خود را نمی‌داد، این زبان به کلی از بین می‌رفت. به نظر جوزف پات، این مسأله ثابت می‌کند که دولت‌ها می‌توانند «در مورد خط مشی زبانی، قانون وضع کنند و در نظام آموزشی، رسانه‌های گروهی سمعی و بصری و زندگی روزمره از زبان‌های خاص استفاده کنند»، و بدین ترتیب به رشد آن‌ها کمک کنند و در نبود قانون «قانون جنگل حکم فرماست، که طبق آن قوی‌ترین همواره پیروز است.»

احیای زبان به منزله آشتی دادن مردم با سنت‌هایشان از طریق آواز، رقص و فرهنگ عامه است. در داغستان (جنوب روسیه) که زبان اصلی زبان قفقازی است، گروه کوچکی از مردم درصدد بر آمده‌اند تا با احیای زبان خود، آندیا (یک نوع زبان قفقازی که با زبان‌های دیگر تفاوت دارد) استقلال خود را نشان دهند.

این زبان که هیچ حروف الفبایی از خود ندارد، هنوز در مدارس تدریس نمی‌شود، اما ادبیات شفاهی را تحت تأثیر قرار داده است. در زمانی که بسیاری از زبان‌ها مانند زبان کرک (Kerek) که تنها ۳ یا ۴ نفر از مردم منطقه به آن سخن می‌گویند، از رده خارج می‌شوند، زبان آندیا زبانی است که به گفته سوتلانا خاشاتورووا احیا شده و باید کاملاً مطابق با اصول یونسکو مورد حمایت قرار داده شود.»

آنچه برخی مواقع روی می‌دهد، این است که یک زبان دیگر مورد علاقه جوانان قرار نمی‌گیرد، چرا که از آن طریق نمی‌توانند به شغل و حرفه‌ای دست یابند و بدین ترتیب دورنمایی از آینده ندارند. بنابراین این آن‌ها به زبانی روی می‌آورند که معمولاً اکثریت از آن استفاده می‌کنند، حتی اگر زبان خودشان نباشد. در نتیجه برخی زبان‌ها تنها مورد استفاده افراد مسن قرار می‌گیرد. به عنوان مثال در مناطق شرقی ساحل عاج که از جنگل‌های انبوه پوشیده شده، حدود ۳۰ سال پیش زبان‌هایی وجود داشته که بیش از ۱۰۰ نفر با آن صحبت نمی‌کردند. این زبان‌ها به زبان شفاهی تبدیل شده و با از بین رفتن افراد مسن، بدون برجای گذاشتن اثری از میان رفته‌اند. در اروپا، زبان مردم فرانک نیز به جز در کشور لوکزامبورگ که زبان رسمی آن است، به همان سرنوشت

دچار شده است. به گفته پات یکی از بومیان منطقه فرانسوی زبان Lorraine «مردم از این زبان رفته- رفته کمتر استفاده می کنند تا کهنه پرست و قدیمی نباشند. آن زمان که مردم از صحبت کردن به زبان خود شرمنده باشند، به راستی زبان دچار خطر مهلکی شده است.»

به همین ترتیب در برخی از کشورهای آفریقایی جوانان از زبان مادری خود استفاده نمی کنند، «چرا که تمام دروس به زبان انگلیسی یا فرانسه تدریس می شود و زبان های ملی دیگر در برنامه آموزشی قرار نمی گیرند و در مدرک تحصیلی به رسمیت شناخته نمی شوند.»

کودکان زبان والدین خود را «متعلق به گذشته» می دانند، و به این علت که این زبان ها «قادر به رقابت با زبان های وارداتی نیستند» آن ها را تحقیر می کنند و خوار می شمارند و یک «خرده فرهنگ» می دانند. از همه بدتر آن که آن ها کسانی را که به این زبان صحبت می کنند، مانند والدین، روستا و فرهنگ اصیل خود طرد می کنند و در برابر انتقال فرهنگ به زانو در می آیند. آنان زبان مادری خود را به کودکانشان آموزش نمی دهند، چرا که به نظر آن ها این زبان راهی برای زندگی مدرن ارائه نمی دهد. به طور خلاصه چنانچه مدارس نتوانند زبان های سنتی را ارتقا دهند، احتمالاً

عاملی در جهت محروم کردن مردم از فرهنگ و زبان خود خواهند بود. خوشبختانه بر اساس لینگوا پاکس (صلح زبانی) می توان به پاسخ های ملموسی در این زمینه دست یافت. با تسهیل راه آموزش زبان می توان فرهنگ ها را مورد حمایت قرار داد و بسیاری از اختلافات آتی را پیش بینی و شاید حتی از آن جلوگیری کرد.

کریستیانالوم

لینگوا پاکس (صلح زبانی): حمایت از

گنجینه های زبانی

زبان ها می توانند در صلح بین المللی مؤثر واقع شوند. این عقیده اساسی طرح لینگوا پاکس (صلح زبانی) یونسکو است که در سال ۱۹۸۶ در گردهمایی زبان شناسان و معلمان در کی یف برای بررسی مسایلی چون زبان و صلح آغاز شد. هدف این طرح حمایت از تمامی زبان های زنده دنیا به ویژه آسیب پذیرترین آن هاست، زبان هایی که مورد استفاده جوامع بسیار کوچک قرار گرفته و یا در خطر نابودی اند. همان گونه که فلیکس مارتی، رئیس کمیته بین المللی لینگوا پاکس در بارسلون، اظهار می دارد، «زبان ها از گران بها ترین گنجینه های بشریت اند». هدف دیگر این طرح گسترش برنامه های آموزشی برای تدریس زبان های بیگانه و مادری و روش های نوین تدریس به منظور تشویق کودکان به یادگیری زبان در

سنین پایین است، زیرا این کار موجب ارتباط آن‌ها با چیزی می‌شود که فلیکس مارتی آن را «جنبه اساسی تکثرگرایی جوامع بشری» می‌خواند. به طور خلاصه می‌توان گفت که همهٔ مدارس در سراسر دنیا باید امکان یادگیری حداقل سه زبان را برای کودکان فراهم آورند که شامل زبان مادری، زبان ملی و یک زبان بین‌المللی است. این نوع سیاست زبانی موجب ارتقای هویت‌های فرهنگی می‌شود، از میراث جهانی حمایت می‌کند، به تشویق نظام آموزشی چند زبانه می‌پردازد و به اشاعه مفهوم تسامح کمک می‌کند.

برای توسعه این برنامه‌ها و مطالعه موضوعات اصلی زبان، یونسکو از کمک شبکه دانشگاهی لینگواپاکس استفاده می‌کند که تحت نظارت بخش زبان شناسی یونسکو در دانشگاه مونز-هنوی بلژیک (Mons-Hainau) است. این طرح همچنین با مشارکت نزدیک بخش زبان شبکه دانشگاهی مسکو که مسئولیت چاپ کتاب سرخ زبان‌های نادر (به روسی) به وسیله آکادمی علوم طبیعی را به عهده داشت، عملی می‌شود. این کتاب به تشریح سی زبان در منطقه می‌پردازد که در خطر نابودی‌اند. لینگواپاکس همچنین سمینارهایی را در آمریکای لاتین، آسیا و اروپا برگزار کرده است و یک سمینار نیز در ماه دسامبر در

بورکینافاسو درباره میراث زبانی، تدریس زبان‌ها (آموزش معلمان و روشهای تدریس) و حفاظت از حقوق زبانی تشکیل خواهد داد. در این زمینه، کانون بین‌المللی قلم (International Pen Club) در بارسلون، یک سازمان غیر دولتی که نویسندگان همه دنیا را گرد هم می‌آورد، خواستار حمایت لینگواپاکس برای تصویب بیانیه‌ای در مورد حقوق زبانی شد، زیرا هیچ توافق بین‌المللی، که به گستردگی قابل اجرا باشد، برای حفاظت از زبان‌ها در ساختار سازمان ملل وجود ندارد. در سال ۱۹۹۶، لینگواپاکس در اجلاس سیاستهای زبانی در بلبائو (اسپانیا) متعهد شد که تا سال ۲۰۰۱، گزارش زبان‌های دنیا را منتشر کند. این گزارش محصلان، سیاستمداران، دانشمندان و همه کسانی را که به مطالعه زبان می‌پردازند، در نظر دارد و به تشریح زبان‌های دنیا و چگونگی نوشتن آنها- البته اگر به راستی تاکنون نوشته شده باشند- می‌پردازد.

هدف این گزارش راهنمایی و هدایت آنهاست، تا روزی که بتوانند به قول سالوادور ایبریو شاعر اهل کاتالونی (فرانسه) بگویند: «ما زندگی کرده‌ایم تا کلمات را نجات بخشیم و نام هر چیز را زنده نگاه داریم.»

■ قایناق: اینترنت

تقويم و باشقا زامان واحيدلىرى:

تۆركلر چۇخ قديمىن «اۋن ايكى حثيوان تقويمى»- نى ايشلتميشلر. بۇ تقويم اۋن ايكى ايل اۋزرىنە قۇرولموش و هر ايله يىر حثيوان آدى وئرىلميشدیر. مىنلا اۋرخون كتابەلرىندىن كۆل تيگىن بنگو داشى بۇ تقويملە تارىخلندىرىلميشدیر. بۇ تقويم گۆك تۆركلردىن سوترا ايش باشينا گلن اۋىغورلار طرفىندىن دە ايشلدىلميشدیر. ديوان لغات التىرك- دە قئيد اۋلدوغونا گۆره دئمەلى مىلادى ۱۱- جى عصرده داحى بۇ تقويم ايشلدىلمىكده يىمىش. آما ديواندا بۇ تقويم حقىندە وئرىلن معلومات مۆبهم و يىتسىزىدیر. بۇ تقويم بارەدە عثمان تۇران طرفىندىن دگرلى يىر اينجهلەمە آپارىلميشدیر.

بۇ تقويمىن اساسى يىر افسانە يە دايانىير و ايللرىن آدلارى بئله سىرالانىير: ۱- سىچقان ايلي، ۲- اۋد (اۋكوز) ايلي، ۳- بارس (پارس: پلنگ) ايلي، ۴- تاويشقان (دۋوشان) ايلي، ۵- نك ايلي (تىمساح- نهنگ)، ۶- ييلان (بعضاً اۋدرها) ايلي، ۷- يۇند (آت) ايلي، ۸- كۆي (قۇيون) ايلي، ۹- يىچىن (مىمون) ايلي، ۱۰- تاكاقو (تۇيوق) ايلي، ۱۱- ايت ايلي، ۱۲- تۇنقوز (دۇغوز) ايلي،

قاشغارلى يە گۆره تۆركلردە هفتە و آي آدلارى يۇخدور هفتە مفهومو ايسلاملا كلميشدیر. دئمەلى مۇسلمان اولمايان تۆركلر آيلارى دۇرد مۇوسىم اۋزرىنە آدلاندىرير و هر اۋچ آيين يىر آدى واردىر. يىنى گۆن و يا

قاشغارلى محمودە گۆره ۱۱- جى

عصرده

تۆرك دۇنياسى (۶)

دۆكتور جواد هيئت

آلپ ارتوتقا (افراسیاب) اۆلدى مى.
اۆدلىك اوجون (فلک اینتیقامین) آلدی مى،
ایمىدى یۆزک بیر تیل—ورا

زامانین ان کیچیک واحیدی کیمی «کۆچ»
سۆزۆ ذیکر ائدیلیر. تۆز کجهده «کۆن»
گۆنشى ایفاده ائدن بیر کلمه اولوب. عثین
کلمه دن آیناراق گۆنشین دؤغوشوندان
باتماسینا قدر کچن زامانا یعنی گۆتدوزه ده
«کۆن» دئیردیلر. گنجه یه ده «تۆن»
دئییلیردی.

گۆنون حیصه لرینه کلینجه: سحره
(صوبحه) «تۆش اؤدی» (بۇ گۆن ده آنادولودا
بۇنا «قۇشلوق» و یا «قوشلوق واختی» دئیرلر).
یعنی گۆن چیخانندان سؤنرا گۆن اورتایا قدر
گچن واخت و «قۇشلوق نامازی» دا قیلینان
سحر نامازی دئمکدیر.

گۆن اورتایا «اؤیله» و قیپچاقلار «اؤزله» و
ایکیندی و آخشاما دا، بۇ گۆن دئییلن کیمی،
یعنی ایکنیدی و آخشام دئیردیلر. تۆز کلرده
آیین حرکتی زامان اؤلچوسو کیمی قبول
ائدیلیب، آیین اؤن دؤردونه «تۆلون آی»
دئییلمکده ایدی.

ایلین دؤرد مۆوسیمینه بۇگۆنکو کیمی:
یاز، یای، کۆز (گۆز) و قیش دئییلیر و شیدتلی
قیشا «قادیر قیش» قارقیش» دئییلیردی. کبچن
ایله «بیلدیر» بیلدیر» و گلن ایله «آرکۆن» و اؤ
بیری ایله «آرکۆن ایزی» دئیردیلر.

نؤوروزدان سؤنرا یازا- باهارا «اوقلاقای» سؤنرا
«اؤلوغ اوقلاقای» دئیرلر، چۆنکی بۇ ایکینجی
(یای) مۆوسیمده اوقلاق (کچی بالاسی) بؤیور.

بۇندان سؤنرایا «اؤلوغ آی» دئییلیر. بۇ
مۆوسیمده نعمت بؤللانیر، حیوانلار بؤیور، سؤت
چۇخالیر. قاشغارلی بۇندان سؤنرا کیندان آد
آپارمیر.

ابوریحان بیرونیه گۆره تۆز کلرده آی
آدلاری واردیر و عثمان تۇران، البیرونیه و
دیگر قایناقلارا دایاناران آی آدلارینی بئله
سیرالامیشدیر:

آرام آی، ایکیندی (ایکینجی)، اؤچونج
آی، تۆرتونج آی، بشینج آی. آلتینج آی، ییتینج
آی، سکیزینج آی، توقوسینج آی، اؤتینج آی، بیر
بیگیرمینج آی، چاک پوت.

ایلین ایلیک گۆنو و یا یثنی گۆن- نؤوروز
عۆمومیتله ۲۱-۲۲ مارس آیینا دؤشۆر.

اؤغوزلار واختا «چئر» دئیرمیشلر: بۇ
چئرلیکته کل= بۇ واختدا گل. عثین زاماندا
«تۆزک» سۆزۆ ده واختی بیلدیریر. بیر ده «اؤد»
سۆزۆ واردیرکی، زامانی بیلدیریر. «تۆزک» سۆزۆ
داها چۇخ اؤلغون معناسیندا و اؤد سۆزۆ ایله
بیرلیکده ایشلنیرمیش: «تۆزک اؤزوم اؤدی»-
اؤزومون اؤلغونلوق واختی.

زمانه، فلکه «اؤدلیک» دئیردیلر.

آلپ ارتوتقا مرثیه سینده اؤدلیک سۆزۆ
زمانه، فلک معناسیندا ایشلنمیشدیر:

اؤكوزلر واسیطه سیه ایشلنن داشقا «كانقلى»
 يۆك داشیماق اۆچون ایشلنیردی.
 اؤغوزلار و قیپچاقلار گمییه «كمی» و
 دیگر تۆرکلر «کیمی» دئیردیلر. قیپچاقلار ایکی
 یئلکنی اولان گمیلرینه «اؤجان» دئیردیلر. گمی و
 سایر دنیز واسیطه لری نین یاناشدیغی ایسکله یه
 «تامقا» دئیردیلر.

گؤل و دنیزین قیراغیندا ایشلنن قاییغا
 «کاییق» و اوتون کیچیکینه «اؤلوق» دئیردیلر.

خبرلشمه مسئله سی:

تۆرکلر اوزاق یولچولوغا (سفره)
 «اشکین» و چوخ سۆرعتلی گئدن پۇستچولارا دا
 «اشکینجی» دئیردیلر. کیتاب و مکتوبا «بییتیک»
 و مکتوب گۆندرمگه «بییتیک اؤنگورمک» و
 قارشیلیقلى مکتوبلاشماغا «بییتیک اؤتروشمک»
 دئیردیلر.

تۆرکلر کروانا «آرکیش و یا آرقیش»
 دئیردیلر. قاشغارلی کروانین خبر گتیرمک
 وظیفه سینى گۆسترمک اۆچون بۇ میثالی وئیریر:
 «ییراق یئر ساوین آرقیش کلدۆرور»، اوزاق یئر
 خبرین کروان گتیرر. کروان خبرچی معناسیندا
 دا ایشلنیردی: «آنینگ آرقیشی کلدی»، اوتون
 خبرچیسى گلدی.

خبر گتیرنه «یۆگورگن» ده دئیردیلر.

بیر ده دۆشمین گلگینی خبر وئرمک
 اۆچون تورکلر یۆکسک یئرلره (تبه لره) «قارغو»

تۆرکلر گنجهنی بیر یترده کتچیرمگه
 «تۆنه مک»، قیشی بیر یترده کتچیرمگه
 «قیشلاماق» و باهاری بیر یترده کتچیرمگه
 «کۆزه مک»، یایی بیر یترده کتچیرمگه «یایلاماق»
 «دئیردیلر. یازین گیرمگینه «کۆزرمه سی» و
 یایین گیرمگینه «یایقما سی» دئیردیلر.

پۇست و راییطه (اؤلاشیم) ایشلری:

تۆرکلر اؤن بیرینجی عصرده داحی
 پۇست و ایرتیباطاتا و بونو تآمین ائدن یوللارا
 چوخ اؤنم وئیریدیلر. چوخ ایشلک یولا «ارتیک»
 دئیر و بۇ یوللار اۆزرنده گئدیش ایستیقامتینی
 گۆسترمک اۆچون «اؤلا» نیشان و یا ایشارت
 داشلاری و بونو بنزهین شیلر قۇیوردولار.

یوللار اۆزرنده لازم اولان یئرلرده کۆریو
 «کۆپرؤغ» تیکیردیلر. دیواندا اؤلا و یا نیشان
 داشلاری باره ده آتارلار سۆزو نقل
 ائدیلمیشدیر: اؤلا بولسا یول آزماس، بیلیگ
 بولسا سۆز یازماس (نیشان اولسا، یول آزماز،
 بیلیگ اولسا، سوز هاوادا قالماز، باشی بۇش
 قالماز).

یوللار اۆزرنده کروانلارین دۆشوب-
 قالمالاری اۆچون کروان سارایلار تیکیب، بۇنلارا
 «تۆش» و یا دوشرگه (دۆش) و بونستجو آتینا
 «اؤلاغ» و «چؤققا» دئییلیردی.

یوللاردا نقلیه واسیطه لری نین ان
 اؤنملیسى دۆه ایدی. یۆك داشیماق اۆچون آت،
 قاطر و ائششکدن فایدالانیردیلر. بیر ده

دھنەيە) «يۆگۈن» ويا «كۆفچ» دئىردىلەر، دھنەين ال ايله تۇتولان قايشينا «تيزگىن» و «چىتگن» (دېزگىن = تۆركىيە تۆركجەسى) دئىردىلەر (جىلوو).

قمچى ويا قامچى: قمچىيە «قامچى» ويا «بركە» دئىيلير. آتىن بۇينونا تاخيلان دئيرلى داش و بۇ كىمى شئيلره «مۇنچوق» دئىردىلەر. بىر آتىن اۆستونە قۇيولان خۇرجون، تۇرپايا «مانچوق» دئىردىلەر.

سىلاخلار:

قاشغارلى نىن وئردىكى معلوماتا گۆره تۆركلرين اساس سىلاخلارى: اوخ وياي، قىلىچ، سۆنگو (نيزه)، خنجىر و مۇدافىعە واسىطەلرى قالخان، زىرە و دمىر بۇرك (تولقا) اولموشدور. سىلاح سۆزونه قارشى «تولوم» و سىلاخلانماغا «تولوملانماق» و سىلاخلى كىمسەيە «تولوملوغ ار» دئىردىلەر.

اوخ: بۇ دۇورده اوخ تىوركلرين مىللى سىلاخلى سايىلىردى. اوخو تارىخده تۆركلر و مۇغوللار قدر باجارىقلا ايشلدىن مىلت يۇخدور (ر-گنج).

اوخو ياخشى آتان كىمسەيە و اوخ قايرانلار «اوقچو» دئىردىلەر.

تۆركلر اوخ دۆزلىتمك اۆچون كسىب حاضىرلادىغى آغاجلار «كۆقوش» و اوخون اۆچونداكى دميره اوغوزلار «تمۆرگن» و ديگر تۆركلر «باشاق» دئىردىلەر. تمۆرگن ويا باشاق

ويا «قارغوى» دئىيلن ميناىرە شكىلىنده تىكىنتىلر تىكىب، اۆستونده اۆد ياندىراردىلار.

آت تاقىملارى (اشيالارى، دستگاهلارى) و سىلاخلار:

آت تاقىمىلارىندان مقصد يەر، گم ويا دهنه، قامچى و آتىن بۇينونا تاخيلان بعضى سۆس (زىنت) اشياسىدىر.

۱۱- جى عصرده تۆركلر يەرە «آذر» (بۇ گۆن تۆركىيەده اكر دئىيلير) دئىردىلەر. يهرين آلتىنداكى كچەيە «ترلىك» و «آزرىم» و بىر ده «اچلىك» دئىردىلەر. چىگىل تۆركلىرى بۇ كچەيە «يايى» دئىردىلەر.

يەر تاختاسى نىن اۆنونه و آرخاسىنداكى قاشلار (قبارتى) «يالىغ»، قاباقداكى قاشا «اۆنگدۆنكى يالىغ» و آرخاداكىنا «كىدىنكى يالىغ» دئىردىلەر.

يەر تاختاسى نىن اۆستونە قۇيولان ياسدىغا اۇغوزلار «كۆچچوك» و چىگىلر «يايى» دئىردىلەر. يەر اۇرتوسونه «چىكتن» و «اۇرتوك» دئىردىلەر.

يهرى آتا باغلاماق و اۇنه سۆروشە سینه مانع اولماق اۆچون آتىن قۇيروغو آلتىندان كىچرىلىب يهرە باغلانان قايشا «قۇزورغون» دئىردىلەر.

اۆزنگى نىن باغلاندىغى قايشا «قىسماق» دئىيليردى. يهرين قاشلارىنداكى زىنت اۆچون تاخيلان قىزىل و گۆموش ايشلەملەرە «اۆستم» و اوغوزلار «ساخت» دئىردىلەر. تۆركلر گمە

بعضا زەرلى اۋلوردو، بۇ زەرە بۇلاشمىش باشاقلارا «قاتۇتلوق اۋق» دئىردىلر.

اۋخون آرخاسىنا ياپىشىدىرىلان و ھدەفە گىتمەسىندە اساس مۆتىر اۋلان تۆكلرە «پۆك» دئىردىلر (يىلك-تۆركىيە تۆركجەسى). اۋخلار قايرىلاندا ياغلانير و بۇ ياغلاماغا «قۇوشاماق» دئىردىلر. يىنى اۋخ اتماغا باشلاياندا تەمۆرگىسىز اۋخلا تىلىر و اۋخون اۋجونغا گىردە بىر تاختا پارچاسى تاختىلىردى و بىلە اۋخلارا «كالوا»-قالوا و «اۋلون» دئىلىردى. اۋخلا نىشان آلاماغا «كزەلك» و يا «كزەلك» و اۋخون داشا و يا قاتى بىر شىئە دىيىپ كۆرلنمگىنە «تېغىلماق» و ھارادان آتلىدىغى معلوم اولمايان اۋخا «آزوق اۋق»، آرمىش اۋخ دئىلىردى.

ياى (يا)، آبرى بىر آغاج ابلە اۋخو آتان سىنىردن عىبارت اۋلان يايىن سىنىرىنە «سىنگىر» دئىلىردى. فاروق سۆمرە گۆرە اۋغوز يايلىرى نىن سىنىرلىرى سىغىر (اۋكوز) سىنىرىندىن قايرىلىرىمىش، آنجاق قەھرىمانلار نىن بعضىلىرى نىن قۇرد سىنىرىندىن قايرىلىمىش يايلىرى وارمىش. ياي قۇوسونون اۋرتا يىرىنە «باغىر» و يا «باغىرى» دئىلىر و يايلىرىن باغىر حىصەسىنە سىرىم (درىدن كسىلىمىش اىپ كىمى) سارىلاراق مۇحكىملىشىدىرىلدى. يايلا سارىلان بۇ سىرىما «تۆز» دئىلىردى. ددە قۇرقود داستانلار نىدا آغجا تۆزلىق قاتى يايلىرى جۆملەسىندە كى «تۆز»- دان مقصد يايلا سارىلان بۇ سىرىملار دىر.

يايىن بند (كىرىش)- يىندن چۆزولمەسىنە «ياياماق» و يا «ياياماق» دئىلىر و يايلىرى داھا چۇخ قايىن آغاجى (مىشە آغاجى)- ندىن دۆزلىدىلدى.

اۋخلوقلار و ياي غىلىقى (قىنى): ساواشچىلار (اۋغوز و قىپچاق ائىللىرىندىن باشقا) اۋخلار نى قۇيدوقلارنى قابا «كىش» دئىردىلر. اۋغوزلار بۇنا «ساداق» دئىر و ياي قايىن دا «قۇرمان» و دىگر تۆركلر «ياسىق» دئىردىلر. اۋخ و يايىن قۇيولدىغى قابا دا «كىش قۇورتلوغ» دئىردىلر.

قىلىچ: ۱۱- جى عصر دە داحى قىلىچا قىلىچ دئىلىردى. چىلگىن (بولادىن) دۇيولەرك قىلىچ ھالىنە گىرىلمگىنە «قىلىچ توقىماق» دئىردىلر. قىلىچىن دىستەسىنە (بىچاق، بالتا، قازما (كۆلۈنگ) و سايرەدە اۋلدوغو كىمى) «قىلىچ ساپى» و قىلىچا ساپ دۆزلىمگە دە «قىلىچ ساپلاماق» و قىلىچىن اۋزىرىندە كى اۋيوغا (شىارا) «قۇل و يا قىلىچ قۇلى» دئىلىردى و بۇ اۋيوق چۇخ زامان قىزىل ابلە ايشلىرىدى. قىلىچ ھر زامان پارلاق و تىمىز ساخلانير، فقط بعضا پاسلانارسا اۋنا «تۇتوقماق» دئىلىردى. پاسلانمىش قىلىچى بعضى مادەلر سۆرەرك تىمىز و پارلاداردىلار و بۇنا «قىلىچ قۇندىماق» دئىردىلر. قىلىچلار و بىچاقلار قىنلار اىچىندە ساخلانيردى. قىلىچىن قىندان چىخارتماغىنا «سۇچلۇنماق» و قىنىندىن چىخامىش قىلىنجا «يالنىگ قىلىچ» دئىردىلر.

سۆزلوک

آرامای: بیرینجی آی، فروردین
 آرقیش: کروان - خبر
 آزیريم: یهرین آلتینداکی کتچه
 آرکون: گلن ایل
 آرکون ایزی: اؤ بیرسی ایل.
 آلتینج آی: شهر یور
 اوئینج آی: دئی آیی
 اؤچونج آی: خور داد آیی
 اوقلای: باهار - یاز
 اوغلاق: کتچه بالاسی (اوغلاق)
 اولوق اوقلای: یای
 اؤد - چتر: زامان، واخت
 اؤدلک: زمانه، فلک
 اؤگله - اؤیله: گۆن اورتا چاغی
 اود ایلی: اؤکۆز ایلی
 ارتیک: ایشلک یؤل
 ائشکین: اؤزاق یولچولوق
 ائشکینجی: سؤرعتله گئدن آتلی پؤستچو، چاپار
 آزر: یهر
 اولوق: کیچیک قاییق
 اولاغ: پؤستچو آتی، چاپار آتی
 اوللا: یولداکی مسافت نیشانلری، نیشان داشلاری
 ایشوک: دمیر بۆرک، تۇلقا
 بارس: پلنگ، پارس
 بشینج آی: مۆزداد آیی

خنجر: خنجره اوغوزلار «بۆکته» و دؤغو
 تۆرکلری «بۆگده» دئیردیلر. بیچاغا «بیچک»
 (بیچمکدن) دئییلردی و ار - کیشی نین
 قیلیجلانماسی و بیچکلنمەسی ده قیلیج صاحیبی
 و یا بیچاق صاحیبی اولماسی دئمکدی.

سۆنگو - تئیزه: سۆنگونون اؤجوندایکی
 دمیره ده باشاق دئیردیلر. ساواشدا ایکی آدمین
 قارشیلیقلى سۆنگولشمه سینه «سۆنگولشمک»
 دئیردیلر.

تۇلقا یا دمیر بۆرک. باشلیغا «ایشوق» و یا
 ییشیق دئییلردی و باشی اینجیتمه سین دئییه
 آلتیندان تۆکدن دۆزلمیش عرقچین - تاککه
 گئییلردی و بۇنا «کدۆک» دئیردیلر.

زیره: تۆرکلر زیره «یاریق» دئیر و ایکی
 چشید یاریق ایشلردیلر. کۆینک کیمی گئییلن
 زیره «سای یاریق» دئییلردی. ارین
 (عسگرین) یاریقلانماسی زیره گئییمه سی و
 «یاریقلىق ار» ده زیره صاحیبی - عسگر معناسینا
 گلیردی، باشیندا دمیر بۆرک و کۆکسۆتده
 زیره اولمایان اره «باشماق ار» دئییلردی.

قالخان: قالخانا دا بۇ عصرده «قالقان»
 دئییلیر و قالخانلا ساوونماغا (مؤدافیه یه) «قالقان
 یاپنماق» دئییلردی.

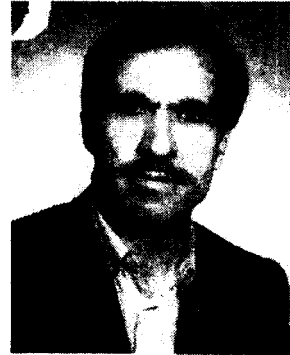
قایناق: قاشغارلی محموده گۆره ۱۱ - جی
 عصرده تۆرک دۆنیاسی، پروفیسور دۆکتور رشاد
 گنج، آنکارا ۱۹۹۷.

سوپلونماق: قیندان چیخارتماق	بۆكده، بۆكته: خنجر
قانقلی: داشقا	بیریگیرمینج آی: بهمن آی
قاتوقلوق اوق: زهرلی اؤخ	بیتیک: مکتوب، نامه، کیتاب
قوزمان - کوزمان، یاسیق: یای قابی	بیتیک اؤنگورمک: مکتوب گؤندرمک
قوتدیماق: پارلاماق	بیتیک اؤتروشمک: مکتوبلاشماق
قیلیچمانماق: قیلیچ باغلاماق	بیلدیر: بیلدیر
قیش: قیش	بیچین: میمون
کارقو، کارقوی: اؤد یاندىریلان میناره	تامقا: ایسکله
کوله مک: نیشان آتماق	تاکاقو: تۇروق، تۇیوق
کیش: اؤخلوق	توقوسینج آی: آذر آی
کوی ایلی، قوی ایلی: قویون ایلی	توقوز: دوغوز
کۆز: پاییز	تولون آی: اون دورد گنجه لیک آی
کۆن: گۆندوز، گۆنش	تۆن: گنجه
کۆچ: ساعات	تۆنه مک: گنجه له مک
کۆپروگ: کۆریو	تۇرتونچ آی: تیر آی
مانچوق: خورجون، تۇرپا	تولوم: سیلاح
نک ایلی (ننگ ایلی): نهنک ایلی	توز: سیریم، کمانین دری پارچاسی.
یالیغ: بهرین قاشلاری	توتوقماقتا: پاسلانمیش
یاهی: بهرین اوستونه قویولان یاستیق	تمورگن، باشاق: اؤخ اوجو دمیری
یاریق: زیره	تیزگین، چتگن: آتین جیلووو
یا: یای، کمان	تین: جیلووو، یولار
یاز: باهار	چاکشاپوت: ایسفنند آی
یاریقلی از: سیلاحلانمیش عسگر	چوققا: پؤستجو آتی، چاپار آتی
یوتد ایلی: آت ایلی	سینگیر: کیریش، سینیر
یوگون، کوفج: آغیزلیق، دهنه	سیریم: دری پارچاسی (یای - کمان اؤچون)
یۆگ: اؤخون تۆکلری	سۆنگو: نئیزه

«بۇزلو جەننم» ۱۹۹۹- جى ایلدە «باكى»-
 دا چاپ اولونان بىر شعر مجموعهسى نىن
 آدیدىر. ۹۶ صحيفه ده لاتىن قرافىكاسى ایلە
 بۇراخیلان بۇ كىتاب ۱۸۹۸- جى ایلدە باكى
 شەرىندە دۇنيایا گلن «امین- عابید»- ین
 میلى شۆعورلا دۇلو، وطن پرورلىك دۇیغولارى
 داشیيان شعرلرینی ایچینه آلمیشدیر.

اثرى اوزون مۇددتده و چۇخلو زحمتلره
 قاتلاشماقلا تۇركيه ده و آذربايجاندا
 بۇراخیلمیش قزتلر، درگیلر، كیتابلار،
 ال یازمالار و ساییره دن تۇپلایان و ترتیب ائدن
 سایین ادبیات شۆناس و ژورنالیست «علی-
 شامیل»- دیر. علی شامیل اثره یازدیغى علمى
 اۇن سۇزده شاعیر امین عابید «گول تکین» و
 اۇنون اثرلری نین نتیجه و هارالاردان
 تۇپلاندىغى باره ده وئردیگی دیقّتی معلوماتلا
 یاناشى، شاعیرین یاشانتیسی و شعرلرینه
 كۇلگه سالان فیکیر و دۇیغولاردان سۇز
 آچمیش، یثرى گلدىكده، شعرلریندن اۇرنكلر
 گۇسترمیشدیر. اثرین اۇن سۇزونه اساساً امین
 عابید باكى خانلاری نین بیرى نین اۇغلو
 اولموشدور. اۇ، باکیدا دۇنيایا گۇز آچیب، بىر
 قدر تحصیل آلیب، ایگىرمى یاشى اولاندا یعنی
 ۱۹۱۸- جى ایلدە علمینى درینلتمک اۇچون
 ایستانبول گمديب، اۇ شەردە سککیز ایل
 تحصیل آلیب، صینیفداشى اولموش «نافیعه»

بۇزلو جەننم^۱

حسین م. گۇنتیلى

^۱- بۇ اثر همین سطیرلرین یازاری طرفیندن اۇز
 ایفامیزا کۆچوروله رک نشره حاضرلانمیشدیر.

طرفىندىن بۇراخىلان «يىنى قاقازيا»
مجموعەسىندە چىخىشىدۇر.

شاعىرىن كىملىكى بارەدە ھىمىن بۇيوك و
اۋنودولماز عاليم و سىياسى شىخسىت محمد
امىن رسولزادە «چاغداش آذربايجان ادبىياتى»
باشلىقلى اثرىندە يازىر:

مىلتىن پارلاق گلە جگىنە بۇيوك اۋمىدلر
باغلاياراق حۆزىتە سۇسامىش، مۇبارىزە
ھىجانى نىن گرگىنلىگىنى داشىيان و بۇ
ايگىتلرلىن اصىل قهرمانلىغى ايله بىزى حقىقى
معنادا تانىش ائىدن شعر، بولشويك
سِنزۇراسىندان (senzura) آزاد اولاراق
مۇھاجىر تە، نشر ائىدىلن آذربايجان ادبىياتىدۇر.
بۇ ادبىياتلا،

اىستىقلال، اۋ ياشايان مىلتىن قلىپىندە جان،
اىستىقلال، اۋ سعادت، حيات، ظفر، شرف، شان،
اىستىقلال، اۋ سۇنمەين، مۇتەد بىر مەسقلە
كۆنوللردە تۇتۇشور! گۆزلردە سۇنسە بىلە!

- دىتىن گۆل تكىن آدىنى داشىيان آلۇولو
شاعىرىن يازىلارلى خۇصوصى يتر تۇتور. گۆل
تكىننىن شعرىندە بىز حقىقى مىلى اىنقىلاب
مۇبارىزەسى نىن مىصراعلارنى گۇروروك.

قىرخ اىللىك حىياتى نىن بىر حىصەسىنى
تۆركىدە، ايراندا، وپىندە، بۇداپىستدە اولاراق

خانيم ايله ائولنىب، ۱۹۲۶- جى ايلدە باكىيا
قايتىمىشىدۇر.

على شامىلىن يازدىغى مۇقدىمەدن بللى
اولور كى، تانىمىش سىياسى خادىم و واختىيلا
«مۇساوات پارتىياسى»- نىن كاتىبى اولموش
«مىرزە بالا» ۱۹۴۸- جى ايلدە اىستانبولدا
ياشادىقدا امىن عابىدىن شعرلىرىندىن بىر
مجموعە حاضىرلامىش و اۋ مجموعەدە اولان
شعرلىرىن بىرى نىن باشلىغىنى بۆتون اثرە
باشلىق گۆتورەر ك اثرى يايىمىشىدۇر.

سايىن على شامىل دە شاعىرىن قالان
شعرلىرىنى تۇپلادىقدان سۇنۇرا، بۇزلو جەتتم
مجموعەسىنى دە اۋنا علاوه ائىدىكدە، اىلك
مۇلغىنن آمكى ائتمەسىن دئىه، بۇ مجموعەيە
دە بۇزلو جەتتم باشلىغىنى قۇيموشدور.

سىياسى- علمى خادىم مىرزە بالا، نشر
ائىدىكى بۇزلو جەتتم مجموعەسىنە يازدىغى
مۇقدىمەدە امىن عابىد بارەدە بىلە بىر فىكىر
سۆيلىمىشىدۇر:

«آذربايجان تۆركونون مىلتىت، حورىت و
اىستىقلال اوغروندا قىزىل امپىريالىزمە قارشى
قانلى ساواشىنى شعر وادىسىندە تمثىل ائىدن
مۇجاهىدلردن مۇھاجىر تە يىتىشلىرىن باشىندا
«گۆل تكىن» (امىن عابىد) گىدىر».

شعرلىرىندە بعضاً «گۆل تكىن» تىخلۇوص
ائىدن امىن عابىدىن «حۆزىت و اىستىقلال
حىياتىنا» شعرلىرى ۱۹۲۳- دن ۱۹۲۸- جى
ايله قدر اىستانبولدا «محمد امىن رسولزادە»

اۋتدیلیمیش شعرلری، ۳- جو حیصه ده ایسه، ال یازمالاردا تاپدیغی شعرلری یئرلشدیرمیشدیر. او، اؤز دئدیگینه اساساً اله کتچیردیگی شعرلرین ایچینده هر بیر شعرین گۆل تکینه عائید اولدوغونا آرخایین اولمادیقدا اؤ شعرى کیتابا داخیل ائتمه میشدیر.

بوزلو جهنم کیتابینی وراقلادیقجا، شعرلرده دویولان دویغولار، فیکیر و دوشونجه لره دوشوندوکجه، آذربایجانین باشقا بیر شاعیری آلماس ایلدیریمی آتیریق. آلماس ایلدیریمین طالعیله امین عابیدین طالعی و حیاتی آراسیندا دویولان بیر سیرا اؤز تاقلیقلار و بنزه مه لرین اولدوغو کیمی، اؤنلارین فیکیرلرینده و یارادیجیلیقلاریندا دا بیر سیرا یاخینلیقلار حیسّ اولور. امین عابید ده آلماس ایلدیریم کیمی اؤز کؤکو اؤستونده بیتن، عؤمور بویو وطن عشقیله، وطن قایغیسیلا یاشایان و وطنی نین ایستیقلال، آزادلیق، آبادلیق آرزولارینی اؤز گینده داشییان و تام وارلیغیلا گله جگه اینانان بیر شاعیردیر. امین عابید ده وطنینی آياقلايان و وارلیغینی دانانلارلا آچیق- آیدین دانیشیر و اؤنلاری هده له ییر:

عزیم بیر قیلجیدیر، خنجر ایسته م،
 یوردوما یابانجی بیر ار ایسته م،
 سنین کیمی اصلا رهبر ایسته م،
 بانا یول گؤسترن قرآنیمدان قورخ!

باکیبا دؤندوکدن سوۋنرا ۲۹-۱۹۲۷- جو ایللرده باکیبا عالی مکتب مؤعلیمی کیمی ایشله میشدیر. اؤ، یازدیغی علمی مقاله لرینی ۱۹۳۶-۱۹۲۶- جی ایللرده آذربایجان مطبوعاتیندا چاپ ائتدیریردی.

محمد- هادی، حسین جاوید، علی عباس مذنب، توفیق فیکرت، عبدالحق حامید، نامیق کمال، محمد عاکیف، محمد امین یوزداقؤل و ضیاء گؤگال کیمی شاعیرلردن تأثیرلنن شاعیر گؤل تکینین شعرلری آذربایجاندا مکتب، دیریلیک، اؤراق- نفیسه، کومونیست، گنج پداقوق، شرق قادینی، کلنیت، لئلیک، مزه لی، ملانصرالدین، سووغات، آذربایجان و تۆرکیه ده اینجی، ایسیوس، شباب، یارین ایستانبول، خدمت- عمومیه و ... درج اولوردو. اؤ همین نشریه لرده چاپ ائتدیردیگی شعرلری نین آلتیندا، عابید، عابید مطلب زاده، عابید مطلب اوغلو، عابید آلب مطلب اوغلو ایمضاسینی دا آتیردی.

امین عابید «گؤل تکین» ۱۹۳۸- جی ایلده یاخالانیب گؤلله نتمیشدیر؛ آنجاق اؤتون اولدورولمه سی ایللر بویو حتا یاخین قوهوملارینا دا بیلدیریلمه میشدی.

بوزلو جهنم کیتابینی تۇپلایان علی شامیل بو اثری اؤچ حیصه ده حاضیرلامیشدیر. ۱- جی حیصه میرزه بالانین ایستانبولدا نشر ائتدیردیگی شعرلری، ۲- جی حیصه ده تورکیه و آذربایجان مطبوعاتیندا نشر

ھىيئىتىلى عصرلر آشان تۆركوم بن،
ياتاقدا اۋلنە شاشان تۆركوم بن،
دۆنيايا سيغمايىب داشان تۆركوم بن،
گىتىدىكجە بۇيويىن تۇرانىمدان قۇرخ.

اۋ اۋز شعرىندە اىستىدادچى رزىملىرى،
خوصوصىلە دە اۋزامانكى رۇس و
رۇسچولوغون اىبرنج اۋزونو اچىب گۇستىرىر؛
اۋنون ترقى آدىنا گىرىچىلىك سياستلىرىندىن
سۇز آچاراق سۇيلەيىر:

قاج^۱ تارىخە «آرتىق گىتمە، دۇرا»- دىدى،
قاج تۇيا، «قاج، يۇردو داغيت، وۇرا»- دىدى.
داشلارنىن آلتىندىن يالواران سىسە،
سۆنگونو گۇستىردى، «حق بۇدۇر»- دىدى.

شاعىر گۆل تكىن يادا- يابانچى يا اينانان و
اۋز ائلىنى، وطنىنى يادلارا ساتانلارى تنقىد
آتشىنە تۇتور؛ اۋنلارى اۋزلىرىنە تانىتماق
ايستەيىر:

دۆشون ھىر آددىمدا گىتىدىگىن يۇلو،
زاواللى بابامىن اى «نان كۇر» اۋغلو!
اۋىلە يىر يابانچى يىردە قالدىن كى،
گۇزلىردە سن او قدر آلچالدىن كى،

سەنە قارداش دىمك اىستىرسە دىلەيم،
منە تۇھمت ائدر مېلتىيم، ائلىيم.

وار گۇجو ايلە اۋزونو تحمىل و تىلغى ائدن،
اۋزونو بۇتون خىللىرىن قۇرتارىچىسى
تائىتىدىران بۇلشويكلىرى گۇستىرىلدىكلىرى كىمى
يۇخ، اولدوقلارى كىمى گۇستىرىر:

بۇرودو بىر قۇرخونج يىل كىمى يىزى،
بۇ داغلاردا اولدو دۇمان بۇلشويك،
قانلارا بۇياندى خىزر دىنىزى،
وترمەدى كىمسە يە امان بۇلشويك.

رنگىنى تۇكدوگو قاندىن آلدى او،
دۆنيايا بىر يىنى وحشت سالدى او،
قاققاز اۋنون دىيىل، يىزدن آلدى او،
اولدو بۇ گۆن بىزە دۇشمان بۇلشويك.

بىر اۋمانسىت كىمى تام وارلىغىيلا
اينسانلىغا دۆشون، دۆنيانىن ان اۋزاق و اۋجقار
يىرلىرىندە دە اينسانلارنى باشىنا گىتىرىلن
دردلىرى، بلالارى اينجە رۇحو و يۇخا قلبى ايلە
دۇيان شاعىر «بۇزلو جەنم» باشلىقلى شعرىندە
«سىبىر» بۇزلوقلارنى خىطابا، اۋرايا سۆرگون
ائدىلمىش سۇچسوز اينسانلارى تاپشىر اراق
دئىيىر:

بىر گۈن گلر يۇردوموزا باسان قارا دۇمانلار،
قالماز ھىج بىر نىشانەسى اۇ واخت شانلى ائلىمىزدە،
ھې عدالت گۈنشىلە ايشىقلانېب ايشىق آيدىن،
گۈزل، خۇش گۈنلرە چىخار، اۇلار ھر ايش الېمىزدە.

اجدادىمىز شانلى اۆلموش، دۇنيالارى تىترتمىشلر،
چالېشماقدان اۋسانمامىش، اۋبوماغى سئومەمىشلر،
ھر دىقە، ھر ئانىە چارېشىمىش، غىرت ائتمىشلر،
عېش و عېشرت شرقىسىنى اۋخوماغى سئومەمىشلر.

بىز، بۇزلو جھنم كىتابى نىن
يايىنلانماسىنى مىلى - حماسى شعرىمىزە
بىر گۈجلو قۇل دا علاوہ اۋلماق كىمى
قىمتلندىرىر، اۋنو بۇيوك ائلىمىزە
تېرىك ائدىر، شاعىر گۈل تكىنىن
رۇحونا شادلىق، آدىنا ساغلىق و بۇ اثرى
گۈن ايشىغىنا چىخاران حۇرمىلى و
چالېشقان ادبىيات خادىمى على شامىل
حضرىلرېنە داھا آرتىق باشارىلار و
نايىلىتلر دىلە بىرىك.

اۋنلارى يۇلامىش بدبخت بىر دىار،
قېلىرىندە كىدر، گۈزلرىندە نم،
اۋنلارى اىنجىتمە، يئىمىدىر اۋنلار،
اى سۇيوقلا ياخان بۇزلو جھنم!
سۇبلە تاپىندىغىن مېبودون قىشا:
قۇجاغىندا چېلپاق اۋبويانلار وار،
آجىسىن محو اۋلان بو ياشايشا،
دىنسىن قاسىرغالار، ھې فىرتىنالار.

دىنە، حقە و قىام ایلە آيدىن گلەجگى
الدە ائتمگە اىنانان شاعىر، دئمك يۇخودا دا
وطنى نىن، ائلى نىن و دۇغرو منلىگى نىن
فىكىرىندە دىر:

يۇخلامىشىدىم دۇن گىجە، گۇردوم دئىرلر كىم بانا:
تۇتماق اىستىرسن جھاندا سن دە گر عالى مقام،
قالخ آياغە، ائت قىام! حق دۇشمىنى بى دىندن،
اىنتىقام آل، اىنتىقام آل، اىنتىقام آل، اىنتىقام!

امىن عابىد گلەجگە اۋمىدلە باخىر،
اۋلكەسى نىن اۋستونو بۇروىن قارا، قۇرخونج
دۇمانلارېن محو اۋلاجاغىنا، عدالت گۈنشى نىن
ايشىق ساچاچاغىنا و خلقى نىن اىستىقلالېنا
اىنانىر:

تۆرك ديللرينده ايسمين حال مقوله سینه بير باخيش

- ابراهيم رفر

گيريش:

تۆرك ديلينده نحوی علاقه يه گيرمک اۆچون ايسم موعین شكيلچيلر قبول ائتمه ليدير. بۇرادان ايسمين حال مقوله سی اورتايا چيخير. ايسمين مۇختليف حاللارینی مۇرفولوژیک علامتلا اساسیندا سیرالاما ق بېر ديلچيلیک عنعنه سيدير. بۇنونلا بئله مسأله يه صوری علامتلا باخيمیندان ياناشماق بعضی يانليش نتيجه لرین اورتايا چيخماسينا سبب اولموشدور، اؤ جۇمله دن:

۱ - ايسمی بيرلشمه لره حال شكيلچيلری نين ايشلنمه سی سبب اولموشدور کی، ايسملرين آراسیندا ايداره علاقه سی نين مۇوجود اولماسی اينامی اورتايا چيخسين (فيضولی نين ديوانی، گۇزومون ايشیغی ...)

حال بۇکی ايداره علاقه سی بېر ايسمين فعل طرفیندن ايداره اولماغينا مخصوصدور.

۲ - «ايسم ساده جه بېر حالدا چيخيش ائدر» فرضیه سینی مبنا گۇتورمک سبب اولموشدور کی، ايسمين منسوبيت مقوله سی حال مقوله سیندن کناردا و مۇستقيل بېر مقوله کیمی تحليل ائدېلسين.

۳ - قۇشمالارین طلبينه گۇره ايشلنن بعضی حال شكيلچيلری بۇ يانليش فرضیه نی گۇچلنديرميشدیر کی، بۇرادا دا ايداره علاقه سی مۇوجوددور.

بۇ و باشقا مۇلاحيظه لر ايسمين حال مقوله سینی يئنيدن گۇزدن کئچيرمگی بېر ضرورته چئورميشدیر. بۇ مقاله ده حال مبحثی ايله باغلی اولان بعضی چتینليکلر گۇز اؤنونه گتيريلميشدیر. اؤميدوار اولدوغوموزو بيلدیرمک ايسته بېریک کی، بۇ مسأله ايله ماراقلانان فيکیر صاحیبلری اؤز يازيلارینی وارلیق مجله سینه گۇندرمکله بۇ آراشدیرمانی زنگین بېر مبحثه چئورسينلر.

ايسمين حال مقوله سی

دۇنيا ديللرينده ايسمين حال کاتقورسی مۇختليف سویه ده فعاليت گۇسترمکده دير. ماجار ديلينده ايسمين ۲۲ حالیندان بحث ائدیلير. فارس ديلينده ايسمين دۇرد حالینی بۇ شکیلده تقدیم ائتميشلر: فاعیلی، مفعولی، ایضافه، ندا^۱، آنجاق بسۇ حاللاری فرق لندیرن مۇرفولوژیک علامتلا محدود سویه ده دیر

^۱ - دستور زبان فارسی (پنج استاد)، نشر جهان دانش، تهران ۱۳۷۳، ص ۳۵

(كسرة- اضافه و واسيطه سبب تامامليغين علامتى اولان «را»). جومله ده موّعين علامتلرله باغلى اولوب- اولمادىغينا باخما يارقاق، ايسمين بوتون ديللرده قراماتيک باخيمدان موّعين حاللارلا منسوب اولدوغو، بير آزدان گۆره جگيميز كيمي، وازكچيلمز بير حاديشه دير. بعضى ديلچيلرين فيكرينجه تۆرك ديلينده ايسمين بنش اساس حالى وار كى، هر بيرى وۇرغو قبول ائندن بير شكيلچى نين واسيطه سى ايله تمثيل اولور: ييه ليك، تاثير ليك، يئر ليك، يۇنلوك، چيخيشلىق... بۇ شكيلچيلرين چۇخو اينگيليزجه نين preposition لرى نين وظيفه سيني يئرینه يتيرير. ايسمين بۇ حاللارى قطعى رابيطه لرى تمثيل ائتمير و اولار نين ايفا ائتيديكى وظيفه لر چۇخ داها گئنيشدير^۱.

جومله ده يا سۆز بيرلشمه لر ينده، باشقا نطق حيصه لر ي نين طليينه گۆره ايسم موّعين شكيلچيلرى قبول ائتمك مجبوريت ينده اولور:

۱- فعلين طليينه گۆره: من كيتابى اوخودوم، من دنيزه باخديم.

۲- باشقا بير ايسمين طليينه گۆره: آنا دىلى، شعرين جاذيبه سى، تۇرپاقدان پاى

۳- قۇشمالارين طليينه گۆره: پۇلدان اۇترو، تېريزه دۇغرو، سنين كيمي.

قئيد ائتمك لازيمدير كى، ايسم صيفتين طليينه گۆره ده موّعين تصريفى حاللارى قبول ائده بيلر: من ياشاردان گيلثيلىيم، من ياشارلا كۆسولويم (ديقت: من ياشاردان كۆسوشم)، من ياشاردان آرخاينام (ديقت: من بۇ ايشى ياشارا آرخاينام)، بۇ سۆز ياشاردان گيزليندير، بۇ مسأله ييزه آيديندير.

اکثر قرامر درسليکلرينده بۇ شكيلچيلر آلتى قروپا بۇلونه رك ايسمين آلتى حالى آشاغيدا گۇرونو دوگو كيمي تقديم ائديلميشدير:

حال	فعل يا جومله علاقه سينده	باشقا ايسملرله علاقه ده
آدلىق	گون	دمير
تاثير ليك حال	من ساوالانى گۆردوم.	سنى زيارته گل ميشيک
يئر ليك حال	من ساوالاندا گئجه له ديم.	ساوالاندا گۆروش چۇخ سۆرمه دى.
يۇنلوك حال	من ساوالانا باخديم.	تېريزه حرکت ساعات ۶- دادير.
چيخيشلىق حال	من ساوالاندا قايتمدم.	تېريزدن دۇنوش ساعات ۶- دادير
ييه ليك حال	ساوالانين گۆرونوشو	ساوالانين ذيروه سى

¹ - Lars Johanson, *The Structure of Turkic*, The Turkic Languages, Routledge, London 1998

ایسمین حاللارینی بۇ شکیلده آدلاندیرماق اۇنلارین فیزیکی وضعیتیندن تأثیرلنن بیر آدلاندیرما سیستمیدیر. آنجاق بۇ آدلاندیرما مؤرفولوژی سویه‌سینده دؤغرو اولسا دا، سینتاکس سویه‌سینده بۇیوک چاشقینلیقلا یاناشیدیر. میثال اۆچون **من اۇجادران دانیشدیم** جۆمله‌سینده چیخیشلیق وضعیتینی مؤوجود دئییلدیر. **یاشارین کۆیگی** ترکیبینه یاشار بییه‌دیرسه، **آغاجین یارپاقلاری** ترکیبینه آغاج بییه دئییل، حتا **آغاجین بییه‌سی** ترکیبینی میثال چکمک اولار کی، بۇرادا آغاج مؤرفولوژیک علامتینه گۆره بییه‌دیر، آنجاق معنا اعتباری ایله اۇندا بییه‌لیک خۆصوصیتی یۆخدور و ذاتاً منسوبیت وضعیتینده‌دیر.

قوشمالارین طلبینه گۆره ایسمین تصریفی

سنین کیمی **اوغلان، تهرانا دؤغرو حرکت، قارداشیمدان اۆترو هدیه** و بۇ کیمی میثاللار گۆستریر کی، هر قوشما ایسمه مؤعین حال شکیلچیسینی نین آرتیریلماسینی ایجاب اندیر، آنجاق بۇنلارین هئج بیرینین فیزیکی حال مقوله‌سی ایله ایلگیسی یۆخدور. **قارداشیمدان اۆترو هدیه** میثالی گۆستریر کی، بۇرادا چیخیشلیق حال ساده‌جه ظاهیری علامتلر اساسیندادیر و عملی صورتده هر هانسی چیخیشلیق حادثه‌سی یۆخدور. او زامان، بۇنو ایسمین چیخیشلیق حالی آدلاندیرماق یانلیش اولمازمی؟ قوشمالار حاقیندا اۇنملی مسأله بیر ده اۇندان عیبارتدیر کی، قوشما تکلیکده ایشلنمز، هر یترده قوشما وار، کسکینلیکله ایسمین مؤعین بیر حالینی گۆرمک لازیمدیر، حال بۇکی حال شکیلچیلری قوشمالاردان مؤستقیل وضعیتده ده ایشلنه بیلیر. بئله‌لیکله دئمک اولار کی، هر قوشما و اۇنونلا باغلی اولان حال شکیلچیسینی بیرلیکده واحد بیر قراماتیک واسیطه کیمی گۆرونمهلی و مؤعین قراماتیک وظیفه ایله باغلانمالیدیر. داها دؤغروسو، حال شکیلچیلری مؤرفولوژیک واسیطه‌لردن عیبارتدیر، آنجاق قوشمالاری مؤرفولوژی ایله سینتاکسین آراسیندا بیر کئچید مرحله‌سی کیمی گۆرمک اولار و بۇ واسیطه‌لر یئنی وظیفه‌لری یئرینه یئتیریر. میثال اۆچون **قارداشیمدان اۆترو هدیه** ترکیبینه ایسمین پرؤدسیو (Prodesive) دئییه باشقا بیر حالینی گۆرمک لازیمدیر کی، اینگیلیزجه‌ده for سۆزونون وظیفه‌سی ایله مؤقاییسه اندیله بیلر. قوشمالارین ایشتیراکی ایله اورتایا چیخان بۇ مؤرفو- سینتاکتیک حاللار ایسمین ساده حاللاری ایله فرقلیدیر، بئله کی، **تهراندا دؤغرو حرکت (Directive)**، **آخشاما قدر ایشله‌مک (Terminative)** و بۇ کیمی میثاللاردا گۆرمک اولور کی، بیر قوشما و بیر شکیلچی بیرلیکده مۆرکب بیر قراماتیک وظیفه‌نی یئرینه یئتیرمکده‌دیر و ایسملرین قوشما طرفیندن ایداره اولونماسی یئرسیز بیر بختدیر. همین مۆرکب حاللار بعضی تۆرک آغیزلاریندا ایسمین عادی تصریفی حاللارینا چئوریله بیلیر. میثال اۆچون خاکاس شیوه‌سینده **چار (ساحیل) سۆزوندن چارزار (ساحیله دؤغرو) ایسمین ایستیقامت**

(Directive) حالینی تمثیل اتمکده دیر^۱. هابئله بو میثاللار گوستریر کی، ایسمین حاللارینی ظاهیری مؤرفولوژیک علامتلا اساسیندا سیرالامااق و اونو نحوی علاقه ایچینده گورمه مک نه قدر چاشدیریجی اولابیلر. اگر ایسمین حاللارینی باشقا نطق حیصه‌لری‌نین طلبینه گوره مؤعین شکیلچیلرین آرتیریلماسی آنلامیندا تانیساق، و اوسته‌لیک بو آرتیریلان شکیلچیلرین هانسی وظیفه‌یه قوللوق اتمگینی ده نظرده آلساق، ایسمین حاللاری‌نین منظره‌سینی بیر آزا داها منطیقلی شکیلده تقدیم اتمک اولار.

ایسمین مؤرفولوژیک حاللاری

حال مقوله‌سی ایسمین فعلله (و باشقا نطق حیصه‌لری ایله) علاقه‌سینی گوسترن مؤرفولوژیک بیر حادثه‌دیر. بیر ایسم مؤعین حال شکیلچیمی قبول اتمه‌دن باشقا نطق حیصه‌لری ایله سینتاکتیک علاقه‌یه گیره بیلمیر. حتا مؤرفولوژیک علامتی اولمایان ایسملری مؤعین حالا منسوب اتمک لازیمدیر. میثال اوچون **دنیز دالغانلادی** و **من دنیز گوردوم** و **دنیز، نه گوزلسن!** جومله‌لرینده کی دنیز سوزو مؤختلیف حاللارا منسوبدور. بیرنجیسینده **دنیز** سوزو جومله‌نین مؤبتداسی رولوندا چیخیش ائدیر، ایکینجی میثالدا ایسه **دنیز** سوزو غیر- مؤعین تأثیرلیک حالدا تظاهور ائدیر. اوچونجو میثالدا **دنیز** سوزو خیطابدیر و جومله‌نین فعلی ایله قراماتیک علاقه‌سی یوخدور (بعضی دیللرده خیطابلیق حالی‌نین اوژونه مخصوص مؤرفولوژیک یا سینتاکتیک علامتی وار: **خدایا، ساقیا، ای خدا، یا الله، O, Lord!**). اوسته‌لیک، بونلارین هر اوچو سوزلوکده یازیلان **دنیز** سوزویله ده فرقلیدیر، چونکی سوزلوکده یازیلان **دنیز** سوزونده نه مؤبتدالیق، نه تأثیرلیک، نه خیطابلیق نه باشقا حال قاوراملاری مؤوجوددور. سوزلوکده یازیلان ایسملر دیلین لکسیک خزینه‌سینه عاییددیر و بونلاری ایسمین آدلیق حالی (نومیناتیو حال) آدلاندیرماق لازیمدیر. بو باخیمدان ایسمین حاللارینی و اونلارین هر بیرینی مؤرفولوژیک علامتینی آشاغیداکی جدولده اولدوغو کیمی گوستریمک اولار.

گوروندوگی کیمی، ایسمین مؤختلیف حاللاری هم فعلی، هم ده اکثرأ ایسمی علاقه‌لرده ایشتیراق ائده بیلیر، آنجاق ایسمی علاقه‌لردن بحث ائتدیگیمیز زامان اونلارداکی فعلی خصوصیتلرین نه قدر گوجلو اولدوغونو دیقته آلمالی‌یق. مثلاً **سنی زیارته گلمیشیک**، جومله‌سینده **زیارت** سوزو گوجلو شکیلده فعلی خصوصیت گوستریر (سنی زیارته گلمیشک = سنی زیارت ائلمگه گلمیشیک). ها بئله بییه‌لیک حالینا فیکیر وئرندده آیدین اولور کی، بو حال ایسمی بیرلشمه‌لره مخصوصدور، بئله کی،

^۱ - دؤکتور جواد هیث، سیری در تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی، پیکان نشریاتی، تهران ۱۳۸۰، ص ۳۷۷

مقاله نین اؤخونوشو مینالیندا ایکینجی حیصه داها چؤخ ایسم رؤلوندا تظاهؤر ائدیر. بؤ اؤزدن ایسمین فعلی حاللارینی و ایسمی حاللارینی فرقلندیرمک لازیمدیر.

ایسمین حاللارینی گئنیش تابلوسو

حال	فعل یا جؤمله علاقه سینده	باشقا ایسملره علاقه ده
آدلیق حال	دنیز (سؤزلوکده)	دمیر (سؤزلوکده)
خیطابلیق (وؤکاتیو) حال	دنیز، نه گؤزلسن!	شاعیرین «حؤرمتلی اؤخوجولار» سؤزو
خبرلیک (پردیکاتیو) حال	دنیز دالغالاندى.	
غیر- موعین تأثیرلیک حال	من دنیز گوردوم.	قانون تنظیماتی
موعین تأثیرلیک حال	من دنیزی گوردوم.	سنی زیارته گلمیشیک.
یئرلیک حال	من ساوالاندا گئجه له دیم.	ساوالاندا گؤروش چؤخ سؤرمه دی.
یؤنلؤک حال	من ساوالانا باخدیم.	تبریزه حرکت ساعات ۶- دادیر.
چیخیشلیق حال	من ساوالاندا قایتدیم.	تبریزدن دؤنوش ساعات ۶- دادیر
ییه لیک حال	مقاله نین اؤخونوشو	ساوالانین ذیره سی

ایسمین فعلی حاللاریندان بحث ائدرکن ساده جه بؤ تعریفه سؤیکنمک منطیقی اولار: حال، ایسمین فعله قارشى مؤرفو- سینتاکتیک مۆناسیبتیدیر. جؤمله ترکیبینه ایسمله فعلین آراسیندا ساده جه بیر نحوی علاقه مۆوجود اولار بیلر. بؤ اؤزدن هر ایسم جؤمله ده حاللارین بیرینده، و ساده جه بیرینده چیخیش ائتمک مجبوریتینده دیر. تکجه ییه لیک حال دیر کی، بیر ایسمله باشقا ایسمین مۆناسیبتینی عکس ائتدیریر و فعلی علاقه لرده فعال ایشتیراک ائده بیلیمیر. آذربایجان دیلینده ایسمین ییه لیک حالی نین فعل طرفیندن بیرباشا ایداره اولونماسی گؤرونمور، ییه لیک حالی ایداره ائتمک قابلیتی مصدر، فعلی صیفت و فعلی باغلاما واسیطه سی ایله حیانا کئچیر کی، بؤنلارین هامیسیندا ایسم خصوصیتی قاباریقدیر: حقیقتین آراشدیرماسی، مۆتھملرین ته دید ائدیله رک دانیشدیریلماسی، مقاله نین یازیلدیغی گؤن، حال بؤکی بعضی دیلدره، او جؤمله دن آلمان دیلینده موعین فعللر ایسمین ییه لیک (Genetiv) حالینی طلب ائدیر و اؤنو ایداره ائدیر:

Ich bedarf deines Rates

سنین مصلحتینه احتیاجیم وار.

Sie erinnert sich gern ihrer Studenzeit

او، تحصیل ایللری نین خوش خاطره لرینی دؤشونور.

Diese Aufgabe harrt der Erledigung

بؤ وظیفه نین یئرینه یتیرمگی لازیمدیر.

بۇ اۆزدن بیزیم دیلده بییهلیک حالینی باشقا بیر مقولهیه داخل ائتمک منطقی اولار. باشقا طرفدن ده بییهلیک حالی نین بیر حال کیمی قبول اولونماسی سبب اولور کی، ایسمین باشقا اهمیتلی حاللاری قیراغا قویولسون. میثال اۆچون من اؤنونلا سینامایا گتتیم جۆمله سینده کی اؤنونلا سؤزوندە هم بییهلیک خۆصوصیتی، هم ده ائشلیک خۆصوصیتی وار و ایسمین ساده جه بیر حالدا چیخیش ائده بیله جگینی نظره آلاق، بۇنلارین بیرینی حال مقوله سیندن ایستینا ائتمگیمیز لازیم گلیر. من بۇنونلا پۇل قازانیرام جۆمله سینده ده بییهلیک و آراجلیق (Instrumentalis) خۆصوصیتی مۇوجودور. ها بئله بییهلیک حالینی قبول ائتمکله بئله بیر ضرورت اورتایا چیخیمشدر کی، ایسمین منسوبیت حالی حال کیمی قبول ائدیلمه سین، چۆنکی فیضولی نین دیوانی نین باشلانغیجی سؤزوندە کی دیوانی نین حیصه سی هم بییهلیک، هم ده منسوبیت وضعیتینده دیر. آنجاق اگر بییهلیک حالی بیر حال کیمی قبول ائدیلسه، نه اۆچون منسوبیت حالی دا بیر مۆستقیل حال کیمی قبول ائدیلمه سین. پروفیسور محرم ارگین ایسمین منسوبیت وضعیتی حال کاتقوریسیندن تجرید ائده رک یازیر: «تۆرکجه ده تابع اولان عۆنصور تابع اولدوغو عۆنصوردن اۆنجه گلیر. حال اکلری ایسمین کندیسنه تابع اولمایان عۆنصورلرله مۇناسیبتینی قۇران اکلر اولاراق ایسمی کندیسندن سۇنرا گلن کلمه لره باغلارلار. دنمک کی، حال اکلری ایرلییه دؤغرو بیر مۇناسیبت قۇران، کلمه قروپلاریندا و جۆمله لرده یاردیمچی عۆنصورلری، تابع عۆنصورلری اساس عۆنصورلره باغلایان اکلردیر. اییهلیک (منسوبیت) اکلری ایسه گئرییه دؤغرو بیر مۇناسیبت قۇرماقدا اساس عۆنصورو تابع عۆنصوره باغلاماقدادیر. یعنی اییهلیک (منسوبیت) اکلری ایله حال اکلری نین ایستقامتلری تامامیله بیر- بیرینی عکسیدیر^۱». محرم ارگین هابئله ایسمین حاللارینی بۇ قروپلارا آیرمیشدیر:

- ۱ - گنیتیو حال (بیزیم بییهلیک دئدیگیمیز حال)
  - ۲ - آکۇزاتیو حال (بیزیم تأثیرلیک دئدیگیمیز حال)
  - ۳ - داتیو، لۇکاتیو، آبلاتیو حال (بیزیم یۇنلوك، یئرلیک و چیخیش دئدیگیمیز حاللار)
  - ۴ - ایسترومتال، یۇن، ائشیتلیک حال (بیزیم بیزیم آراجلیق و ائشلیک دئدیگیمیز حاللار)^۲
- آنجاق بئله بیر حؤکم چیخارماغی اؤنرمک اولار کی، ایسمی حاللار و فعلی حاللار ایکی مۆستقیل کاتقورینی تشکیل ائدیر و بۇنلاری آیری- آیریلیقدا تحلیل ائتمک لازیمدیر.

^۱ - پروفیسور محرم ارگین، تۆرک دیل بیلیگی، ۱۸- جی چاپ، بایراق نشریاتی، ایستانبول ۱۹۸۹، ص ۲۱۵-۲۱۶

^۲ - عئین قایناق، ص ۲۱۷-۲۱۸

ایسمین فعلی حاللاری

باشقا ایسملره علاقه‌ده	فعل یا جۆمله علاقه‌سینده	حال
دمیر (سۆزلوکده)	گۆن (سۆزلوکده)	آدلیق (نومیناتیو) حال
شاعیرین «عزیز اوخوجولار» سۆزو	دنیز، نه گۆزلسن!	خیطابلیق (ووکاتیو) حال
	گۆن دوغدو	خبرلیک (پردیکاتیو) حال
قانون تنظیماتی	من دنیز گۆردوم.	غیر- مؤعین تأثیرلیک (آکوزاتیو) حال
سنی زیارتہ گلمیشیک	من ساوالانی گۆردوم.	مؤعین تأثیرلیک (آکوزاتیو) حال
ساوالاندا گۆروش چۆخ سۆرمه‌دی.	من ساوالاندا گنجه‌له‌دیم.	یئرلیک (لوکاتیو) حال
تبریزه حرکت ساعات ۶- دادیر.	من ساوالانا باخدیم.	یۆنلۆک حال
تبریزدن دۆنوش ساعات ۶- دادیر	من ساوالاندان قایتدیم.	چیخیشلیق حال
قاتارلا مؤسافیرت	قاتارلا تبریزه گتتمک	آراجلیق (ایسترومتال) حال
مطبوعاتلا مؤصاحیه	قارداشیملا دانیشدیم.	ائشلیک حال

ایسمین ایسمی حاللاری

باشقا ایسملره علاقه‌ده	فعل یا جۆمله علاقه‌سینده	حال
دمیر (سۆزلوکده)	گۆن (سۆزلوکده)	آدلیق حال
دمیر قابی	دمیر داورانیش	آتریبوتیو حال
ساوالانین ذیروه‌سی	مقاله‌نین اوخونوشو	بییه‌لیک حال
آسالانین قویروغو	آختاریشین سۆنو	منسوبیت حال

بوندان اول قئید ائتدیگیمیز کیمی، قوشمالار و اونلارین طلبینه گۆره اورتایا چیخان حال شکیلچیلری بیرلیکده واحید قراماتیک واسیطه کیمی وظیفه گۆستریر و اونلارین گۆردوگو وظیفه‌نی ایسمی حاللار و فعلی حاللار اۆزره ایکی قولا آیرماق اولار، بئله کی، آخشاما قدر ایش، قارداشیمدان اۆترو هدیه، امگه گۆزه بۆلگو کیمی میثاللاری مۆرکب ایسمی حاللار، تبریزه دؤغرو یوللانماق، پۇلدان اۆترو چابالاماق و بۇنلارا بنزر میثاللاری ایسه مۆرکب فعلی حاللار آدلانديرماق اولار.

آیدیندیر کی، هر فعل ایسمین مؤعین حالینی ایداره ائدیر، بعضی فعللر ایسه ایسمین بیردن آرتیق حالینی ایداره ائدیر: **داغی آشماق، داغدان آشماق، الیندن اوپمک، الینی اوپمک.** آنجاق مؤعین جۆملهده ایسمله فعلین آراسیندا سادهجه بیر نۆوع باغلانتی اولاییلر، بۇ اۆزدن ایسم سادهجه فعلی حاللارین بیرینده چیخیش ائده بیلیر. بیر کره حال شکیلچسی قبول اتمیش بیر ایسمی بیر داها حاللاندیرماق اولماز. آنجاق ایسمی حاللاردا دۆرۆم فرقلیدیر. بیر ایسم اۆزوندن قاباق گلن بیر ایسمله مؤعین سیتاکتیک علاقهده اولدوغو حالدا، اۆزوندن سؤنرا گلن بیر ایسم یا فعلله باشقا بیر علاقهنی تشکیل ائده بیلر: **فیضولی نین دیوانی، فیضولی نین دیوانی نین باشلانغیجی.** بۇ اۆزدن بیر ایسم بیر کره ایسمی حال قبول ائندن سؤنرا بیر داها ایسمی یا فعلی حال قبول ائده بیلیر: **سنین کیمیلردن قورخماق لازیمدیر.** بۇرادا بیر کره بیهلیک شکیلچسی قبول اتمیش ایسم (سنین کیمی) بیر داها چیخیشلیق شکیلچسی قبول ائدیر (سنین کیمیلردن). **فیضولی نین دیوانینی اوخودوم.** بۇرادا **دیوانینی** سۆزۆ هم منسوبیت، هم ده تأثیرلیک حالیندا چیخیش ائدیر.

حال شکیلچلری نین وظیفهسی تکجه حال کاتقوریسینه قۇلوق ائتمک دئیل.

وئرلن میثاللاردا هر حالین اۆزونه مخصوص وضعیتی و آنلامی آیدین شکیلده گۆرونمکدهدیر، میثال اۆچون **من ساوالاندان قایتدیم** جۆملهسینده ایسمین چیخیشلیق حالی آیدین شکیلده گۆرونمکدهدیر و بۇرادا سۆزون حقیقی معناسیندا بیر «چیخیش» حادثهسی وار. قئید ائتمک لازیمدیر کی، دۆرۆم هر زامان بۇ قدر آیدین دئیلدیر. میثال اۆچون **من یاشاردان کۆسموشم** جۆملهسینده چیخیشلیق آنلامی ضعیف، **یاشار آیدیندان جواندیر** جۆملهسینده داها ضعیف و **من سۆزۆمو اۇجادان دئدیم** جۆملهسینده همین چیخیشلیق آنلامی ان ضعیف سویهده، بلکه ده صیفیر سویهسیندهدیر. ایسمین باشقا حاللاری دا بۇ قایدان قیراقدان قالمیر. میثال اۆچون **من تبریزه گئدیرم، من قارداشیم بۇرجلویام و سن بۇشونا چالیشیرسان** کیمی جۆملهlerde یۆنلۆک آنلامی مؤختلیف سویهlerdeدیر، بئله کی، **بۇشونا چیرپینیرسان** کیمی جۆملهده یۆنلۆک آنلامی ذاتاً صیفیر سویهسیندهدیر و بۇرادا حتاً «ظرف» آنلامیندان بحث ائتمک داها یئرلیدیر، چۆنکی **بۇشونا چیرپینماق** میثالیندا فعلین حرکت طرزینی ایفاده ائدن بیر ظرف کاتقوریسی مۆوجوددور. ها بئله **یاشارین سۆزۆ حاقدیر** جۆملهسینده **یاشار** آیدینجاسینا بیهلیک حالیندادیر، آنجاق **یاشارین سۆزۆ دانیشیلدی** جۆملهسینده **یاشار** حاقیندا هانسیسا صؤحبتین جریان ائتدیگینی دۆشونوروک و بیهلیک خۆصوصیتی یاشاردان بۆیوک میقاسدا تجرید ائدیلیر. **قیزلارین ان گۆزلی** ترکیبینه ایسه بیهلیک خۆصوصیتی کسکینلیکله تجرید ائدیلیمشدر. بۇرادان آیدین اولور کی، ایسمین مؤختلیف حاللارینی بۇ شکیلده آدلاندیرماق ذاتاً اولنارین محدود وظیفهسینی ایفاده ائدیر و بۇ کاتقوری نین قراماتیک داییرهسی بۇنلاردان اولدوقجا گئنیشدیر. بۇ اۆزدن جۆملهده فیزیکی رولونا فیکیر وئرمهدن مؤعین شکیلچلری ایسمین مؤعین حاللاری

ایله باغلاماق بؤیوک بیر سهودیر. ظاهیری گؤستره جیلر بعضاً آلدادیجی اولاییلر. میثال اۆچون سن منیم کیمی داورانما جۆمله سینده کی منیم کیمی حیصه سی ظاهیراً بییه لیک حالیندادیر، آنجاق منیم کیمی داورانما آتریوتیو حال کیمی تظاهور ائدیر و فعلین حرکت طرزینی آنلادیر.

حال شکیلچیلری و ظرف آنلایشی

ایسمین تانیلمیش حال شکیلچیلری سماتیک وضعیتلرین تحلیلی اساسیندا اورتایا چیخمیشدیر. بۇ اۆزدن بوتون تحلیللریمیزده سماتیک وضعیتنی معیار گؤتورمه لی بیک. یاشار اوجادان گؤلدو جۆمله سینده اوجادان سۆزونو ظاهیری علامت اساسیندا چیخیشلیق حالا منسوب اتمک و سماتیک وضعیتنه سایغیسیز قالماق یانلیشدیر. فیزیکی سماتیک وضعیت بیزه آنلادیر کی، اوجادان گؤلمک بیر نۆوع گؤلمک طرزیدیر، بۇ ایسه آتریوتیو علاقه دیر. ایسمین ایسم رؤلوندامی، یوخسا ظرف رؤلوندامی اولدوغونو آیرد اتمک اۆچون جۆمله نین هانسی سؤزغویا جاواب وئرمگینه فیکیر وئرمک لازیمدیر. اوجادان گؤلمک میثالی نئجه سؤزغوسو ایله باغلیدیر، حال بؤکی ایسمین حال کاتفورسی کیم، کیمه، کیمدن، کیمی، نهیی و بۇ کیمی سؤزغولارلا باغلیدیر.

ایسمین حاللاری و اونلاردکی ظرف آنلایشی

چیخیشلیق	یئرلیک	یۆنلۆک	تأثیرلیک	
تبریزدن گلیمک	تهراندا قالماق	تهراندا گتمک	دۆنگه نی دۆنمک	مکان
بیر آزدان گلیرم.	ایکیده گلرم.	۳ آیا گلیرم	یاشیم یۆزو آشیب.	زمان
سۆزۆ اوجادان دنمک	سۆزده اینانماق	کۆندلینه چاپماق	دۆزونو دئییرم.	طرز
چیتین آرشینینی ۲ تۆمدن ساتماق	نۆفوس ۵۰ میلیوندا تثبیت اولوب	انوی ائینه - بؤیونا دۆشه مک	گلیریم میلیونو اۆتوب	کمیت
عشق دردیندن یانماق	بیری نین عشقینه آلیشماق	قارداشی نین آجیغینا سینامایا گتدی.		سبب
		اوخوماغا گتمک		مقصد

حتا ایسم آدلیق حالیندا ظرف وظیفه سینی ایفا ائده بیلیر: من سنی فنا سئورم.

حال شکیلچیلری و سؤز یارادیجیلیغی

حال شکیلچیلری نین یاردیمی ایله ظرف رولوندا چیخیش ائدن سؤزلرین یارانماسی حاقیندا موغین میثاللاری گؤردوک. همین شکیلچیلرین یاردیمی ایله صیفت یا تعین قاوامی دا اورتایا چیخا بیلر. میثال اوچون:

- توبدان ساتیش باشلاندى، تلویزیوندا چیخیش باش توتماى.

- تبریزه حرکت ساعات ۶- دادیر، گؤزله باخماق ئاوابدیر.

- سیزی زیارته گلمیشیک.

- تهراندا گؤروش ساعات آلتیدادیر.

گؤزوندوگو کیمی، «تهراندا گؤروش» ترکیبی بیر طرفدن آیدین شکیلده «یترلیک» قاوامینی ایفاده ائدیر، باشقا طرفدن ده بو ترکیبی بیر ایسم و اونون تعینی کیمی یا خود دا بیر سؤز بیرلشمه سی کیمی قبول ائتمک اولار، یتر کی، «تهراندا گؤروش» ترکیبینی «ایلیک گؤروش»، «سؤن گؤروش»، «قیسا گؤروش»، «تلسیک گؤروش» و بو کیمی ترکیبلرین مقوله سینده باشا دؤشک. آنجاق تعین قاوامی میثالدا- میثالا فرقلی ده اولا بیلر:

- تبریزه حرکت ساعات آلتیدادیر.

- قاتار ساعات آلتیدا تبریزه حرکت ائتدی.

بیرینجی میثالدا «تبریزه حرکت» بیر سؤز بیرلشمه سی شکیلده جومله نین مونتداسینی تشکیل ائدیر و بو سؤز بیرلشمه سینده «حرکت» سؤزو مؤستقیل حیصه، «تبریزه» سؤزو ایسه اونون تعینی کیمی وظیفه گؤسترمدکده دیر.

باشقا بیر میثالا فیکیر وئرک:

- بیرلیکده لیگیمیز سعادتیمیز دیر.

بو میثالدا «بیرلیکده لیک» سؤزو دؤزلمه بیر ایسم کیمی (صیفتدن عمله گلن بیر ایسم کیمی) وظیفه گؤستریر (فیکیر وئرن: گؤزلیک، ارنلیک ...). بو او دئمکدیر کی، «بیرلیکده» سؤزو صیفت رولوندا چیخیش ائدیر و صیفتلره مخصوص اولان شکیلچینی قبول ائتمکله ایسم یارادیر. کسکین بیر قایدا اولاراق کلمه یه اونجه سؤز دؤزلدیجی شکیلچیلر، داها سؤنرا ایسه سؤز دیشدیر یجی شکیلچیلر آرتیریلر و بو سیرا هئج واخت دیشیلیمیر. بوئون سببی ده آیدیندیر، چونکی سؤز دؤزلدیجی شکیلچیلرین فعالیتی بیر نطق حیصه سیندن باشقا نطق حیصه سینی یاراتماق اوچوندور. سؤز دیشدیر یجی شکیلچیلر ایسه کلمه نین سیتاکیک علاقه یه داخیل اولماغی اوچون حاضرلیق شرایطینی یاراتماق وظیفه سینی یئرینه یئتیریر. ایندی ایسه «بیرلیکده لیک» میثالینا فیکیر وئرک: بوزادا «بیر» سؤزونه آردیجیل اولاراق اوچ شکیلچی آرتیریلیمش دیر (لیک+ده+لیک) و همین شکیلچیلرین فعالیتی نتیجه سینده «بیر» سؤزو آردیجیل اولاراق ایسم (بیرلیک)، صیفت (بیرلیکده) و یئیندن ایسم (بیرلیکده لیک)

شکیلنه دوشموشدور. بوندان سونرا علاوه اولان شکیلچی (بیرلیکده لیگیمیز) باشقا بیر نطق حصه سینی اورتایا چیخارماق مقصدی ایله دئیل، سیتاکتیک علاقه یه گیریشین شرطلرینی تأمین اتمک مقصدینی داشیماقدادیر (بیزیم بیرلیکده لیگیمیز). بو میثالی باشقا شکیلده ده گوزدن کچیرمک اولار:

- بیرلیکده دانیشیغیمیز ایکی ساعات سوردو.

گوزوندوگو کیمی **بیرلیکده** سوزو تعیین رولوندا تظاهور اندیر.

اهمیتله قئید ائدیله جک بیر نوکته ده اولندان عیبارتدیر کی، حال شکیلچیلری اساس اعتباری ایله سوز دیشیدیریجی شکیلچیلر سیراسینا داخیلیدیر، آنجاق اولندا کی بو شکیلچیلرین ایشتراکی ایله ظرف یا صیفت آنلامی اورتایا چیخیر، همین شکیلچیلری سوز دوزلدیجی شکیلچیلر کیمی دیرلندیرمک لازیمدیر، چونکی بوزادا بیر نطق حصه سیندن باشقا نطق حصه سینده دوششمک حادثه سیندن بحث گئدیر. میثال اوچون **چیتیم آرشینینی ایکی شاهیدان ساتماق** ترکیبینه کی **ایکی شاهیدان** سوزو **ساتماق** فعلی نین ظرفی کیمی وظیفه گوستریر، حال بو کی، اصلینده بیر ایسم یا ایسمی بیرلشمه دیر. بئله لیکله حال شکیلچیلری بعضی ترکیبلرده سوز دوزلدیجی، بعضی ترکیبلرده ایسه سوز دیشیدیریجی شکیلچی اولاراق قرامره خیدمت گوستریرلر. ائله میثاللار دا وار کی، اولناری آیرد اتمک مومکون دئییلیدیر. میثال اوچون **آغیزدان چیخان سوز** ترکیبینه آیدین شکیلده چیخیش آنلامی وار و دنمک اولار کی، بوزادا حال شکیلچیسو سوز دیشیدیریجی وظیفه سینی یرینه یتیرمیشدیر، آنجاق **بیر آغیزدان تصدیق اتمک** میثالینا هر ایکی زاویه دن یاناشماق اولار. بیر طرفدن بوزادا فیزیکی اولاراق چیخیشلیق حال وار، چونکی «تصدیق» ائتدیگیمیز زامان آغیزدان مؤعین سوزون «چیخماسی» شرطدیر. باشقا طرفدن ده **بیر آغیزدان** سوزو ظرف کیمی فعالیت گوستریر و ایشین نه شکیلده و نه طرزده حیاتا کئچدیگی حاقیندا معلومات وئریر. بعضی ماراقلی میثاللاری گوزدن کچیرک:

- بو سکیده مشهددن گلن قاتار دایاناجاق، آما او سککی **تبریزدنکی** قاتاریندیر.

- **تبریزه کی** قاتار بوزادا دایانماز.

- سیزین مقاله نیز **صباحکیندادیر** (قزین صباحکی سایندادیر).

- منیم صینیفیم بو گوندن باشلایر، سیزین صینیفینیز ایسه **صباحدانکیدیر** (صباحدان باشلانان صینیفدیر).

بوزادان بئله بیر حوکمو چیخارماغا جسارت تاپیریک کی، تورک دبللرینده «سوز دیشیدیریجی» و «سوز دوزلدیجی» شکیلچیلرین آراسیندا کسکین سینیر یوخدور و اولنارین آراسیندا ائله بیر کئچید مرحله سی وار کی، اولادا بیر شکیلچی نین هانسی قروبا داخیل اولدوغو باره ده کسکین قرار وئریمک اولماز.

حال شکیلچیلری و موعینلیک آنلایشی

قئید اتمک لازیمدیر کی، حال شکیلچیلری بعضی واختلار ایسمین موعینلیک خوصوصیتینی وۇرغولاییر و موعینلیک آنلایشی یاراتماغا قوللوق ائدیر. من کیتاب اۇخودوم میثالیندا غئیر- موعینلیک آنلایشی وار (غئیر- موعین تأثیرلیک حال)، آنجاق بوْنا تأثیرلیک حالین شکیلچیسى آر تیریلدیقدا موعینلیک آنلایشی اورتایا چیخیر، بئله کی من کیتابی اۇخودوم میثالیندا موعین کیتابدان بحث گئدیر. همین وضعیت باشقا حاللاردا شامیلدیر، یعنی بوْ شکیلچیلرین اولماغی موعینلیک آنلایشی نین یارانماسی ایله باغلیدیر: **اۇغلانی گوردوم، قیزا دئدیم، سۇدان ایچدیم.** بوْنلاری غئیر- موعین حالا چئوریمک اۇچون باشقا بیر نطق واسیطه سیندن ایستیفاده اتمک لازیمدیر: **بیر اۇغلانی گوردوم، بیر قیزا دئدیم، هانسیسا سۇدان ایچدیم.** عئین زاماندا بوْ شکیلچیلر غئیر- موعینلیک آنلایشینی دا یاردیم انده بیلر: **چورگی قۇلاغیمیزا یئمیریک کی! سۇدان قۇرو چیخماق....** همین وضعیت ایسمی بیرلشمه لرده ده گوردونور: **کیشی نین سۇزو بیر اولار و کیشی نین رنگی قاچدی** میثاللاری نین بیرینجی سینده غئیر- موعینلیک، ایکنجی سینده ایسه موعینلیک آنلایشی وار. قوشمالی بیرلشمه لرده ایسه موعینلیک آنلایشی دۇرودان آسیلیدیر. **امگه گۇره بۇلگو، پۇلدان اۇترو مۇجادیله** و بوْ کیمی میثاللاردا غئیر- موعینلیک آنلامی وار، آنجاق من کیتابا **گۇره گلیمشیم** میثالیندا موعینلیک آنلایشی داها گۇجلودور. ظرف رولوندا چیخیش ائدن ایسملر یا صیقلر، حال شکیلچیسى قبول ائتسه لر ده، موعینلیک آنلایشی نینا خیدمت گۇسترمیر: **کۇنولدن سۇمک، هاواسینا اللشمک ...**

گوردوگوموز کیمی حال شکیلچیلری نین مۇرفو- سیتاکیک وظیفه لری چۇخ گئنیشدیر و بوْنلاری ساده جه فضا- زمان چرچیوه سینده هندسی دۇروملار باغلاماق و اۇ اساسدا آدلاندرماق دۇزگون دئییلدیر.

سۇمىرلار ئىلە تۈركلەر آراسىنداكى مۇناسىبەت - ۲ -

مىرھىدايت ھىسارى

بىلىدىگىمىز كىمى، سۇمىر (شومىر) آدىنىن ايشىق اۈزۈنە چىخماسىندان تەقىباً بىر قىرندىن آرتىق كىچمەمىشىدىر. تۇرپاق آلتىندىن چىخارىلان مىنلەرچە يازىلى پالچىق لۇۋھلەر بىلە بىر اھمىتلى و مدنىتلى خالقى علم عالمىنە و دۇنيا خالقلىرىنا تانتىدىردى. لاكىن سۇمىر كىمىنى اعتىناسىزلىق و گۇزۇ دارلىقلار بۇ چالشمالارى بىردىن- بىرە تۇدۇدان سالىدى. سۇمىرلار تارىخىن تۇز باسمىش تاقچالارىندا اۈزلىرىنە لايىق يىرلىرىنى تاپا بىلمەدىلەر.

اۈن مىنلەرچە اۈستلىرى يازىلى سۇمىر لۇۋھلەرى ھلە دە آمىرىكادا، آوروپادا، تۈركىيەدە اۈخونولمامىش ھالدا قالماقتادىر. ھر چىندكى آزاچىق اۈخونولان لۇۋھلەردىن سۇمىرلار بىر يۈكسك مدنىتە مالىك اۈلدوقلارى و تارىخدە ھر مۇھوم اىنسانى و اىجتىماعى ھادىئەلەرىن و ھرىكلەرىن، آىرى سۇزلە دۇنيا مدنىتىنىن اىلك باشلايىچىلارىنىن سۇمىرلار اۈلدوغۇ آشكار اۈلموشدۇر.

الدە اۈلان آزاچىق سۇمىر سۇزلىرىندىن اۈ دىلەن اىلتىصاقى اۈلماسى و تۈرك دىلى اىلە آرادا اۈلان يۈزلىرچە اۈخشار كىلمەلەرىن تاپىلماسىندان بۇ اىكى دىلەن ياخىن قۇھوم و اىلگىلى اۈلدوقلارى دا نۇبوتتا يىتمىشىدىر.

تەجۈب بۇراسىندا بىر كى، بىزىم آلى قىلمى تارىخچىلارىمىز و تەقىقاتچىلارىمىز بۇ بارەدە خالقىمىزى، بلكە دە دۇنيا خالقلىرىنى آيدىنلامادا لازىمىنچە چالشمىشلار. البتە بىزىم دىلەمىزىن اىللەر بۇيو ياساق اۈلماسى و تۈرك دىلەنە نىسبەت مۇجۇد اۈلان مىنى باخىشلار بۇ يولدا جىدى مانەلەر تۇزدىب و تۇرتمەدەدىر. اۈ جۈملەدىن ھازىردا كى اۈخودوغونۇز اىختىصارلا يازىلان بۇ سىطرلەردە اىللەر بۇيو مىنىم آرخىوئىمىدە تۇزلار آلتىندا قالماقتا اىدى و آجاق كى، اىندى بۇ مەدود اىمكان چىرچىۋەسىندە ايشىق اۈزۈنە چىخماغا قۇرست تاپا بىلمىش و مىنىم سۇمىرلار بارەدە يازدىغىم كىتابدا ھلە دە غىثرتلى و غىثىن ھالدا بۇللو و طىنداشلارىمىزىن ھىمىتلىرىنى گۇزلە مەكەدىر.

آوروپا عالملىرىنىن بۇ بارەدە كى اعتىناسىزلىقلارى دا ائەلە دىدىگىمىز ھىمىن بۇلاقتان سۇ اىچىر. نىجە كى اۈرخون- يىتىشى يازىلى آبىدەلەرى دە تانىندىقتان سۇمىر بىلە بىر سۇكوت اىلە اۈز بە اۈز اۈلموشدۇر.

اۇرخون آيىدەلەرى مىلادى ۸- جى عصىردە و يىنىسى آيىدەلەرى ايسە مىلادى ۵- ۶- جى عصىرلەرە عايىد اولور. يىنىسى آيىدەلەرى اۇ زامان سىبىريادا سۆرگون حالدا اولان «اينسترالنبرگ» آدلى بىر ايسوچ ضابيطى طرفىندىن كىشف اولدوسا، لاکين ايکى قىرندىن آرتىق تىقىقاتچىلارنى نظىرىنى جلب ائتمەدن قالدى. بىلدىگىمىز كىمى ايسكاندىناويادا يىرلشنى فىن (فىنلاند) خالقىنىن اصلى آسپادان گىتمە و تۆرك مىنشاليدىر. نەپىتدە اولتار اۇز تارىخلىرىنى سىبىر يازىلارىندا آختارماقدا ايکن بۇ مۇوضوعلا ماراقلاناراق بۇ آيىدەلەرىن اطلسىنى حاضىرلادىلار. بئلهلىكلە فىن دىلچىلىرىنىن دىقت- نظىرلىرى بۇ يازىلارلا جلب اولدو. نەپىت دانمارك عالمى «ويلهلم تومسِن» ۱۸۹۳- جۇ ایلدە اۇزونون كىشف ائتدىگى اۇزل سىستىم يۇلو ایلە بۇ يازىلارنى بعضىلىرىنى اۇخويوب و اولتارنى تۆرك دىلىندە اولدوغونو بىلدىردى. اۇ ایلک دفعە «تىنگرى» (تانرى) كلمەسىنى اۇخودو. بۇ مۇتلو حادىئە همان ایلين ۲۵- نۇپارىندا باش وئردى.

بئلهلىكلە مىلادى ۵- ۶ عصىرلردە تۆركلرىن اۇزلىرىنە مخصوص قاباقچىل و سابقەلى يازىلارى اولدوغو نۇبۇتا يىتتى. هله اۇندىن قاباقدا چىن سالنامەلرىندە تۆركلرىن اۇزل اليقالارى اولدوغونا ايشاره اولموشدو. بۇ خط نەپىتدە تومسِن و رادلوف و مىلى يورانسكى كىمى عاليملىرىن زىمىتى ساپەسىندە اۇخوندو. لاکين يىئە دە يارىم عصرە ياخىن بىر آغىر سۆكوت بۇ ايشە كۆلگە سالدى و هله دە داوام ائتمەدەدیر. آوروپا عاليملىرى نە اۇ اليقانىن جىدولینى و نە اۇ حرفلرىن نۆمونهسىنى حاضىرلادىلار و نە دە اۇتون تارىخى بارەدە تىقىقات آپاردىلار. اولتار بىر زامان بۇ اليقانىن يانلىش اولاراق رۇنىك يازى و يا اىران مىنشالى بىر يازى اولدوغونو ایدىعا ائدەرک اۇنو آراشدىرماقدان واز كىچىب، سۇسدولار. ماراقلیدىر كى، حتا روس عالمى «اى. دياكونوف» دا اۇز سۇن سۇزوندە بۇتون آسكى يازىلار ايشاره ائتدىگى حالدا قىدىم تۆرك يازىسى بارەدە بىر سۇز دئتمەمىشىدیر.

بۇ سۆكوتون و اعتىناسىزلىغىن اساس سىبى بۇ ایدى كى، آوروپا عاليملىرى تۆركلرىن نىچە قىر اۇنلاردان قاباق اۇزلىرىنە مخصوص اليقالارى اولماسىنى قبول ائدە بىلمىردىلر. اۇنلار همىشە تۆركلرى چىن، اىران و عرب مىدئىتىنىن تۇر- تۆكوتوسوندىن فايدالانان و اۇزلىرىنىن مىدئىتى اولمايان (وحشى) بىر خالق كىمى تانىتىدىرماق اىستەبىردىلر. اۇنلار بۇ نظىرلىرىنى و تۆرك تارىخىنە نىسبىت اولان غرضلى مۇناسىبتلىرىنى دىيشدىرمگە حاضىر دئىلدىلر، بىر حالداكى بعضى كۆزگانلاردان تاپىلان يازىلى اشبالار هله اۇندىن قاباقدا تۆركلرىن اۇزل خطلىرى اولدوغونو اىثبات ائتمىشىدیر. ائله اۇنا گۆرە دە اورخون و يىنىسى آيىدەلەرى دۇوروندىن قاباقتى دۇورلر بارەدە اىندى هئىچ بىر معلومات آلدە يۇخودر.

سۇمثرلر بارەدە دە ائله اۇ جۆرە رفتار اولموشدور. اۇنلار اولىندە چۇخ اىشتىاق ایلە ايشە باشلادىلار. لاکين سۇمثرلرلە تۆركلرىن ایلگىلى اولدوقلارى ایدىنلاشدىقدا بىردن- بىرە چالیشمالار داپاندى، چۆنكى بۇ

مسأله اۇنلارین قۇزدوقلاری یانلیش تاریخین بیناسینی ییخیب تۆکه جک و یئنی بیر تاریخ یازیلمالی اۇلا جاقدی.

غرب عالیملری نین نظرنجه دیلر دایما حرکتده و دییشلمه ده دیر. اورتا حسابلا ایکی مین ایلی کتچدی کده بیر دیل بۆتونلوکله دییشیلیر و اولکی شکل ایله تماماً بیگانه اولور. آما بۇ نظریه هند-آوروپا دیللی باره ده دۆزگون اولسا دا، تۆرک دیلینه تطبیق ائدیله بیلمز. نتیجه کی موعاصیر آذربایجان دیلی مین ایلدن سؤنرا دده قۇرقوت دیلی ایله هله ده فرقلمیر. بۆنون عۆمهده سببی بۇ دیلین ایلتیصاقی اولماسیدیر، چۆنکی تۆرکجه ده کلمه نین کۆکو شکیلچیلر ده تأثیر قویسا دا، اوزو دییشیلیر.

بیر طرفدن ده تۆرک دیلینده بیر قایدا اولاراق وۇرغو عۆمومیتله سۆزون سۆن هیجاسینا دۆشور. بیر ده تۆرکجه ده چۆخلو اؤبیری دیلر کیمی سۆزلر ده مونت و مۆدگّر مسأله سی یۆخدور. لاکین بۆنونلا بئله ۷-۶ مین ایل کتچدی کدن سؤنرا یۆزلرجه سؤمثر و تۆرک سۆزلری نین فۆرم و معنا باخیمیندان بیر-بیرینه اؤخشار قالماسی بیر موعجوزه کیمی سانیلمالیدیر. بۇ ایسه بۇ ایکی دیلین یاخین قۇهوملوغو و ایلگیلرینی حدس و گۆماندان کتچرک یقینلیگه یاخینلادیر. البته هله ده تۆرک دیلرینده زامان و مکان تأییری آلتیندا بعضی حرفلرین آرادان گتمه سی و یا یئنی سسلرین تاپیلماسینی نظره آلمالی ییق. نتیجه کی چۆخ حرفلر (سسلر) آذربایجان دیلینده مۆوجود اولدوغو حالدا تۆرکیه ده یا اؤبیری لهجه لره یۆخدور. یا صغیر «ن» حرفی بعضی لهجه لره قالدیغی حالدا بیزیم دیلیمیزده اهمیتی ن الدن و ثرمیشدیر.

دئدیگیمیز کیمی، سؤمثر دیلی بعضی دیلرله تۆتوشدورولوب و بعضی اؤخشار کلمه لر گۆرونوموشدور. لاکین اۇنلارین سای اؤ قدر دئیل کی، اۆتون تصادؤفی اولماسی ناییت اولسون. بیلیریک کی، اسکی دؤورلر ده دیلرین بیر-بیرلرینه تأییرلری اولموشدور. خوصوصی ایله سؤمثر خالقی نین ایلک و اؤستون بیر مدنیتته مالیک اولوب و ایلک ایقبانین اۇنلارین طرفیندن ایختراع اولماسی اۇنلارین چۆخلو سۆزلری نین مدنیتلری ایله بیلرلیکده قۇنشو خالقلارا یا اۇنلاردان سؤنرا قودرت تاپان خالقلارا کۆچمه سینه سبب اولموشدور.

سؤمثر دیلی نین تۆرک دیلی ایله تۆتوشدورولماسی گنج باشلانینسا، آنجاق نتیجه سی چۆخ فایدالی اولموشدور. بۇ سۆن ایللر ده تۆرک عالیملریندن بیر-ایکیسی بۇ تۆتوشدورما یا آل آمیش و یۆزلرجه اؤخشار کلمه لری ایلکی دیلده تاپا بیلیمیشلر.

اؤ جۆمله دن تۆرکیه عالیمی «عثمان ندیم تونا» ۱۹۹۰-جی ایلده کیچیک حجملی «سؤمثر و تۆرک دیللی نین تاریخی ایلگیسی» آدلی بیر جۆزوه ده ۱۶۵- سؤمثر و تۆرک دیلینده اولان اؤخشار کلمه لره ایشاره اتمیشدیر. ۱۹۹۳- جۆ ایلده قازاق یازیچیس اؤلژاس سلیمانوف «آز-یا» آدلی کیتابی نین بیر فصلینی سؤمثرلره حصر اتمیش، سؤمثر و تۆرک دیللی نین آراسیندا ۶۰ اؤخشار کلمه نی قئید اتمیشدیر.

مقالەنین سۆنۈندە بۇ كەلمەلەر ھاقىندا مەلۇمات وئە جەڭگىك. ھابىئە نىمىم ياخىن گە جەڭدە چايدان چىخماغى گۈزلىنلن «تارىخ سۇمئەردن باشلانير» آدلى كىتايىم بۇ ساھەدە فايدالى اولاييلر.

اولئاس اصليندە دياكونوفون سۇمئەردىن گىردىگى ۱۰۰- دن آرتىق سۇزدن آنجاق بۇ ۶۰ كەلمەنى اولئ كىتايىندا گىتمىشىدیر. آما نە اولچون ۶۰ كەلمە سىچمىشىدیر؟ چۈنكى سۇمئەردە ساي سىستىمى يۈز يۇخ، ذاتا ۶۰- دیر، يعنى عددلرین دۈۈرو ۶۰- دان تىكرار اولور، نئجە كى بىر ساعەت ۶۰ دىقىقە، بىر دىقىقە ۶۰ ئانىەدیر و دايىرەنن چئورەسى دە ۳۶۰ = ۶۰ × ۶۰ درجەدیر.

اۇ بۇ ۶۰- كەلمەنى يۇخلایاراق بئلە نظر وئیر كى، بۇ اۇخشار كەلمەلدە سۇزون فۇرماسى و معنا اۇخشارلىغى نىن سىستىم تشكىل اتتىگىنە گۈرە اولئو تصادۇفى ظن ائتمك اولماز. اۇ بۇ ۶۰ كەلمەنى يۇخلادىقدا سۇمئەردىلى نىن دە تۈركلر كىمى آھنگلى اولدوغونو كشف ائتمىشىدیر.

بۇراسى دا ماراقلیدیر كى، ھەم سۇمئەردە لۇۋخەلریندە و ھەم دە اورخون- يئنى سئى آيىدەلریندە ایلک كشف اولان و نظرلری جلب ائند «دئنگرى» يا «تنگرى» يعنى آلاھ كەلمەسى اولموشدور. بۇ كەلمە نىن اھمىتى دە ۷- مین ایل عرضیندە و اوندان قاباق دا نە زاماندا بۇ كەلمە نىن ھمىشە تۈركلر اېچىندە ياشاماسى و بىزىم زامانىمىزا چاتماسیدیر. تۈركلر تارىخ بۇيۇ مۇختلىف دىنلرە اۇ جۈملەدن بۇدايىسىم، مانى، آتش پرستلىك، حتا بعضا يھۇدى و مسیحى دىنلرینە تاپىنمىشلارسا، لاکىن ھىچ واخت تانگرى، تانرى كەلمەسى دىلریندن دۈشمەمىشىدیر. اولئار ھلە دۇنيا اھلى بۇت پرست اولدوقلارى زامان بىر آلاھا ايانىرمىشلار. بۇ كەلمە آذربايجاندا ساغیر نون حرفى نىن سىرادان چىخماسى سببىندن «تارى» شكلىنى آلمىشىدیر، نئجە كى ايندى قۇجا آنالار يئنى يئتمەلرینە دۇعا ائدرکن «تارى سنى ساخلاسین» يا «تارى سنە دایاق اولسون»... دئبىرلر. حتا تۈركلر ايسلام دىنىنى قبول ائتىدىکن سۇنرا دا آلاھ يئرنە تانرى يا تانگرى دئمىشلر. بۇ كەلمە نىن سۇمئەردە، تۈركلر آراسىندا مۇشترک اولدوغونو دا تصادۇفى سانماق اولماز.

سۇمئەردە تۈرك دىللىرى نىن ایلگىسى

سۇمئەردە تۈرك دىللىرىنى تۇتۇش دوروب، منطىقى و حقیقى بىر نئجە يە چاتماق اۇغروندا ارادا اولان خۇصوصى مانىعەلر و چىتئىلىكلر نظره آلىنمايلىدیر.

۱- سۇمئەردە ۴-۵ مین ایل مىلاددان اولئجە يعنى ۷-۶ مین ایل بۇندان قاباق اېكى چای آراسىندا (بىن النهرین- دە) ياشاماقدا ايمىشلر. لاکىن اولئاردان قالان يازىلى ائرلرین ایلک اورنكلرى ۳۱۰۰ ایل مىلاددان اولئجە و سۇن اورنكلرى ۱۸۰۰- ایل مىلاددان اولئجە يە عايىد اولور. بئلە لىكلە بۇ اېكى تارىخ آراسىندا ۱۳۰۰- ایل زامان فاصىلەسى اولموش و سۇز يۇخ كى، بۇ مۇدەدە اۇ دىلدە دىيشىكلىكلر تاپىلمىشىدیر.

مۆحاوره طرزى و سۆزلرين شكىلى و معنالارى دا فرقلىمىشىدیر. بۇرادا بۇ ایكى دۇورون دانىشىغىندان هانسىنى مۇقايسه اۇچون نظره آلمايلىق؟ بعضى دىلچىلره گۆره ایلك دۇورون دانىشىغى داها اۆتملى، اعتبارلى و خالیص و اصلی دیله یاخىندیر و آرالارىندا اولان فرق آزدیر.

۲- عكسینه اولاراق تۆرك دیلینه گلدیکده هانسی تۆرك دیلىنین سۇمثر دیلى ایله تۇتوشدورماغا مۇناسیب اولدوغو مسألهسى قاباغا گلیر. سۆز یۇخ کی، ۷-۶ مین ایلدن سۇترا بیزیم زامانىمیزدا دك تۆرك دیلینده ده اساسلى دییشیکلیکلر باش وئرمیشدیر. بیر طرفدن ده بۇ اوزون مۇدّتده خوصوصی ایله سۇن ۱۲-۱۳ قرنده تۆرك دیلیرینده سیاسى، جۇغرافیایى و ایجتیماعى شرایطلر نتیجه سینده كۆك (آنا) دیلدن اوزاقلاشاراق مۇختلیف لهجهلر و شیوهلر آرایا چیخیمیشدیر، نئجه کی، آذربایجان، تۆركمن، اۆزبک، قیرقیز، قازاق و باشقا تۆرك دیللىرى آراسیندا اۇ قدر دییشیکلیکلر تاپیلیمیشدیر کی، حتّا بعضاً بیر- بیرلرینین دیللىرىنى قانماقدان عاجیز دیرلر. بۇرادا دا دىلچىلر آنا (كۆك) تۆركجهنى داها مصلحت گۆرورلر، چۆنكى اۇندا سۇترالار تۇرتن دییشیکلیکلرین تائیرى آزا اولموشدور و خالیص تۆرك دیلینه و هابئله سۇمثر دیلى دۇورونه یاخینراق دیر. پروفیسور عثمان ندیم حتّا آنا تۆركجهنى دۇغو و باتى حیصه لره بۆلهرک دۇغو آنا تۆركجهنى داها دا تمیز و مۇناسیب گۆرموشدور.

بۇ تۇتوشدورمالاردا، ایكى دیلده اولان یۆزلرجه اۇخشار كلمه لرىن تاپیلماسى، بۇ دیللىرىن و خالقلارین بیر- بیرلری ایله یاخین قۇهوم اولدوقلارینی و یا ان آزی بیر- بیرلری ایله چاغداش اولوب و اوزون مۇدّت ایچ- ایچه یاشادىقلارینی گۆستیریر. هر حالدا بیزیم ایسته دیگیمیز نتیجه اله گله بیلیر، چۆنكى بیز سۇمثرلرین نسلیندن اولدوغوموزا ایصرار ائتمه سک ده، بۇ نتیجه یه چاتیرىق کی، تۆركلر اۇ زامان یعنی ۷-۶ مین ایل بۇندان قاباق بۇ بۆلگه ده یاخۇد اۇتون قۇتشلوغوندا، مثلاً ایندیكى آنادۆلو و یا ایرانین غرب و جنوب- غربینده اولموشلار (یۇخسا یۆزلرجه مۇشترک لۇغت ایكى دیلده تاپیلا بیلمزدی). بئله لیکله تۆركلرین، مۇغوللارلا و یا سلجۇقلارلا ایرانا گلمه سی ایدیعاسى قطعیتله باطیل اولور و بعضى بۇش بۇغازلیقلار سۇن قۇیولور.

آنا تۆركجه نین بۇ گۆنكۆ تۆرك شیوه لرینین هانسی ایله آرتیق ایلگیلى اولدوغو و هانسی دیلده ایلك تۆرك دیلى نین نیشانلری نین قالماسى باره ده ایندییه دك مۇحکم بیر نظر وئریلمه میشىدیر.

آ.م. شرباک دئمیشدیر کی، تاریخدن اۆتجه کی دۇورلرده تۆرك خالقلاری نین هامیسی تۆركمن دیلینده دانیشیرمیشلار. سۇن عصیرلرده اۇنلارین بیر حیصه سی بۇ دیلدن اوزاقلاشیب و نتیجه ده قیچاق و سیبیر دیللىرى اۇز تاپا چیخیب، اینکیشاف ائتمیشدیر. تۆركیه دىلچىلرى ده ایندیكى تۆركیه شیوه سی نین زامانىندا تۆركمن دیلیندن آیریلدیغینی قئید ائتمیشلر.

دیلچیلرین دئدیکلرینه گۆره دیلرده قرامر اۇخشاییشی لکسیک اۇخشاریشدان آرتیق اۆتمیلیدیر.

عثمان ندیمین آراشدیردیغینا گۆره سۆمترجهده بیر هیجadan آرتیق اولان کلمه لر غالباً مۆرگب کلمه لردير. یعنی ایکی مۆستقیل معنادا اولان کلمه لر بیر- بیرینین یانیندا دؤرراق یشنی معنالی بیر آیری مۆرگب کلمه تۆردیرلر. مثلاً «اؤز» کۆپک و «بارا» چۆل معناسیندا و «ماه» بۆیوک معناسیندا اولدوغو حالدا، «اؤزبارا» قۆرد و «اؤرماه» آسلان معناسیندادیر. یاخود «لؤ» آدام و «گال» بۆیوک معناسیندا و «لؤگال» حۆکمدار معناسیندادیر.

بۆچۆر کلمه لرده معناین یۆکو کلمه نین ایلك حیصّه سینده اولتور و ۲- جی حیصّه ایسه بیرینجی حیصّه نی تعریف ائدیر: کۆپک+ چۆل، کۆپک+ بۆیوک، آدام+ بۆیوک.

البته سۆمترجهده کی چۆخ هیجالی کلمه لرین هامیسی بۇ اؤزلیگی داشیمازلار. بعضی کلمه لرده بیر کۆک و اؤنون دالینجا گلن بیر و یا نتجه شکیلچی گۆرونور. بۆچور کلمه لرین باشقا دیلردن سۆمترجهیه داخل اولدوغو آنلاشیلیر.

سۆمترجهده دؤرد (یا بشش) صاییت واردیر: اؤ- ای- ائ- آ (بعضاً ده: او)، بیر حالدا کی آنا آلتای دیلرینده ۹ صاییت و، اؤزونلوقلارینی نظره آلساق، ۱۸ صاییت واردیر. بۇ باخیمدان آلینمیش کلمه لری آلتای دیلری ایله موقایسه ائتدیگده بۇ کلمه لرین آنجاق تۆرک منشالی اولدوغو اؤیفون گۆرونه بیلیر. عثمان ندیمین نظریجه سۆمترده کی تۆرک دیلیندن آلینما کلمه لر آنا دؤغو تۆرکجه نین باتی تۆرکجه دن آیریلدیغی دؤوره عایدیدیر. بۇ آیریلیش میلاددان ۳۵۰۰ ایل اؤتجه ایندیکی آنادولودا باش وئررک ایکی دؤغو- باتی تۆرکجه سی آرایا چیخیمیشدیر. بۇ زامان تۆرکلر ایله سۆمترلر ایچ- ایچه یاشاماقدایمیشلر. بۇنلارین هامیسی تۆرکلرین سۆمترلرله چاغداش اولدوقلارینی، باشقا سۆزله ۷-۶ مین ایل بۇندان اول ایراندا و کیچیک آسیادا سۆمترلرله بیرلیکده یا قوتشولوقدا یاشادیقلارینی گۆستریر.

سۆمتر دیلی ایله تۆرک دیلی نین موقایسه سی

سۆمتر دیلی ایله تۆرک دیلینی موقایسه ائتدیگده بیر پارا اؤزلیکلری نظرده آلمالییق.

مثلاً نتجه کی، ایندی بیزیم (آذربایجان) دیلینده (آلینما سۆزلر ایستیثنا اولماقلا) هئج کلمه «ر» و «غ» حرفلری ایله باشلانماز، اسکی آنا تۆرکجه ده هئج کلمه «ق» حرفی ایله باشلانمازدی. باشقا سۆزله بۆچور کلمه لرین باشیندا سۆمترجه ده اولان «ق» حرفی تۆرکجه ده گۆتورولموشدور. مثلاً سۆمترجه «قؤد» (qud) اؤکوز معناسیندادیر. اسکی تۆرکجه ده بۇ کلمه «اؤد» (ud) اولموشدور. بۇ کلمه بیزیم دیلده ایندی ده یاشاماقدادیر. مثلاً ۱۲- حیوان آدی ایله دؤورلنن ایل آدلاری نین ۲- جیسی اؤد یا اؤکوزدور (اؤد ییلی). بۇ آدا عربجه «بقر» دئییلیر. بۇ آدلار بئله دیر:

موش و بقر و پلنگ و خرگوش شمار،
 زین چار چو بگذری نهنگ آید و مار،
 آنگاه به اسب و گوسفند است حساب،
 حمدونه و مرغ و سگ و خوک آخر کار
 تۆر کجه ده:

سیچقان و اؤد و بارس و لوی پس،
 ییلان و یونت و قوی است نامهای سال،
 پیچی و پس تخا قوی و ایت است بعد از آن،
 تنگوزدان تو ای پسر صاحب کمال.

بۇ آدلاردان معلوم اولور کی، آنا تۆر کجه ده اولان سۆزلر بیزیم زامانیمیزدا فرقلمیشدیر. محض اؤنا گۆره ده سؤمثرله تۆتوشدورماق اؤچون آنا (کۆک) تۆر کجه داها اویغوندور..
 یۇخاریدا دئدیگیمیز دلیلله گۆره ده سؤمثرجه ده «گیش» مثنیه، اۆرمان معناسینا تۆر کجه ده «ییش» اولموش و سؤمثرین «گید» سۆزو ایت (ایتمک) معناسینا تۆر کجه ده «گ» حرفی سالیناق ایت (اید) اولموشدور. بعضاً ده بعضی حرفلر آیری حرفلرله عوضلنیرلر. سؤمثرجه ده «آرک» تۆر کجه ده آرق (آرخ) شکلینی تاپمیشدیر. بۇ نۆوع حرفلرین دییشیلیب یشربه یشر اولماسینا چۆخلو میثاللار واردیر. آنجاق بعضیلرین شرحی بۇروشوق اولدوغونا گۆره و مقاله نین حجمی محدود اولدوغونا گۆره آنجاق بیر پارا نۆمونه لر گتیره رک آخیردا یثکون وؤراجاغیق.

بعضاً باشدا «د» حرفی «ی» حرفینه چئوریلیر، مثلاً:

سؤمثرجه دار- تۆر کجه یار (بارماق)

سؤمثرجه دیگ- تۆر کجه ایگ (باغ معناسینا)

سؤمثرجه دیب- تۆر کجه ایپ

سؤمثرجه دیریگ- تۆر کجه ایریگ (ایری، قاپا، کؤبود)

سؤمثرجه دیریگ- تۆر کجه بیریق (جیریق)

بعضاً «م» حرفی «ق» یا «گ» حرفلری ایله عوضلنیر مثلاً:

مال- تۆر کجه قال (قالماق)

ماش- قاش (بیر شئین کناری، ساحیل)

«ن» حرفی نین «ی» حرفینه دییشیلمه‌سی:

ناد- یاد (یایماق)	دی- تی (دئمک)
ناد- یات (یاتماق)	دینگیر- تنگری (تانری)
«س» حرفی نین «ی» حرفینه دییشیلمه‌سی:	دو (du) - دۈ- ل یا تۈل (دولماق)
سیگ- بیگ (یئگ، ایی، داها ایی، یاخشی)	دۈق (dug) - تۈک (تۈکمک، بۈشالماق)
شیر- یئر (yir) (قوشما، شرقی، تۈرکۈ)	دۈر (dur) - تۈر (ائوین یۈخاری باشی، ان اۈنملی یئری، صدر)
«ش» حرفی نین «ج» حرفی ایله دییشیلمه‌سی:	اۈس- اس (اسمک)
ساق- چاغا (کیچیک اۈشاق)	گیم- کیمی، گیبی
ساق- چاک (چاقماق، شاقماق، وۈرماق)	خۈم- کۈم (آغیل، آخۈر، کۈما)
زیین- چیبین (سینک، میلچک)	ایدۈقا- ییدیق (بیس قۈخو، تعقۈن)
کلمه باشیندا «او» (u) گلدیکده (ک) آرتیریلیر:	کاد- کادا (یئرلشمک، برکیمک، مؤحکملمشمک)
اۈماخ- کۈمئک یا گۈمئک (چۈمۈرلو، باتاقلیق یئر)	کاپکاقاق- قابقاجاق (کاپکاجاق)
اۈر- کور (حاضیرلاماق، دۈزنله‌مک، قۈرماق)	کاش- کاش- قاچ (قاچماق، یۈرومک)
کلمه نین سۈنۈندا سۈمئرجه‌ده «گ» حرفی تۈرکجه‌ده ساغیر «ن» اولور:	قی- قیل (قیلماق، یایماق)
آشا (گ)- آلانگ (آلان، چول)	قید- قید (قییماق، اولدورمک)
بولوق- بولونق (بۈجاق، گۈشه)	قیری- قیر (kir) (چول، داغ)
داق- تانق (دان، سحر واختی)	قۈ (ku) - قۈ (قۈیماق، بۈراخماق، ترک ائتمک)
کالاق- قالینق (قالالباق، شۈلۈقلۈق)	قۈر- قورو (kuru) (قۈرۈلۈق، قارا، تۈرپاق، یئر)
زالاق- یالینق (یالین، چیبلاق)	قۈر- قۈرو- (قۈروماق)
	من- من، بن
	ناممو- نمه، نمئه (نه، نه قدر)
	نیگ- نئنگ (شئی، نسنه، مال)
	نیگنامه- نئمئنینگ (هر شئی، هر نه ایسه)
	ساق- ساغ (ساغ، خالیص، ساغلام، یاخشی)
	ساخار- ساغر (کۈپ، خوم)
	سیق- سیق (دایاز) شیغ (تۈرکیه تۈرکجه‌سی)

چۈخ آشکار اۈخشار کلمه‌لر

آقار- آغیر

آزقو- آسقو (آسماق)

بۈلۈق- بۈلۈنق (گۈشه، بۈجاق)

سوم- سۇن (سۇنماق، وئرمك)	اۋبۇر (ubur)- اۋبۇر (قارشى، جىلىققا، گۆتى، جنوب)
تاق- داقا (يولداشلىق، اطاعت ائتمك، تسليم اولماق)	اۋد (ud)- اۋد (زمان، واخت، مۇوسيم، هاوا)
تاخ- تاق (تاخماق، باغلانماق)	اۋمۇش (umush)- يۇموش (خىدمت، وظيفه، ماموريت)
تە (قا)- تىگ (دېمك، تۇخونماق، يىتىشمك)	اۋر (ur)- اۋر- (كسك، بېچمك، وۇرماق)
تېبىرا- تمير (دمير)	اۋر قو- اۋر گوك (اۋر گۆن، تاخت، دۈشك)
تېن- تېن (رۇح، نَفس)	اۋرى- اورى-د (اۋنجه، قاباقدان)
تۇ (tu)- تۇ (قاباتماق، تېخماق)	اۋش- اۋس (عاغىل، خىرى- شرتى سئچمك)
تۈكۈ- تۈكۈ (تۇخوماق)	اۋش- ايش
تۈكۈ- تۈكۈ (تۇخاماق، وۇرماق، دۈيمك)	زاق- ساغ (ساغ طرف)
تۈكۈ- داقا (يولداشلىق، اطاعت ائتمك)	زىين- چىيىن، ميلچك
اۋ (u)- اۋ (اويقو، يۇخو)	
اۋ (u)- اۋن (۱۰ عددى)	

بۇنو دا قئيد ائتمك گر كلیدیر کی، ایکی دیل آراسیندا، تاریخی مۆناسیبتین اولدوغونو اینبات ائتمك اوچون ۴-۳ (حداکثر ۷) جۆت عین حالدا هم فۆتتیک و هم معناجا بنزر اولان کلمه لر کیفایت ائدر. اوندان آرتیق اولسا داها اۋنو تصادؤفی سانماق اولماز. بیر حالدا کی، ایندییه دک ۲۰۰- جۆتدن آرتیق بئله کلمه لر سۇمتر دیلی ایله تۆرک دیلی آراسیندا تاپیلیمیشدیر. حتّا هر ایکی دیلده ایکی آیری کلمه دن ترکیب اولسوب عئین معنادا یئنی بیر کلمه نین تۇرنمه سی تصادؤف باخیمیندان ایمکانسیز اولاییلر. منلّا:

قابکاکاک (قاب + کاکاک) = قابجاجاق (قاب + قاجاق)

نیگنامه (نیگ + نامه) = نئنگنئمه (نئنگ + نئمه) = هرشئ

اۋشوب (اۋش یا قۋش + ائب یا ائو) = قۋش ائب (قۋش + ائب) = قۋش ائوی، یۇوا

عثمان ندیمین یازدیقلاریندان بئله نتیجه آلا ییلیریک کی، تۆرکلر لاپ آزی ۳۵۰۰ ایل میلاددان قاباق ایندیکی تۆرکیه نین دۇغو بۆلگه سینده اولموشلار و ۵۵۰۰ ایل بۇندان قاباق تۆرک دیلی مۆستقیل و ایکی قۇللو بیر دیل ایمیش. آیری فاکتلاری دا نظره آلیب و آنا تۆرکجه دن آنا دۇغو و باتی تۆرکجه یه قدر کئچن زامانی دا حسابا آلساق، آنا تۆرکجه نین یاشی ۱۱۰۰۰ ایلدن آرتیق اولاییلر.

اۆلئاس سلىمانوفون جدولى

اۆلئاس، دياكوتوفون يازدىغى سۆمئىر سۆزلىرىدىن ۶۰ كىلمەسىنى سىنچىپ و تۆرك دىللىرى ايله مۆقايىسه ائتمىشىدىر. اۇ بۇ سىنچكىده اۆچ قرۇبا عاييد اولان سۆزلىرى نظرده آلمىشىدىر: ۱- اينسان قرۇپو ۲- طبيعت قرۇپو ۳- تانرى قرۇپو. اۇ بۇ مۆقايىسهده عۆموم تۆرك دىللىرىنى نظرده تۇتموشىدور. بىز بۇرادا (تېكرار اولماماق شرطى ايله) بعضىلىرىنى نقل ائىدەجگىك :

طبيعت قرۇپو:

آمار = بىزۇو، بالا (عۆموم تۆرك دىلىندە- مارا، ماركا)

آمار- آن = مۆقدس حيوان، (ماران، مارال، باران)

اۇدو- قۇچ، گۆنش تانرىسى، مۆقدس، (قدىم تۆركجه: اۇدوك)

كۆنكال- قۇيروقلو قۇچ، (قازاقجا و اۇيغورجا: كۆن- قۇيروق + كالن = قالين)

اۇزوق (اۇز- اۇزو)- سۇدا اۆزن قۇش (عۆموم تۆركجه: يۇزوق- يۇزوق)

قاش- قۇش (عۆموم تۆركجه: قۇش، مۆزگب حالدا قارانقۇش، بۇزقۇش...)

قىش- آغاج (تۆركجه: انغىش- سۆنرالار آغاج، آغاش)

اقتىر- آشاغى (قازاقجا: ائقتىر = آلچالماق، محو اولماق)

اىترىن = سىدر آغاجى (اۇيغورجا اىترىن)

كۆر (kur)- داغ (عۆموم تۆركجه: كىر = داغ زىروهسى، داغ)

اينسان قرۇپو

آدا- آتا (عۆموم تۆركجه: آتا، آدا)

آما- آنا (عۆموم تۆركجه: آما، آبا، آنا)

آمار = بالا، بىزۇو (تۆركجه: مالا، مارا، بالا، پالا)

تۇ- دۇغماق (تۆركجه: تۇغو، تۇوو، همان معنادا)

تود- دۇغماق (تود، توغد، تۇود، تور...)

تير (تيل، تى)- حيات، دىرلىك (تۆركجه: تىرىك، تىرى، دىرى)

تير (تيل، تى)- اۇخ (تۆركجه: تىرىك = سىلاح، اۇخ)

قۇق (kyk) = قارا، تۆند، اولوم (عۆموم تۆر كجه: قۇبوق - كۆبوك = هيس، تۆند، غۆصه، كدر)
 اثرئن = سيراوى عسگر، ايشچى (تۆر كجه: اثرن، آرن)، اثر = كيميئسه آردينجا گئت، اثرئن = آرخادان
 گئدن

اثره (ere) = قۇل (تۆر كجه: اثر = دؤبوشچو، قهرمان)
 شوپا (سپيا) = چۇبان (عۆموم تۆر كجه: شوپان، چۇبان، چابان، چۇبان)
 آب = قابى (تۆر كجه: آو، آب، ائو، ائب، اوئى)
 ائش = ائو (تۆر كجه: ائشيك، ائشيك = قابى)
 اوقو (اوق) = نسيل (قديم تۆر كجه: اؤغوش = نسيل)
 اوق - گئن = ييغينچاق (تۆر كجه: گئن - ائس، گئنش = شۇرا، گئشمك = ييغينچاق)
 رۇ = قۇرماق (تۆر كجه: اۇرو = قۇرماق، تيكمك)
 اۈرۇق = قالا، شهر، جمعيت، (تۆر كجه: اۈرۇق = شهر، شهر اهااليسى، طايفا)
 قاق = كئچيرمك (تۆر كجه: كاك، قاق = قاخ، قاخماق)
 تاق = تاخماق (تۆر كجه: تاق، تاك، تاخ = تاخ، سانج، بيرلشدير)
 شۇ = ال (تۆر كجه: اۈش، اۈس... = اۈۈج)
 كار = اۈغورلاماق (قديم تۆر كجه: كارما، كارپا = غارت)
 ائد = گئتمك، چيخماق (تۆر كجه: اۈت، اۈت، ائد، ائت، آت = گئت، كئچ)

تائرى قرويو

آش = خط، عدد (تۆر كجه: آش، ائش، ايش = كس، خطله)
 ايشى = كؤل، تۇز، تۇزجوق (تۆر كجه: ايشى، ائش = ذره، ذره جيگ)
 دئش = نۇقطه (تۆر كجه: دئشيك، دئشيك، نۇقطه، دئشيك)
 اۈش = اۈج (عۆموم تۆر كجه: اۈش، اۈج، اۈس، ايس)
 يۈن = اۈن (عۆموم تۆر كجه: اۈن، اۈن = اۈن، ۱۰)
 آن = گۈى، اۈلدوز (تۆر كجه: آن، آى = آى، كۆكو «آنيق» - داندير = تمير، ايشيقلى، آيدين)
 كئن = گئن (عۆموم تۆر كجه: گئن)
 اۈزۇق = اۈزون، اۈجا (عۆموم تۆر كجه: اۈزون)
 اۈد = گۈئنش، گۈن (تۆر كجه: اۈت، اۈد، آد = گۈن اۈرتا واختى)

اؤد- اؤد (تۆر کجه: اؤت، اؤد، اؤت، اؤد)

اؤدون- اؤجاق (تۆر کجه: اؤتون، اودون، اؤدون، اؤدون، اناجاق)

اؤدو= گۆنش تانریسی، مۆقدّس (قدیم تۆر کجه: اؤدوک، ایدوق= مۆقدّس)

دینقیئر [دئمئر]= تانری، گۆی (عووموم تۆر کجه: تئگیئر، تئگری، دانقیئر، دئنیئر، تنیئر = تانری، گۆی)

تینقیئر، تیقیئر = چای آدی= (تۆر کجه: تئقیئر، تئیز، دئنیئر، دنیئر، دانقیئر = دنیئر، بؤیوک چای)

نامه (na-me) = بۇ نه دیر؟

اؤلزاسین نظرینجه: سؤمئر و تۆرک دیلی موقاییسسه اوللا بیلسر و سؤزلرین فؤرم و معنا اؤخشارلیغی

سیستم تشکیل ائدیئر. بۇنا گۆره تصادؤفی سایلا بیلمز.

سؤمئرجه ده مصدر+ ک = ائسم اولور. سؤز دؤزلمکدن بیر نئچه اؤرنک وئرمک اولور:

اؤرو- قۇرماق، تیکمک- اؤروق شهر

یؤزو- اؤزمک- یؤزوک: سۇ قۇشو

اؤشتو- ائشیتمک- گئشتوک: قۇلاق

تورو- یاشاماق، دؤغولماق: تۆرök [تیریک]= دیری

قایناقلار

- ۱- دیوان لغات‌الترک، کاشغرلی محمود، هـ. ق. ۴۶۶، (کۆچورن، بسیم آتالای) آنکارا ۱۹۳۹
- ۲- سؤمئر و تۆرک دیللیرىنین تاریخی ایلگیسی، عثمان ندیم تۇنا، آنکارا ۱۹۹۰
- ۳- آز- یا، اولزاس سلیمانوف، کۆچورن ناطق صفروف، باکی ۱۹۹۳
- ۴- نصاب الصبیان، ابونصر فراهی
- ۵- الواح بابل- ادوارد شیبیرا، علی اصغر حکمت، تهران ۱۳۴۱
- ۶- الواح سؤمئری، ساموئیل کرامر
- ۷- آذربایجان تۆرکلرینین تشکولو تاریخی، غ. غیب الله یثف، باکی

به نام وجود بی‌فزان

«قلم»

قلم زبان خداست، قلم امانت آدم است!

قلم ودیعه عشق است و هر کسی را تو تمی است!

«قلم تو تم ماست».

(دکتر علی شریعتی)

با توجه به ارتباط صمیمانه اندیشمندان و فرهیختگان اقوام ایران با دفتر موسسه فرهنگی و مطبوعاتی «جان آذربایجان» بدینوسیله به اطلاع مدیران مسئول و سردبیران نشریات و کتب می‌رساند، به منظور ایجاد ارتباط و تعامل بین اندیشمندان در صورت تمایل یک نسخه از نشریات خود را به صورت اهدائی و یا با اخذ وجه جهت بهره‌برداری به آرشیو موسسه ارسال فرمایند.

خوشحال خواهیم شد تا پلی بین شما و فرهیختگان جامعه باشیم.

آدرس موسسه: تهران، صندوق پستی ۱۸۵۳۵/۱۴۹

موسسه فرهنگی - مطبوعاتی «جان آذربایجان»

شرکت مهندسی مشاور اودیل آذر

طراحی و اجرای مجسمه، نقش برجسته، فرسک و نقاشی دیواری،

دکوراسیون داخلی، مبلمان و المان‌های شهری

کرج، گوهر دشت، فاز ۳، خیابان دوم، پلاک ۱۹، طبقه دوم، تلفکس ۴۴۲۲۳۳۴ - ۲۶۱

تبریزیان طلایه داران پزشکی جدید^۱

صمد سرداری نیا

در زمینه پزشکی مدرن نیز تبریزیان پیشگام بودند. نخستین طبیب و محصل اعزامی به فرنگ از سوی عباس میرزا نایب السلطنه از تبریز بود. اولین کتابهای پزشکی در تبریز تألیف، ترجمه و چاپ گردید و نخستین آبله کوبی نیز در این شهر انجام شد. همچنین نخستین دانشکده پرستاری و مامایی در تبریز تأسیس گردید و برای اولین بار، دندان مصنوعی در این شهر ساخته شد و اولین عمل قلب باز در سال ۱۳۴۱ و نخستین عمل پیوند قلب روی سگ در سال ۱۳۴۸ و عمل پیوند کلیه برای اولین بار در سال ۱۳۴۷ به وسیله یک جراح تبریزی به نام دکتر جوادهیئت با موفقیت انجام گرفته است.

علاوه بر این‌ها نخستین دانشکده‌های پزشکی، داروسازی، دندانپزشکی ایران و انستیتو پاستور به دست یک پزشک تبریزی، دکتر محمدحسین لقمان /دهم تأسیس گردیده و جراحی نوین ایران را پرفسور یحیی عدل بنیان گذاشته است.

در زمینه اعزام اولین طبیب و محصل به فرنگ، محسن روستایی می‌نویسد:

«میرزا حاجی بابا افشار فرزند یکی از صاحب منصبان شاهزاده عباس میرزا نایب السلطنه و اولین محصلی است که به اتفاق محمدکاظم پسر نقاش‌باشی نایب السلطنه، از طرف آن شاهزاده و مقام فراهانی برای تحصیل طب و شیمی و نقاشی به عنوان نخستین کاروان اعزامی به اروپا فرستاده شد... برگزیدن رشته طب و شیمی و یا به عبارت دیگر طب و داروسازی هم برای این بود که در آن زمان کمبود طبیب بیش از هر چیز در ایران محسوس بود و غالباً هیئتهای خارجی و احياناً افرادی که به ایران می‌آمدند، طبیب برای خود می‌آوردند...»

حاجی بابا در ایام تحصیل، دانشجویی کوشا بود. قسمتی از تحصیلات خود را در آکسفورد گذرانده و در عین حال با رجال ارزنده انگلستان، چه از سیاستمداران، چه از دانشمندان حشر و نشر داشته، تا آن جا که ویلیام بوکلند استاد زمین‌شناسی آکسفورد، یکی از کتابهای ژرژ کوریه را به او

^۱ - بخشی از کتاب زیر چاپ «تبریز، شهر اولین‌ها»، که به زودی تقدیم علاقه‌مندان خواهد شد.

داده و پشت آن را امضاء کرده است و سرجان ملکم نیز کتابی به سال ۱۲۱۸ در اشعار و ادبیات به حاجی بابا هدیه کرده است و این کتاب اکنون در لندن است.

در سال ۱۲۳۰ هـ. ق. که دسته دوم محصلین ایران به لندن رسیدند با آنان آشنایی و ارتباط حاصل کرد و در مشکلاتی که برایشان پیش می‌آمد راهنما و یاور آنان بود و پس از این که به ایران مراجعت کرد در دستگاه عباس میرزا نایب‌السلطنه سمت حکیم باشی یافت و با دکتر «کورمیک» انگلیسی طبیب ولیعهد همکاری می‌نمود و در عین حال چون به زبان انگلیسی و آداب اروپایی آشنایی داشت، هر وقت هیئتی به یکی از ممالک اروپایی اعزام می‌شد او را به عنوان طبیب و شاید مترجم انتخاب می‌نمودند و اروپائینی که به ایران می‌آمدند، به وسیله او با دربار ارتباط می‌یافتند. چنان که در سفر خسرو میرزا به پترزبورگ برای عذرخواهی از پیشامد قتل «گریپایدوف» سفیر روسیه در ایران، او نیز با عنوان حکیم باشی خسرو میرزا را همراهی می‌کرد.

میرزا عبدالحسین خان فیلسوف‌الدوله، طبیب تحصیل کرده و شاخص عهد قاجار و مؤلف کتاب «مطرح الانظار» در شرح حال طبیبان، درباره حاجی بابا می‌نویسد: «میرزا بابا دکتر از اطبای اوایل سده سیزدهم هجری (و از اهالی آذربایجان به شمار می‌رود) در فرنگستان تکمیل طب نموده و بعد از معاودت به ایران، در جرگه اطبای حضور محمدشاه غازی... منسلک و در مزاج آن پادشاه تسلط تام پیدا کرد و هم در علاج نفرس شاه که مدت‌ها به آن علت مبتلا بود، جهدی کافی و جدی و وافی مبذول می‌داشت و تا آن طبیب هنرمند به امر معالجت اشتغال داشت، مرض شاه رو به بهبودی بود... وفات آن حکیم در ۱۲۵۸ هـ. ق. اتفاق افتاد.^۱»

چنانکه در بخش ترجمه گذشت. کتاب «تعلیم‌نامه در اعمال آبله زدن» که در زمان عباس میرزا در تبریز ترجمه و چاپ گردید، نخستین کتابی بود که در زمینه پزشکی در ایران منتشر شد. اصل این کتاب را دکتر «کورمیک» پزشک عباس میرزا به انگلیسی تألیف کرده بود و «میرزا محمدبن عبدالصبور خوئی طبیب» پدر «ناصر الحکمای خوئی» آن را به فارسی ترجمه کرد. این کتاب که در ۱۲۴۵ هـ. ق. در باسمة خانة دارالسلطنه تبریز به چاپ رسید، شاید اولین اثر پزشکی جدید به زبان فارسی باشد. این کتاب در دوران صدارت «میرزا تقی‌خان» دوباره چاپ شد.^۲

قبل از چاپ نخست این کتاب، عمل آبله‌کوبی در تبریز انجام شده بود. خلیل محمدزاده می‌نویسد: «آبله‌کوبی در زمان فتحعلی‌شاه به ایران آمد و در سال ۱۲۲۸ هـ. ق. برای اولین بار

^۱ - گنجینه اسناد، شماره ۴۱ و ۴۲، بهار و تابستان ۱۳۸۰، ص ۴

^۲ - خلیل محمد زاده، اولین‌ها در ایران، ص ۱۴۴ و ۳۰۲

دکتر «کورمیک» انگلیسی، پزشک عباس میرزا از معلمین اروپایی مقیم تبریز، به این کار اقدام کرد و رساله‌ای نیز در باب بیماری آبله نوشت که منتشر گردید^۱.

در زمینه تألیف، ترجمه و انتشار کتب پزشکی در تبریز توسط اطبای این شهر در جراید دوران قاجاریه مطالب متعددی به چشم می‌خورد. از جمله در شماره ۱۹ سال سوم روزنامه «ناصری» چاپ تبریز که در غره ربیع‌الثانی ۱۳۱۴ هـ ق/ ۱۰ سپتامبر ۱۸۹۶ میلادی منتشر شده، این اعلان درج گردیده است:

«دکتر میرزا عبدالحسین خان رکن الحکماء که از معتبرترین اطبای تبریز و در طب ایرانی و فرنگی و اعمال یدی مهارتی به غایت دارند، کتابی در معرفت سموم، از ادویه فرنگی و ایرانی و علایم سمیه و تریاق و معالجه و ماده آن‌ها تألیف و به طبع رسانده و چند جلدی به اداره فرستاده بودند که در حقیقت منفعت آن عمومی، به کار طبیب و غیرطبیب می‌خورد و منافع آن مستغنی از تمجید است. کتاب مزبور بازار کتاب‌فروشها، دکان آقا میر جلال کتاب‌فروش به فروش می‌رسد. طالبین رجوع نمایند.»

همچنین در شماره ۱۰۲ سال اول روزنامه انجمن که در روز پنجشنبه هشتم جمادی‌الاول ۱۳۲۵ هـ ق منتشر شده، این آگهی درج گردیده است:

«کتاب اسرارالحکمه که متجاوز از دوازده سال جناب... افتخار الاطباء در ترجمه آن محض خدمت به ابنای وطن زحمت کشیده و حاصل تجارب سی سال شخص خود و سایر اساتید اطبای عصر حاضر را علاوه نموده و اطبای دانشمند جملگی تصدیق دارند، تاکنون در فنون متنوعه طب و معالجه، کتابی به این جامعیت طبع نشده، برای طبیب منتهی و مبتدی داشتن همچو کتابی فرض است. امروزها جلد اول آن در هشتصد و سی و شش صفحه بزرگ با خط خوش و فارسی ساده بی‌تکلف از طبع درآمده، در تبریز در اداره روزنامه آذربایجان و دواخانه جناب حاجی میرهادی، از قرار جلدی چهار تومان به فروش می‌رسد. در خارج مخارج پست علاوه می‌شود. جلد دوم نیز در کار طبع است، عنقریب به معرض انتشار گذاشته خواهد شد، هر کس میل داشته به آنجاها رجوع فرماید.»

سیدالحکمای تبریزی پدربزرگ مرحوم آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، نخستین دندان‌صنوعی را در تبریز ساخته است. خلیل محمدزاده می‌نویسد:

«نخستین دندان مصنوعی یک دست کامل را «سیدالحکماء» برای بیماری، اولین بار در ایران ساخته است. جنس دندان‌ها از عاج فیل بوده و به وسیلهٔ فنری به لثه بیمار متصل شده است.

«میرسیدعلی شرف‌الدین حسینی مرعشی نجفی» ملقب به سیدالحکماء فرزند مرحوم «علامه سیدقوام‌الدین حسینی مرعشی» بوده است. ولادت وی حدود سال ۱۲۰۰ هـ ق است. تحصیلات ابتدایی و سپس فقه و اصول و حکمت را در خدمت «شیخ مرتضی انصاری» (اعلی الله مقامه) ادامه داده است. پس از مدتی اقامت در تهران به اصفهان رفته و نزد «میرزاحسین شیروانی» به تحصیل طب پرداخته است. سیدعلی پس از اتمام تحصیلات خود به هندوستان رفته و مدت هشت سال در آن دیار به تحصیل علوم غریبه اهتمام کرده است.

سپس به تهران برگشته، در محل سرچشمهٔ تهران رحل اقامت افکنده و همانجا مطبی تأسیس کرده است.

سیدالحکماء مدتی هم در مشهد مقدس اقامت داشته و در خدمت «حمزه میرزا» عموی ناصرالدین شاه طبابت نموده است. پس از آن به تبریز رفته و در آنجا طبیب مخصوص مظفرالدین شاه بوده است.

مرحوم سیدالحکماء مرعشی، اجازه‌نامه‌های چندی را در رشته‌های فقه و طب از علماء و اطبای بزرگ عصر دریافت کرده است و خود، شاگردان فراوانی نیز تربیت کرده است.

حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی قدس سره الشریف که خود نوهٔ سیدالحکماء است، دندانهای مصنوعی ساخته شده توسط سیدالحکماء را به دکتر محمود نجم‌آبادی دادند تا به موزهٔ دانشکده دندانپزشکی دانشگاه تهران تقدیم شود.

میرسیدعلی شرف‌الدین حسینی مرعشی نجفی به سال ۱۳۱۴ هـ ق در سن ۱۱۴ سالگی و پس از هفتاد سال طبابت، جهان را ترک و در وادی‌السلام نجف اشرف به خاک سپرده شد^۱.

پس از برداشته شدن این نخستین گام به دست مرحوم سیدالحکماء متخصصین دیگری در این زمینه در تبریز، ابتکار او را پی می‌گیرند و در رشتهٔ دندانپزشکی و دندانسازی به همشهریان خود خدمت می‌کنند. در این زمینه نیز مطالب جالب توجهی در جراید آن روزگار درج گردیده، از جمله در شمارهٔ ششم سال اول روزنامه ناصری که در ۱۵ ذیحجه ۱۳۱۱ هـ ق / ۱۹ ژوئن ۱۸۹۴ میلادی منتشر گردیده، این اعلان چاپ شده است:

«میرزا آقا قراباغی که در علم دندانسازی مهارت کامل حاصل نموده و این اوقات به منصب دندانساز باشیگری سرکاری اختصاص یافته، حجره او در تبریز در تیمچه جناب صاحب دیوان است، هر که را حاجت به اصلاح یا ساختن دندان است به مشارالیه رجوع نماید که علاوه بر خوب ساختن، مناسب هم تمام خواهد نمود.»

در دوران قاجاریه در کنار طب سنتی، طب مدرن نیز در تبریز رواج داشت، چنان که در جراید آن دوران، آگهی‌های متعددی درباره فعالیت پزشکان فارغ‌التحصیل کشورهای اروپایی در این شهر دیده می‌شود. از جمله در شماره ۱۹ سال اول روزنامه ناصری که در غرة رجب ۱۳۱۲ هـ ق/۲۹ دسامبر ۱۸۹۴ میلادی منتشر شده، این آگهی درج گردیده است:

«دکتر میرزا زین‌العابدین خان معین‌الاطباء... چند سال قبل بر این، پس از تحصیل اجازت به شهر پاریس عزیمت نموده، قریب شش سال در آنجا مانده، تمام دوره تحصیلات راجع به علم طب را به رسم محصلین فرنگستان امتحان داده، رساله در طب نوشته، دارای تصدیقات و دیپلم دکتری و فارغ‌التحصیل شده و از جانب دولت فرانسه به امتیاز نشان (افیسیه دو لنستروکسیون پوبلیک) که اولین نشان علمی آن مملکت و مخصوص معلمین است، نایل آمده، در بیستم جمادی‌الاول وارد شهر تبریز و وطن عزیز خود گردید.»

لکن مردم مدت‌ها طب جدید را باور نداشتند و از آن دوری می‌کردند، تا این که دکتر میرزا عبدالحسین خان رکن‌الحکماء که بعدها فیلسوف‌الدوله نامیده شد و چنان که گذشت، کتابی نیز در معرفت سموم تألیف کرده بود، طب جدید را در تبریز جا انداخت. دکتر مهدی مجتهدی می‌نویسد:

«میرزا عبدالحسین خان فیلسوف‌الدوله در تبریز متولد گردید و در ۱۳۲۲ درگذشت. وی فرزند آقا میرزا محمد حسن زنوزی، از علمای معتبر و موجه تبریز بود. زنوز قریه‌ای است در نزدیک مرند بلکه وصل به آن. مقدمات علوم قدیمه و طب را در تبریز آموخت. سپس به تهران رفت و از دکتر طولوزان فرانسوی طبیب مخصوص ناصرالدین شاه، طب جدید را تحصیل نمود. پس از مراجعت به تبریز مطب باز کرد و طبق اصول جدید به معالجه مشغول شد. چون مردی متدین و پرهیزکار و صاحب فضل بود، همه به وی مراجعه کردند و به دست او به طب جدید ایمان آوردند. اگر او نبود، طب جدید در تبریز آن نوع پیشرفت نمی‌کرد. وی اول رکن‌الحکماء و بعداً فیلسوف‌الدوله لقب داشت و طبیب مخصوص محمدعلی میرزا ولیعهد بود.

«فیلسوف‌الدوله مردی صاحب فضل بود، در ادبیات و عربیات و طب جدید و قدیم، اطلاعات فراوان داشت. از تألیفات او معرفة السموم است که حاوی مطالب مفید طبی که چاپ شده و دیگر مطرح‌الانظار است در دو جلد در شرح حال اطباء و فلاسفه. یک جلد از این تألیف نفیس در تبریز

به چاپ رسیده و جلد دیگر هنوز چاپ نشده است. وی در تألیف این کتاب نفیس رنجی کشیده، تاریخ حیات اطبای شرق و غرب را استقصاء نموده. تا آخر عمر، آرزوی او این بود که جلد دوم کتاب مفید خود را نیز چاپ کند و درگذرد.

«پس از آن که اطبای متعدد که در فرنگستان تحصیل کرده بودند به تبریز آمدند، بازار او کاسد گردید، مروّج طب جدید نیز مانند حاج میرزا احسن رشدیه به قم رفت، آنجا بود تا درگذشت^۱».

درباره ورود وی به تبریز و آغاز به کار طبابت، این اعلان در شماره ۲۱ سال اول روزنامه ناصری که در غرة شعبان ۱۳۱۲ هـ ق / ۲۸ ژانویه ۱۸۹۵ میلادی منتشر شده، درج گردیده است: «دکتر میرزا عبدالحسین خان سرتیب الحکماء که دوازده سال بود برحسب امر مبارک حضرت اقدس اشرف امجد والا ولیعهد روحنا فدا، در دارالخلافه تهران مشغول تحصیل طب ایرانی و فرنگی بودند، این اوقات مراجعت و در کلیه معالجات خاصه اعمال یدی و اخراج سنگ مثانه و کحالی به تصدیق دکتر طولوزان و سایر معتبرین اطباء کمال مهارت را دارند و در محله سرخاب کوچه یحیی خان منزل دارند و از صبح تا حوالی ظهر برای معالجه عموم مرضی حاضر و پذیرا خواهند بود.»

در تاریخ ۱۲ مرداد ماه ۱۳۰۸ شمسی «عباس نوری اسلامی» نامی در روزنامه «سهند» مراتب تشکر و قدردانی خود را از فیلسوف الدوله این چنین بیان کرده است:

«شکر نعمت در هر موردی لازم و بلکه از فریاض بی شمار است، زیرا به مفاد (من لم یشکر الناس لم یشکر الله) حضرت آقای دکتر عبدالحسین خان فیلسوف الدوله که در سلسله اطباء محترم معروف به امانت و دیانت و پاکی فطرت است، به دو سه نفر از فامیل بنده و غیره که مراجعه به ایشان شده بود، قطع نظر از توجه کامل در معالجه آن‌ها به طور مجانی بحمدالله از حسن نیت و مواظبت ایشان بهبودی حاصل و عموماً صحت یافتند. مراتب تشکرات قلبیه خود را تقدیم داشته و بقای وجود محترمشان را از درگاه احدیت مستثلت می‌نمایم.»

در صدر مشروطیت، تعداد پزشکان تبریز آن قدر چشمگیر بوده که انجمنی تشکیل می‌دهند. در این زمینه در شماره ۳۵ سال دوم روزنامه عدالت چاپ تبریز که در تاریخ ۲۶ ذیحجه ۱۳۲۴ هـ ق. منتشر شده، آمده است: «اطباء دارالسلطنه تبریز، انجمنی ترتیب داده و در آنجا از مسائل

^۱ - دکتر مهدی مجتهدی، رجال آذربایجان در عصر مشروطیت، ص ۱۸۲.

طبیّه و تشخیص بعضی امراض صحبت خواهند کرد. امیدواریم که از برکات این آقایان اطباء مسئله حفظ الصحّه و نظافت نیز مطرح گفتگو و مجری خواهد گردید.»

این انجمن سال‌ها به فعالیت خود ادامه می‌دهد و گامهای مؤثری برمی‌دارد. دکتر فلانی یکی از پزشکان تبریز در تاریخ ۳۰ دی ماه ۱۳۰۹ شمسی در رثای دکتر صبوری ملقب به ناصر الحکماء در روزنامه «شاهین» چاپ تبریز به این تشکّل نیز چنین اشاره می‌کند:

«... خدماتی که مرحوم ناصر الحکماء به جامعه تبریز نموده، فوق‌التصور است. ما شمه‌ای از آن را محض نمونه ذکر می‌کنیم.

«مرحوم صبوری مدتی رئیس صحیّه آذربایجان بود و خدمات شایانی در مدت تصدی خود به جا آورد. یکی از مؤسّسین جدی مجمع هفتگی و سیّار اطباء بودند. البته همه می‌دانند که آن مجمع هفتگی راجع به اتحاد اطبای تبریز و هیئت جامعه در مدت ۲۵ سال، بلکه بیشتر چه خدمات‌های بزرگی را عهده‌دار شد. البته زحماتشان در شورای عالی طبی فراموش نشده. در آخر عمر با وجود عدم استطاعت بدنی مدت سه سال مجمع طبی تبریز را که از دکترهای دیپلمه [=فارغ‌التحصیل پزشکی] تشکیل یافته بود، اداره می‌کرد. این مجمع که مقصودش مباحثه علمی و ازدیاد شناسایی طبی می‌باشد، در منزل آن مرحوم [در خیابان تربیت] تأسیس یافت و تا آخر نیز همانجا تشکیل می‌شد. هر سال در موقع انتخاب رئیس، تمام اعضاء با یک صمیمت فوق‌العاده، آن مرحوم را یک صدا به ریاست انتخاب می‌کردند. حالیه به مناسبت این فقدان جبران ناپذیر، مجمع بی‌رئیس و بی‌سروسامان مانده.

«در فراق تو بسی سلسله‌ها برهم خورد.

«مرحوم صبوری مدت پنجاه سال طبابت نمود و در این مدت با تمام جدیت مشغول انجام وظیفه بوده و در اوقات استراحت با قرائت کتب و مجله‌های طبی فرانسه در ازدیاد شناسایی خود می‌کوشید. با مرضی مهربان و قرص بود، فقرا را مجاناً معالجه می‌کرد و دواى مجانی برایشان می‌داد.

«دکتر صبوری نمرده و در قلب دوستانش زنده است.

«هرگز نمیرد آن که دلش زنده شد به عشق، ثبت است بر جریده عالم دوام ما.»

میرزا جلیل‌خان ناصرالحکماء در روزنامه‌های تبریز، درباره رسته تخصصی خود مطالبی می‌نوشت. از جمله در شماره ۱۴ سال اول روزنامه ناصری که در ۱۵ ربیع‌الثانی ۱۳۱۲ هـ ق منتشر شده، درباره شیوع مرض وانگ (زکام) و طریقه معالجه هر مریض بدون رجوع به طبیب مقالاتی نوشته است.

نخستین داروخانه‌ها نیز در دوران پیش از مشروطیت در تبریز آغاز به کار کردند. اولین داروخانه با نام «داروخانه مرکزی» به مدیریت حاج میرهادی، پدربزرگ مرحوم دکتر سیدحسن نطقی تأسیس شد. لازم به یادآوری است که خاندان نطقی نسل به نسل در تبریز داروخانه‌دار بودند. دکتر سیدحسن نطقی، پدر زنده یاد دکتر حمید نطقی که آگهی‌های تبلیغاتی داروخانه‌اش در شماره‌های متعدد روزنامه تجدد ارگان شیخ محمد خیابانی چاپ می‌گردید، به قول عزیزه خانم نطقی (خواهر دکتر حمید نطقی) سومین نسل از آن خاندان بود که به این شغل اشتغال داشت. عزیزه خانم می‌گوید: «نسل اول، حاج میرهادی دواچی بود که نخستین داروخانه را در تبریز تأسیس کرده بود و نسل دوم، آقا میرمحمود پدر پدرم و نسل سوم پدرم (دکتر سیدحسن نطقی) بود. گفتنی است که تقریباً تمام فامیل‌های ما به این کار مشغول بودند. از جمله شفائیه عموی پدرم، سپس ارجمند، دواچی و...»^۱

اینک لازم است که به جراید آن روزگار تبریز رجوع کنیم و ببینیم درباره داروخانه‌های تبریز، آن‌ها چه اطلاعاتی به دست می‌دهند. در این زمینه، در روزنامه کمال، این آگهی در شماره ۱۷ که روز سه‌شنبه غره جمادی الاول سال ۱۳۱۸ هـ ق. منتشر شده، درج گردیده است:

«در دواخانه مرکزی تبریز که متعلق به جناب حاج میرهادی آقاست، حیی ترتیب داده‌اند که تب نوبه را در عرض سه روز قطع می‌کند و قیمت هر دانه، یک عباسی است و قند خوراک روزی شش دانه، طالبین به دواخانه معزی الیه رجوع نمایند.»

(اقل شفیع بن هادی الموسوی)

داروخانه دیگری نیز به نام «شفائیه» به مدیریت فرزند حاج میرهادی در خیابان فردوسی (پیش از احداث) تأسیس می‌گردد که آگهی آن در دو شماره روزنامه انجمن، شماره‌های ۱۱۰ و ۱۱۴ سال اول که در تاریخ سوم و هفدهم جمادی‌الثانی ۱۳۲۵ هـ ق منتشر شده‌اند، بدین شرح درج گردیده است:

«به عموم هموطنان، با کمال احترام اعلان می‌شود، در جلو بانک روس، دواخانه مکمل به اسم دواخانه شفائیه مشهدی میرشفیع فرزند جناب حاجی میرهادی صاحب دواخانه مرکزی تأسیس و افتتاح نموده، محض خدمت به ابنای وطن مقدس، از تمام دواهای قدیم و تازه اختراع از معتبرین کارخانه‌های لندن و برلین آورده و حاضر نموده، همچنین تمام اسباب‌های طبی و جراحی و مال

عکاسی و دندان‌سازی بدون استثناء و عطریات و صابون‌های معطر تماماً به قیمت مناسب فروخته می‌شود. طالبین به آدرس فوق رجوع نمایند.»

مدیر این داروخانه فرزند خود را برای تحصیل در رشته داروسازی به اروپا می‌فرستد. در این زمینه در شماره ۲۸۳ روزنامه شاهین که در تاریخ ششم بهمن ۱۳۱۴ شمسی منتشر شده آمده است:

«آقای میر محمدعلی فرزند آقای شفائیه که مدتی در بهترین مراکز علمی اروپا مشغول تحصیل بودند، پس از اخذ دیپلم عالی در داروسازی و شیمی و میکروبی‌شناسی و یک سال عملیات در مهمترین لابراتوارهای شهر نانسی روز جمعه سیم بهمن ماه با ارمغان‌های علمی زیاد وارد تبریز گردید.»

این داروخانه برای اولین بار ماشین تحریر نیز وارد کرده و در اختیار همشهریان خود قرار می‌دهد. در این زمینه نیز در شماره ۲۲۰ روزنامه شاهین مورخ ۱۵ شهریور ۱۳۱۳ این آگهی درج شده است:

«چون ماشین تحریر با خط فارسی اخیراً در مرکز در تمام ادارات دولتی و شرکتی و تجارتي معمول شده، الحق برای مرتب و با احترام نمودن مکاتیب برای هر تجارتخانه لازم است. ماشین تحریر فارسی آخرین فرم کارخانه (اسمیت) در آمریکا که محکم و اعلاء و آسان و خیلی خوش خط‌ترین ماشینهای تمام دنیا می‌باشد. به دواخانه (شفائیه) تبریز در مغازه‌های مجیدالملک وارد شده است.»

همچنین از داروخانه حاج علی دواجی از رهبران انقلاب مشروطیت، می‌توان نام برد. درباره آن آگهی‌های متعددی در جراید آن روز تبریز درج گردیده است. از جمله در تاریخ ۶ ذیقعه ۱۳۲۴ هـ. ق. در نشریه عدالت و در شماره ۱۸ هفته‌نامه «امید» که در غرة صفر ۱۳۲۵ هـ. ق / ۱۶ مارس ۱۹۰۷ منتشر شده، این آگهی درج شده است:

«بر عموم آقایان اهل شهر و اطراف شهر اعلام می‌شود که همه جور دواجات خوب و تمیز و تازه و روغن ماهی مال انگلیس به قیمت مناسب وارد نموده و فروش می‌شود. دواخانه عمومی حاج علی، تبریز - راسته بازار - تیمچه خرازی‌ها.»

در دوران مشروطیت، به علت نیاز روزافزون به خدمات پزشکی و دارویی، بیمارستان مجهزی در کوچه پستخانه تبریز از سوی آزادی‌خواهان افتتاح گردیده و بیماران به ویژه زخمی‌ها را مداوا می‌کند. گویا قبل از گشایش آن، بیمارستان در تبریز بوده، ولی بنا به نوشته حاج محمود

کاشانی از اعضای انجمن ایالتی آذربایجان، مرتب و مجهز نبوده است. وی در مقاله‌ای در روزنامه انجمن (شماره ۱۳۷، سال اول، ۱۲ شعبان ۱۳۲۵) می‌نویسد:

«..... یک سال است که مملکت ما مشروطه شده، اگر به دیده انصاف بنگریم، هنوز یک وجب پیش نرفته و یک قدم به دایره تمدن نگذاشته‌ایم. از آنجا رانده، از اینجا مانده خسرال دنیا و الآخره... کو یک مکتب صحیح، کو یک مریضخانه مرتب. کو یک دارالعجزه...».

کسروی درباره برپایی این بیمارستان می‌نویسد: «نیز گویا در همین روزها بود که بیمارستان پاکیزه‌ای برای مجاهدان، در یکی از عمارت‌های خوب تبریز بنیاد نهادند که کسانی که بیمار می‌شدند و یا زخم برمی‌داشتند به آنجا می‌فرستادند و پزشکان بنامی را به کار می‌گمارند^۱».

وی در دیگر اثرش نوشته است: «شهرداری، برای نخستین بار در ایران، بیمارستان پاکیزه و آبرومندی برپا کرده است^۲».

کسروی تاریخ افتتاح این بیمارستان را مرداد ۱۲۸۷ / رجب ۱۳۲۶ قید کرده، ولی در روزنامه انجمن، سخن از افتتاح مریضخانه ملی رفته است که در ماه ذی‌قعدة ۱۳۲۶ گشایش یافته است. در شماره ۲۶ سال سوم جریده یاد شده که در روز دوشنبه ۱۹ ذی‌قعدة الحرام ۱۳۲۶ منتشر شده، در بخش مذاکرات نمایندگان انجمن آمده است:

«آقا میرزا حسین: دیروز که رسم افتتاح مریضخانه ملی بود، قونسول‌های دول خارجه، غیر از جنرال قونسول روس تشریف نداشتند. از قراری که شنیدیم علت نیامدنشان این بوده است که مریضخانه در همه جا از طرف اداره بلدیه تأسیس می‌شود، ولی اداره بلدیه تبریز مداخله در امر مریضخانه نداشته است.

«گفته شد که هنگام تأسیس مریضخانه، اداره بلدیه تعطیل بود.

«آقا میرزا حسین: بعد از آن که به کار افتاده است، چرا رسیدگی نمی‌نماید، خوب است چیزی در این باب به ریاست بلدیه نوشته شود که بعد از این، انجمن ایالتی، اداره بلدیه را مسئول انتظام مریضخانه خواهد شناخت.».

اظهارات آقا میرزا حسین واعظ، مستند به قانون بلدیه بود که صراحت داشت:

^۱ - تاریخ مشروطه ایران، ص ۷۳۵

^۲ - تاریخ هیجده ساله آذربایجان، ص ۳۹۸

«خامساً مراقبت در رفع تکدی و تأسیس دار المساکین و دارالعجزه و مریضخانه‌ها و امثال آن. سادساً معاونت در اقدامات حفظ الصحة و حفظ الدواب و حشم و تأسیس دواخانه‌ها و امثال آن.» (روزنامه انجمن، شماره ۱۳۷، سال اول، ۱۲ شعبان ۱۳۲۵).

بنا به نوشته مرحوم حسین امید، دکتر عباس لقمان ادهم (اعلم الملک) نخستین رئیس فرهنگ و بهداری آذربایجان در دوره تصدی خود (۱۲۹۸-۱۲۹۳ شمسی) بیمارستانی را به نام مریضخانه احمدیه در تبریز تأسیس کرده است.

دکتر محمدحسین لقمان ادهم تبریزی، بنیانگذار دانشکده‌های پزشکی، داروسازی، داندان پزشکی و انستیتو پاستور تهران بود که پس از درگذشت در گورستان ظهیرالدوله آرمیده است. دکتر مجتهدی درباره وی می‌نویسد: «خانواده لقمان ادهم با خانواده مالک قوم و خویش هستند، ولی نسب آن‌ها به مالک اشتر نمی‌رسد، بلکه به ابراهیم ادهم از عرفای مشهور می‌رسد.

«لقمان الممالک، از اطبای معروف آذربایجان بوده، مدرسه لقمانیه را او بنا نهاده بود. این مدرسه کانون نشر تمدن جدید در آذربایجان بود. بسیاری از رجال آذربایجان، در این مدرسه درس خوانده‌اند. وی داماد میرزا عیسی‌خان معتمد مالیه، مؤسس این خانواده بود.

«دکتر محمدحسین لقمان ادهم، لقمان‌الدوله در فرنگستان تحصیل کرده، طبیب مخصوص محمدعلی‌شاه بود. وی مانند حشمت‌الدوله (برادر زنش) از نفوذ خود استفاده کرد. آلام محبوسین باغ شاه را تخفیف داد. در زمان رضاشاه نیز مدتی طبیب مخصوص شخص شاه بود. در اثر وساطت او ملک الشعراء بهار که دراصفهان تبعید و تحت نظر بود، از تبعید خلاص شد. بهار به شکرانه این خدمت، قصیده‌ای غرّاً درباره او گفته و او را مدح کرده است. وثوق‌الدوله که با لقمان‌الدوله رفاقت داشت، قصیده‌ای در تبریک عید جهت او گفته و او را مدح کرده است. آن قصیده از قصاید معروف وثوق‌الدوله است. مصرع اول بیت اول آن ترکی است، قافیه‌اش مشکل است. بیت اول آن این است:

«بایرام مبارک اولسون لقمان ادهمه،

«بادش همیشه دایر و معمور محکمه.

«یکی از فضیلت‌های تبریز نسبت به دعای وثوق‌الدوله انتقاد کرده و گفته است که دایر و معمور

خواستن محکمه یک نفر طبیب، مرض خواستن برای مردم است^۱».

از جمله پیشگامان تبریزی رشته پزشکی، پروفیسور یحیی عدل، بنیانگذار جراحی نوین در

ایران می‌باشد که به قول نویسنده کتاب «زندگینامه مشاهیر رجال پزشکی معاصر ایران» بحق «پدر

جراحی ایران» لقب گرفت و مکتبی در ایران پایه‌گذاری کرد که به مکتب عدل شهرت دارد. شاگردانش قبل از انقلاب، مجله‌ای به نام «مکتب عدل» منتشر می‌کردند که حاوی آخرین اطلاعات فنی در این علم بود.

مؤلف کتاب یاد شده، دکتر محمدمهدی موحدی، متخصص زنان و زایمان که خود تبار تبریزی دارد (وی نوه حسن خیاط‌باشی دربار محمدعلی میرزا ولیعهد در تبریز می‌باشد) و شرح احوال مشاهیر رجال پزشکی معاصر ایران را تا کنون در دو جلد تألیف و منتشر کرده که اغلب این پزشکان نامدار، آذربایجانی هستند. این پزشک صاحب قلم، شرح حال خدمات و خلاقیت‌های پروفیسور یحیی عدل، این رجل نامدار تبریزی را در اولین فصل جلد اول کتاب خود جا داده و درباره صاحب ترجمه نوشته است:

«پروفیسور یحیی عدل، در تعلیم جراحی به شاگردانش بخل نداشت. به حق باید گفت جراحی را او در ایران رواج داد. جراحان قبل از وی، کمتر به عمل جراحی دست می‌زدند، چون از عوارض عمل می‌ترسیدند.

«او جراحان زیادی تربیت کرد که اکنون در اقصی نقاط مملکت به مردمان مستمند ما یاری می‌رسانند و در واقع لقب «پدر جراحی ایران» برازنده اوست.

«پروفیسور یحیی عدل که از تیره عدل طباطبائیهای تبریز است فرزند مکرم الملک و از نوادگان حاج سیدحسین شام‌غازانی می‌باشد. پدرش که بعدها لقب قائم‌مقام یافت، در زمان قاجار حکمرانی چند ایالت از جمله گرگان، کردستان و کرمانشاه را داشت.^۱»

از دیگر پیشقراولان این خاندان در رشته پزشکی، مرحوم پروفیسور حبیب عدل عموی پروفیسور یحیی عدل می‌باشد. بنابه نوشته دکتر مجتهدی: «پروفیسور حبیب عدل فرزند حاج سیدحسین شام‌غازانی ملقب به عدل‌الملک، از اطبای مجرب و قدیمی تهران، اولین بار دستگاه ریون ایکس [رادیولوژی] را به ایران وارد کرده است.^۲»

پروفیسور یحیی عدل در این زمینه به دکتر موحدی اظهار داشته است:
«برق آن وقت تهران، آنقدر ضعیف بود که اگر نوسانی در ولتاژ آن ایجاد می‌شد، می‌فهمیدیم که دکتر حبیب عدل از بیماری عکس گرفته است.^۳»

^۱ - زندگی‌نامه مشاهیر رجال پزشکی معاصر ایران، جلد ۱، ص ۱۹ و ۳۷۸

^۲ - رجال آذربایجان در عصر مشروطیت، ص ۱۱۹

^۳ - زندگی‌نامه مشاهیر رجال پزشکی معاصر ایران، جلد ۱، ص ۱۹ و ۳۷۸

دکتر رضی رضانور هم از جمله این پیشگامان می‌باشد که اقداماتش در شماره ۲۷۴ روزنامه شاهین مورخ ۱۵ آبان ۱۳۱۴ تحت عنوان «تأسیسات افتخار آمیز جدید طبی در تهران» چنین منعکس شده است:

«چند روز است جراید تهران مملو از اخبار و گراور ماشین‌آلات طبی جدیدی است که اخیراً از طرف یکی از لایق‌ترین جوان‌ها و دانشمندترین دکترهای تبریز از بهترین کارخانجات آلمان خریداری و وارد تهران گردیده است. چون مفاخر عملیات فوق در حقیقت عاید جامعه آذربایجانی بوده و بالخاصه اهالی تجددپرور تبریز در افتخارات آن سهیم می‌باشند، لهذا یک خلاصه از جریان افتتاح رسمی مؤسسه و ماشین‌آلات فوق را برای خوشوقتی خوانندگان خود از جراید تهران ذیلاً نقل نموده و از این موفقیت عظیم که نصیب دوست محترم آقای دکتر رضانور گردید، اظهار خرسندی می‌نماییم:

افتتاح مؤسسه رادیولوژی و الکتروترابی

«عصر شنبه ۳ آبان برحسب دعوتی که به عمل آمده بود، آقای رئیس‌الوزراء، آقای وزیر مالیه، آقای وزیر معارف، آقایان کفیل وزارت جنگ و معاونین وزارتخانه‌ها و سرلشکرها و جمع کثیری از نمایندگان محترم مجلس و مدیران جراید و محترمین تهران و دکترهای درجه اول که قریب چند صد نفر بودند، به تدریج در مؤسسه رادیولوژی و الکتروترابی آقای دکتر رضی رضانور حضور به هم رسانده و پس از صرف شربت و شیرینی با نطق‌ها و خطابه‌ها مراسم افتتاح رسمی مؤسسه انجام پذیرفت.»

از دیگر پیش‌کسوتان تبریزی علم‌الابدان، دکتر جواد هیثت می‌باشد. دکتر موحدی، شرح حال و ابتکارات این پزشک نام‌آور را تحت عنوان «استاد جراحی و پایه‌گذار جراحی قلب در ایران» در جلد دوم اثر خود آورده و نوشته است:

«در اندک مدت، ضمن اعمال بزرگ جراحی، شروع به جراحی قلب نمود. از سال ۱۳۳۳ تا ۱۳۴۱ اعمال مختلف جراحی قلب بسته را با موفقیت انجام داد و در سال ۱۳۴۱ برای اولین بار، جراحی قلب باز را با به کار بردن هیپوترمی (سرد کردن بیمار در وان آب یخ) در بیمارستان دادگستری شروع و بیماری را که مبتلا به تنگی مادرزادی دریچه شریان ریوی بود، با این متد جراحی نمود. و چون با هیپوترمی تنها تعداد محدودی از بیماری‌های قلب قابل عمل بود، برای راه اندازی ماشین قلب و ریه مصنوعی و به کار بردن جریان خون خارج از قلب ۸ بار به پاریس رفت. بعد ابتدا روی سگ‌ها که تا آن زمان در کشور ما بی‌سابقه بود، ماشین قلب و ریه مصنوعی را به

کار گرفت و بعد از عمل جراحی روی ۲۵ سگ در بیمارستان شهربانی از سال ۱۳۴۷ ماشین فوق الذکر را در جراحی قلب انسان با موفقیت به کار برد و در اندک مدت اعمال جراحی تعویض دریچه‌های آئورت و میترال را انجام داد^۱.

پایه‌گذار جراحی قلب در ایران، اولین کتاب آموزشی جراحی را در سال ۱۳۴۴ تحت عنوان «جراحی عمومی» در ۶۲۳ صفحه تألیف نمود. در آن موقع که کتاب‌های پزشکی به زبان فارسی کمیاب بود، کتاب با ارزشی محسوب می‌شد. پروفسور یحیی عدل بر این کتاب مقدمه‌ای نوشته است.

در سال ۱۳۷۶ نیز کتاب «درسهای جراحی» را تألیف کرد که از سوی مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی منتشر شده است. پروفسور یحیی عدل در مقدمه این کتاب می‌نویسد:

«این دومین بار است که آقای دکتر هیئت برای تألیفات جراحی خود از من خواسته است تا مقدمه‌ای برای کتابش بنویسم. یک بار ۳۱ سال قبل (۱۳۴۴) کتابی در ۶۲۳ صفحه با عنوان «جراحی عمومی» نوشته بود که در آن موقع اولین تألیف کلاسیک جراحی به زبان فارسی بود و من در مقدمه آن کتاب نوشته بودم که «کتاب حاضر نتیجه تجربیات جراح کارآزموده‌ای است که سال‌ها به طور مداوم دست اندر کار مطالعه و معالجه بیماران بوده است...». ضمناً مقدمه مذکور با جملات زیر به پایان می‌رسد: «وقتی در مجموع نگاه می‌کنم، این کتاب را ارزنده‌ترین کار در این رشته دقیق پزشکی می‌بینم و موفقیت مؤلف را حتمی می‌دانم. اکنون ۳۱ سال از آن تاریخ می‌گذرد. در این مدت خیلی چیزها عوض شده و جراحی در جهان و در کشور ما هم به طور چشمگیر پیشرفت کرده است. بسیاری از اعمال جراحی به ویژه در رشته قلب که در آن موقع غیرممکن به نظر می‌رسید، حالا به شکل روتین درآمده و در بسیاری از مراکز جراحی شهرهای ایران با موفقیت انجام می‌شود. در این پیشرفت بدون شک دکتر هیئت سهم به‌سزائی داشته است که باید در تاریخ جراحی ایران ثبت شود. به خاطر دارم در سالهای ۵۰-۱۳۴۵ که دکتر هیئت سرگرم راه‌اندازی جراحی قلب باز و عملیات روی حیوانات بود، شرایط و امکانات به قدری نامساعد بود که اغلب متخصصان قلب و جراحی انجام موفقیت‌آمیز اعمال جراحی قلب باز را در ایران غیرممکن می‌دانستند و می‌گفتند این کار علاوه بر تشکیلات و تجهیزات پیشرفته پزشکی، نیاز به تیم ورزیده‌ای دارد و جراح هر قدر هم ورزیده باشد، به تنهایی نمی‌تواند جراحی قلب باز انجام دهد.

«دکتر هیئت که به سال ۱۳۴۱ عمل قلب باز را با هیپوترمی انجام داده بود، سال‌ها مشغول یادگیری و تجربه جراحی قلب باز با به کار بردن جریان خارج از بدن (ECC) روی سگ‌ها بود و بالاخره بعد از رفع نواقص موجود و اندوختن تجربه کافی موفق شد، تیمی هر چند متواضع در بیمارستان شهربانی تشکیل و قلب باز را در انسان با موفقیت انجام دهد و آنچه را که در آن زمان غیرممکن می‌پنداشتند، ممکن سازد. من این موضوع را در کنفرانس جراحی بیمارستان سینا در سال ۱۳۵۰ وقتی که دکتر هیئت نتایج اعمال جراحی قلب باز را مانند تعویض دریچه‌های قلب روی انسان و تعویض قلب روی سگ‌ها و تعویض کلیه روی انسان با اسلاید و بیماران عمل شده معرفی می‌کرد، مطرح کردم و گفتم که علاقه و پشتکار آقای دکتر هیئت باید سرمشق جراحان به‌ویژه جراحان جوان باشد و به بهانه نبودن وسایل و تجهیزات کافی از کارهای تحقیقاتی و انجام عمل‌های مهم جراحی شانه خالی نکنند و مایوس نشوند.

«امروز دکتر هیئت در زمره اساتید با تجربه جراحی ایران به شمار می‌رود و مجموعه حاضر نشان می‌دهد که هنوز با عشق و علاقه دیرین به کار جراحی ادامه می‌دهد و از یادگیری و یاد دادن خسته نشده است. بررسی مطالب کتاب نشان می‌دهد که دکتر هیئت غیر از تجربیات شخصی از آخرین کتب و مقالات خارجی نیز استفاده کرده و تازه‌ترین اطلاعات و کشفیات پزشکی جهان را در دروس جراحی خود و کتاب حاضر بازگو کرده است.»

آقای دکتر جواد هیئت، همچنان که در زمینه پزشکی پیشتاز و مبتکر است در زمینه ادبیات و روزنامه‌نگاری نیز خدمات گران‌قدری به موطنش انجام داده است. شرح احوال و خدمات علمیش در آغاز کتاب «سیری در تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی» از تألیفات ارجدار ایشان چنین آمده است: «دکتر جواد هیئت، فرزند علی هیئت، مجتهد و رئیس سابق دیوان کشور، در سال ۱۳۰۴ در تبریز به دنیا آمد و تحصیلات ابتدایی و متوسطه و دو سال اول رشته پزشکی را در ایران گذرانده و به استانبول رفت و پس از اخذ دکترای پزشکی دوره تخصصی جراحی را در استانبول و پاریس به پایان رساند و در سال ۱۳۳۱ به ایران بازگشت. در مدت ۴۸ سال طبابت و جراحی در تهران، به تدریس و تألیف کتاب‌ها و مقالات جراحی پرداخت و در فاصله سالهای ۵۵-۱۳۴۳ مجله دانش پزشکی را منتشر نمود (در این مجله بیش از پنجاه مقاله علمی به قلم او چاپ شده است). در کنار جراحی عمومی، جراحی قلب را آغاز کرد و در سال ۱۳۴۱ برای اولین بار در ایران موفق به انجام جراحی قلب باز شد. در سال ۱۳۴۷ اولین عمل پیوند کلیه را در تهران و اولین پیوند قلب سگ‌ها را در ایران با موفقیت انجام داد. از سال ۱۳۴۲ به نمایندگی ایران در «انجمن بین‌المللی جراحی» و از سال ۱۳۶۲ به عضویت «آکادمی جراحی پاریس» انتخاب شد. تا کنون بیش از ۲۵ مقاله و سخنرانی

از او در کنگره‌های بین‌المللی جراحی به زبانهای فرانسه و انگلیسی در مجلات معتبر پزشکی خارجی چاپ شده است.

دکتر هیئت به موازات مطالعات و تألیفات پزشکی در تورکولوژی و فلسفه و اسلام‌شناسی نیز صاحب مطالعه و اهل نظر است و بعد از انقلاب اسلامی با همکاری چند نفر از دوستان صاحب قلم خود، مجله وارلیق را به زبان‌های ترکی و فارسی منتشر نموده و در زمینه تورکولوژی شخصاً بیش از دویست مقاله در این مجله نوشته است.

علاوه بر اثر مذکور (سیری در تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی) و آنچه یاد شده، تألیفات او از این قرار است: ترومبوز و فلبیت و درمان آن (۱۳۳۵)، نگاهی به تاریخ ادبیات آذربایجان (دو جلد)، مقایسه اللغتهین (مقایسه فارسی و ترکی، ۱۳۶۲)، زبان و ادبیات ترکی آذربایجان در قرن بیستم (گزارش به ترکی استانبولی در چهارمین کنگره بین‌المللی تورکولوژی، استانبول ۱۳۶۴)، نگاهی به تاریخ و فرهنگ ترکان (۱۳۶۵)، آذربایجان شفاهی خلق ادبیاتی (۱۳۶۷)، ادبیات شؤناسلیق (۱۳۷۴)، خلاصه تاریخ فلسفه غرب (آماده چاپ)^۱.

از هفت جلد کتاب درباره تورکولوژی پنج جلد آن در باکو و یک جلد (نگاهی به تاریخ و فرهنگ ترکان) در آنکارا از طرف وزارت فرهنگ به ترکی استانبولی به چاپ رسیده است. علاوه بر این دکتر هیئت، مقالات علمی از تحقیقات خود را درباره تورکولوژی، ترکی سنقر، ترکی خلیج و ترکی خراسانی تهیه و در کنگره‌های جهانی تورکولوژی ارائه نموده و به عضویت فرهنگستان زبان ترکیه انتخاب شده است.

دکتر هیئت از طرف دانشگاه‌های استانبول، باکو و نخجوان عناوین دکترای افتخاری و پروفیسوری دریافت نموده و سال‌هاست به عنوان یکی از مراجع ترک‌شناسی در جهان شناخته شده است. دکتر هیئت هنوز هم به فعالیت جراحی و فرهنگی ادامه می‌دهد. ایشان متأهل و دارای پنج دختر می‌باشند که دو دخترشان پزشک شده‌اند.^۲

^۱ - دکتر جواد هیئت، تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی، تهران، نشر نو ۱۳۶۵

^۲ - دکتر محمد مهدی موحدی، پیشین

آبۇنە فۇرمو

آبۇنە اولماق ايستەين عزيز وطنداشلاردان ايلليک آبۇنە پۇلونو (۲۳۰۰ تۆمن) آشاغيذا قئيد ائديلن
حسابا ياتيريپ، بانک قبضينى بۇ فۇرم ايله ياناشى وارليغين دفترينه گۇندرمه لرى خواهيش اولونور:
حساب نۇمره سى ۲۱۶۳ (دکتر جواد هيئت)، بانک ملی، شعبه داريوش، تهران، خيابان بهار
آبۇنە نين آدى و سۆى آدى .....
آدرس .....
پوست كۇدو ..... تلفون نۇمره سى .....

وارليق درگيسى

تهران، شهرک غرب، فاز ۲، خيابان هرمزان، برج ۹، طبقه ۳ و يا
خيابان فلسطين شمالي، شماره ۱۵۱، تلفن ۶۴۶۶۳۶۶
خۇرمتملى آبۇنە لريميزدن قاباقدان قالان بۇرجلاريني اۇده مه لرى خواهيش اولونور.

وارليق - مجله فرهنگى، ادبى، هنرى به زبان تركى و فارسى

شماره امتياز: ۸۵۳۸

صاحب امتياز و مدير مسئول: دکتر جواد هيئت

دبير: ابراهيم رفر

تايب ايشلرى: نازى اصغرنيا، محمد محمدخانى

آدرس: تهران، خيابان فلسطين شمالي، شماره ۱۵۱، كد پستى ۱۴۱۶۹

تلفن: ۶۴۶۶۳۶۶

VARLIQ - Quarterly Journal in Persian and Turkish

Chief Editor: Dr. Javad Heyat

Assistant Editor: E. Rafrat

Stenography: N. Asgharnia, M. Muhammad Khani

3rd fl., Tower 9, Hormozan Ave., Phase 2, Shahrake Gharb or

151 Felestin Ave., Tehran, IRAN, Tel. 6466366

E- mail: varliq@ocaq.net, web site: www.ocaq.net/varliq

چاغيريش

آذربايجان موسيقي صنعتچيلرى، آراشديريچيلارى، موسيقي مکتبلىرى، ماهنى و رقص آنسامبللارى، آذربايجان مدنى درنكلر بيرليگى (اتحادیه نهادهای مدنى آذربايجان) و ورزش (بهمن) مدنيت اوجاغى نين امكداشلىقى ايله ۲ و ۳ آبان ۱۳۸۱- ده نهران، ورزش (بهمن) مدنيت سارايى، «آوينى» سالونوندا

بيرينجى بئين الخالق آذربايجان علمى- بديعى موسيقي سمينارى

تدبيرينى كنجيره جكلر، بۇ تدبيرده ايران اسلام جۇمهوريتى و آذربايجان جۇمهوريتى نين موسيقي شۇناسلارى، آراشديريچيلارى و نظريه صاحبلرى علمى- نظرى مقاله رله چيخيش ائده جكلر و آذربايجان موسيقي ژانرلارى جانلى شكيله ايفا ائديله جك.

مقاله مۇوضوعلارى:

- ۱- آذربايجان اسكى دؤورلرينده موسيقي كوكلىرى
- ۲- اورتا عصرلرده مۇغاملارين اينكشافى و شرق اولكه لرینه گئنىش بايلىماسيندا آذربايجان موسيقي عالملىرى نين رولو
- ۳- اورتاق كوكلىر، قارشيلقلى تائيرلر، تاريخى كامول يولو ائله جه ده ملوديك بنزرليكلىر باخيميندا آذربايجان مۇغام موسيقي سى ايله ايران «دستگاهى» موسيقي سى نين تطبيقى آراشديرماسى
- ۴- خالق ماهنيلارى نين يارانماسى و ديرچيلشى نين علمى- نظرى تحليلى، آذربايجان نين چئشيدلى بولگه لرینده فولكلوريك موسيقي نين واريانتلارى و اسكى دؤورلردن برى عاشيق موسيقي صنعتى نين تاريخى كوكلىرى و كامول رولو
- ۵- XIX - جۇ عصرين ايكنجى ياريسيندا باشلاياراق آرازين اوتاي- يوتاييندا آذربايجان موسيقي صنعتى نين ديرچيلش و كامول فرقلرى نين سيبلرى، آذربايجان موسيقي ژانرلارى نين تاريخى كامولونده، گؤركملى واکال- اينسترومنتال موسيقي صنعتچيلرى و بسته كارلارى نين تائيرى و پروفسيونال موسيقي نين يارانماسى و اينكشافيندا خالق موسيقي سى نين رولو
- ۶- شعر- ادبيات ايله موسيقي نين قارشيلقلى تائيرلرى و آذربايجان نۆجه خانلىق و شئخه خانلىق موسيقي مدنيتى نين تحليلى
- ۷- رقصلرين يارانماسى و كامولونده ايجتماعى- تاريخى زمينه لر و اوتلارين آذربايجان خالقى نين معنوى حياتيندا رولو
- ۸- فيزيكى- آكوستيك قۇرولوش باخيميندا آذربايجان خالق چالغى آلترى نين كامول يولونون آراشديرماسى

بوتون آراشديريچيلار و نظريه صاحبلريندن آشاغيداكى قئيدلرى روعايت ائتمكله ۱۳۸۱/۶/۳۱ تاريخينه قدر علمى مقاله لرني سمينارين دبیرخاناسينا گؤتدرمكلرينى ريجا ائديريك.

الف- مقاله لر Word بيلگى سايار برنامە سى ايله A4 كاغىذى نين بير اوزونده، يش صفحه دن و هر صفحه ۱۸ سطردين آرتيق اولماماق شرطى ايله و مۆمكون اولدوغو حالدا فلاپى ديسكله ياناشى دبیرخانايا گؤتدريلمه ليدير.

ب- هانسى مقاله لرین چيخيش ائده جگى بارده علمى هئيات قرار وئره جك و مقاله لرین اصلى اوتلارين مۆلقلرينه قايتاريلمالياق.

ج- واخت چاتيشمازلىقى اوزوندن اؤخونولمايان مقاله لر بوتون مقاله لر كيمي سميناردان سؤنرا «مقاله تۇبلسو»- ندا چاپ اولماق.

د- آشاغيداكى فورم دؤلدورولوب مۆلقلين بير قيطعه ۴×۳ شكىلى ايله ياناشى دبیرخانايا گؤتدريلمه ليدير.

آد	سؤى آد	تحصيلات
موسيقي ايجتصاصى	ادبى- هؤنرى ايجتصاص	
آدرس	تلفون	اى- مئيل

سمينارين دبیرخاناسى نين آدرسى:

تهران، پۇست قۇطوسو ۱۴۹- ۱۸۵۳۵، جان آذربايجان مۇسسسه سى، تلفونلار ۴۱۱۲۸۷۷-۰۲۱ و ۲۲۲۸۲۱۳-۰۹۱۳.

اى- مئيل: az_mus_sem@yahoo.com